

Tittelen er hentet fra *Digesta.24.1.32.13: Non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio*, som betyr ”ekteskapet er ikke grunnlagt på samleie [el. samboerskap], men på ekteskapelig hengivenhet”

Forsidebilde: Solidus slått i Thessaloniki 437.

Avbilder Den østromerske keiseren Theodosius II (i midten) som velsigner ekteskapet mellom hans datter Licinia Eudoxia (t.v.) og den vestromerske keiseren Valentinian III (t.h.). Teksten lyder FELICITER NVBTIIS – lykkelig gift.

Gjengitt med tillatelse fra Harlan J. Berk, Ltd.

Forord

Jeg vil gjerne rette en stor takk til min veileder Lars Ivar Hansen for et stort engasjement og den oppfølgingen jeg har fått. Han har vært en inspirerende støtte under hele mitt arbeid med romersk og germansk rett.

Takk også til Det Norske Institutt i Roma og Det Norske Institutt i Athen for langvarige og nyttige opphold, og for å ha skaffet meg tilgang til de internasjonale bibliotekene.

Min mamma, Lise Jenssen Tveit, fortjener en hjertelig takk for uvurderlig hjelp med oversetting av latin, samt mange opplysende og oppmuntrende samtaler om oppgaven.

Til sist ønsker jeg å takke medstudenter og ansatte på Institutt for Historie i Tromsø, spesielt Kristin Mikalsen, Lena Ingilæ Landsem og Elisabeth Librekt Olsen, for verdifulle tilbakemeldinger og god støtte underveis i arbeidet.

Miriam Tveit, mai 2007

Innholdsfortegnelse

FORORD	III
INNHALDSFORTEGNELSE.....	IV
LISTE OVER FORKORTELSER	V
1. INNLEDNING.....	1
1.1 PROBLEMSTILLING OG AVGRENSNING.....	2
1.2 RELEVANT FORSKNING OG TEORETISK TILNÆRMING	3
1.3 KILDER OG KILDEKRITIKK	6
1.4 METODE.....	10
2. HISTORISK OG RETTSHISTORISK RAMMEVERK	13
2.1 ROMERRIKET: GAMLE LOVTRADISJONER, NYE SAMFUNNSSTRUKTURER	13
2.1.1 Romerrett.....	14
2.2 LANGOBARDENE: DE NYE NABOENE	17
2.2.1 De langobardiske lovene	19
2.3 VISIGOTERNE: OPPVIGLERE OG ALLIERTE.....	20
2.3.1 De visigotiske lovene	22
2.5 EKTESKAPET I LOVENE	23
2.5.1 Kvinner og barns juridiske status	25
2.5.2 Hvem gjaldt lovene for?	26
3. INNLEDENDE AVTALER	28
3.1 FORLOVELSESAVTALE OG FORLOVELSESPERIODEN	28
3.1.1 Forlovelse, aldersgrense og varighet	28
3.1.2 Ekteskapskontrakten.....	32
3.1.3 Konsekvenser dersom forlovelsen ble opphevet	34
4. KRITERIER FOR INNGÅELSE AV EKTESKAP	39
4.1 FORBUDTE SLEKTSLEDD	39
4.1.1 Incestuøse ekteskap	40
4.1.2 Inngiftede, adopterte og åndelige slektskapsrelasjoner	49
4.2 FORBUDTE KOMBINASJONER	56
4.2.1 Forbud basert på statusforskjell mellom partene	57
4.2.2 Forskjellig religion og etnisitet.....	63
4.2.3 Ekteskap blant geistlige.....	67
5. KONSENSUS.....	72
5.1 RETTEN TIL Å SAMTYKKE	73
5.2 BRUDEROV, VOLDTEKT OG RØMNING.....	76
6.1 FRA MEDGIFT TIL FORLOVELSESGAVE I ROMERRETTEEN	83
6.1.1 Den romerske medgiften	84
6.1.2 Fremvekst av forlovelsesgave	88
6.2 TRANSAKSJONER I DEN GERMANSKE EKTESKAPSLOVGIVNINGEN	94
6.2.1 Visigotisk rett	95
6.2.2 Langobardisk rett.....	97
7. KONKLUSJON.....	102
BIBLIOGRAFI	110
TRYKTE KILDER.....	110
LITTERATUR	110
VEDLEGG I - SORTERINGSNØKKELE FOR EKTESKAPSLOVENE	117
VEDLEGG II - SORTERING AV LOVENE	118
VEDLEGG III - ANDRE LOVER ANVENDT I OPPGAVEN	122

Liste over forkortelser

Ais	Aistulfs lover, <i>Leges Langobardorum</i> , de langobardiske lovene
C	<i>Codex Iustinianus</i> , Konstitusjonene
CJC	<i>Corpus Juris Civilis</i>
CTh	<i>Codex Theodosianus</i> , Theodosius lovsamling
D	<i>Digesta Iustiniani</i>
Frag	<i>Legum Codicis Euricianum Fragmenta</i> , Eurics lov
Gri	Grimwalds lover, <i>Leges Langobardorum</i> , de langobardiske lovene
I	<i>Institutiones</i> , instituttene
Liu	Liutprands lover, <i>Leges Langobardorum</i> , de langobardiske lovene
LRV	<i>Lex Romana Visigothorum/Breviarum Alaricianum</i>
LV	<i>Leges Visigothorum</i> , de visigotiske lovene
N Mai	<i>Liber Legum Novallarum D. Maioriani A.</i> , Majorians noveller
N Sev	<i>Liber Legum Novallarum Divi Severi A, L.</i> , Severus noveller
Nov	<i>Novellae Iustiniani</i> , Justinians noveller
Rat	Ratchis lover, <i>Leges Langobardorum</i> , de langobardiske lovene
Rot	Rothairs Edict, <i>Leges Langobardorum</i> , de langobardiske lovene
Tab	<i>Lex Duodecim Tabularum</i> , De Tolv Tavlene

Alle oversettelser til norsk i denne oppgaven er mine egne.

1. Innledning

Denne oppgaven søker å analysere forholdet mellom romerrettens og lovverkene til de to germanske gruppene visigoter og langobarder, når det særskilt gjelder de deler av lovgivningen som regulerte ekteskapet. Jeg vil prøve å avdekke eventuelle linjer og påvirkningsforhold mellom de romerske og germanske lovene. Ekteskapslovenes fundamentale posisjon gjør det viktig å analysere i hvilken grad det fremtrer en kontinuitet fra klassisk antikk rett til germansk lovgivning i tidlig middelalder. Disse linjene vil bli trukket opp via romerske og germanske lover som regulerte inngåelse av ekteskap.

Ekteskapslovgivningen er en viktig del av et hvert samfunns lover fordi ekteskapet er den legaliserte institusjonen for overføring av navn, eiendom og verdier til neste generasjon. For lovgiverne i et førmoderne samfunn ville det derfor være avgjørende å utstede ekteskapslover som overholdt eller formet samfunnets metode for videreføring av disse verdiene. I lovene ble de legale rammene for ekteskap som institusjon presisert, og hva som konstituerte et gyldig ekteskap definert. Familiene i disse samfunnene fant det viktig at arvingene inngikk strategisk gunstige ekteskap, med hensyn til hvilke nettverk, status og økonomiske fordelinger et giftermål medførte. Dette kunne derfor innebære at familiene tok hensyn til slike momenter i form av allianseinteresser, partenes yteevne og inngifte, samtidig som lovgiverne på sin side søkte å regulere familiestrategiene i retning av egne ambisjoner og mulige konkurrerende normer. På denne måten kan ekteskapslovene vise et bilde av hvordan ulike krefter og sosiale lag innen et samfunn ønsket å reproducere seg selv, og eventuelle spenninger mellom norm og sedvane.

I samfunn med en sterk sentralmakt, hevder noen forskere, vil myndighetene søke å regulere ekteskapsmønsteret i samsvar med sine interesser.¹ Imidlertid ville selvfølgelig også familieinstitusjonen eksistere i samfunn uten en sterk sentralmakt, og kanskje spille en vel så sentral rolle der. Et folk trenger ikke ha hatt begreper om samfunnet de var en del av. Men ulike grupperinger kunne samtidig være underlagt en felles lov, noe som kunne bidra til en følelse av samhørighet. I senantikken oppstod det nye germanske kongeriker i kjølvannet av det forvitrende vestlige Romerriket. Germanske folk anvendte eldre romerske strukturer, uten å besitte den romerske organisasjonen. Som reaksjon på kontrasten til den gamle kulturen utstedte de germanske kongene skriftlige lover til sine undersåtter for å legitimere sin egen autoritet, i likhet med romerske keisere. Samtidig fortsatte den romerske lovtradisjonen i det bestående Østriket. For germanerne var romerretten det eneste kjente av skrevne lover. Det kan derfor være fruktbart

¹ Hughes 1978: 267, 276, Goody 1983: 258

å prøve å påvise utviklingstrekk innen romerrettens ekteskapslovgivning og granske i hvilken grad germansk rett representerte en selvstendig lovgivning i forhold til denne.

1.1 Problemstilling og avgrensning

Min hovedproblemstilling er: Hva er utgangspunktene til lovgivningen som vedrører inngåelse av ekteskap i romersk, langobardisk og visigotisk rett, og i hvilken grad og på hvilken måte har den romerske og den germanske lovgivningen hatt innflytelse på hverandre i dette henseende?

For å svare på hovedproblemstillingen har jeg disse underproblemstillingene:

- Hva var de rettsgyldige forutsetningene for å inngå ekteskap?

Dette vil jeg analysere i kapittel 3 og 4, ved å se på bestemmelsene rundt forlovelsen, samt omfanget av såkalte forbudte ledd og hva som konstituerte forbudte kombinasjoner.

- Hvem hadde makten til å bestemme en ekteskapsinngåelse?

I kapittel 5 vil jeg svare på dette ut fra lovenes bestemmelser om konsensus, dvs. samtykke.

- Hvordan var lovgivningen vedrørende de økonomiske transaksjonene som fant sted mellom familiene før et ekteskap ble inngått?

Utviklingen av bestemmelsene rundt dette vil jeg analysere i kapittel 6.

- Hvordan var den tidlige kirkens påvirkning på ekteskapslovgivning?

Den eventuelle innflytelsen fra - eller parallellen til - kirkens bestemmelser vil være et gjennomgående element i alle analysekapitlene.

På grunn av rammene for en masteravhandling, var det ikke tid og plass til å vurdere alle de germanske lovene som er bevart mot romerretten. Jeg har derfor valgt ut to germanske grupper, for å få et trekantforhold som gir et bedre sammenligningsgrunnlag, i forhold til å bare sammenligne to tradisjoner. Valget falt på de visigotiske og langobardiske lovene ut fra visse elementer ved historien til disse to gruppene, og aspekter ved deres lover. For det første hadde begge disse gruppene nærkontakt med Romerriket mens Vestriket fortsatt bestod. Romersk kultur var dermed en realitet for dem, og representerte ikke en mytisk svunnen fortid. For det andre har disse gruppene godt bevarte lover som ble utstedt over et lengre tidsrom og er daterte, slik at det også vil være mulig å avdekke endringer innenfor gruppens egne lover. For det tredje var visigoternes og langobardenes forhold til romerske styresmakter vesentlig forskjellig både i lengde og karakter. Visigoterne hadde en lang og turbulent historie innenfor det romerske imperiet, mens langobardene som kom nordfra, fikk erfaring med romersk sverd og diplomati først på slutten av 400-tallet. Dette forholdet mellom ny og gammel kjennskap til romersk kultur, og mellom tilsynelatende nyvunnen og mer erfaren holdning til skrevne lover, gjør de

langobardiske og visigotiske ekteskapslovene til utmerkede analyseobjekter for sammenligning med romerretten. Valget av disse gruppene betyr at oppgaven får et omfattende tidsperspektiv, fra de tidligst daterte romerske lovene fra rundt 100 e.kr, til den siste langobardiske loven utstedt i 755 e.kr. Dette er en periode med store samfunnsmessige endringer. Det lange tidsrommet medfører at jeg ikke kan gå i dybden av den realhistoriske konteksten, men samtidig vil det gi et bilde av de rettslige utviklingen i en overgangsperiode.

På et tidligere stadium i arbeidet måtte jeg avgrense problemstillingen fra å inkludere den delen av ekteskapslovgivningen som gjaldt det ekteskapelige liv og eventuell oppløsning av ekteskapet ved skilsmisse eller død, til kun lover som angikk selve ekteskapsinngåelsen. Totalen omfattet et for stort materiale til omfanget av en mastergradsavhandling. Jeg har valgt å fokusere på lovene som berørte inngåelse av ekteskap, fordi disse lovene forteller mye om opprettelsen av en forbindelse mellom to familier, og hvordan lovgiverne regulerte dette i forhold til makt og eiendom. På grunn av plassmangel har jeg også vært nødt til å utelate arveretten som et eget tema. Den nære tilknytningen mellom arv og ekteskap vil på mange måter likevel utgjøre et bakteppe for avhandlingen.

1.2 Relevant forskning og teoretisk tilnærming

Selv om senantikken har blitt et stadig mer utviklet forskningsfelt de siste tretti årene, så kan man fremdeles etterlyse en systematisk forskning på ekteskapslovgivning. Det er heller ikke foretatt en grundig gjennomgang og sammenligning av romerske og germanske lovsamlingers behandling av ekteskap i den grad jeg vil gjøre her.

Jane F. Gardner har i boken *Women in Roman Law and Society* fra 1986, kartlagt kvinnen i den klassiske antikkens lover. Hun søker her å vise at kvinner fikk en mer frigjort posisjon innenfor romerretten i overgangen fra republikk til principat. Gardner gir her en grunnleggende innføring av lovgivningen som angikk kvinnen i perioden 200 f.kr - 100 e.kr, noe som i hovedsak inkluderer ekteskapslovene.

En forsker som har spesialisert seg på keiser Konstantins lovgivning er den britiske historikeren Judith Evans Grubbs. I artikkelen "Constantine and Imperial Legislation on the Family" fra 1993 og boken *Law and Family in Late Antiquity, The Emperor Constantine's Marriage Legislation* fra 1999, belyser hun hvordan Konstantin i sine lover angående ekteskap brøt med den tradisjonelle romerske lovgivningen. Samtidig polemiserer hun mot det som har blitt oppfattet som legitimering av kristendommen gjennom hans lover, og hans påståtte kristne påvirkning.

I 1978 utga Diane Owen Hughes ut artikkelen "From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe" som har blitt hyppig referert til i forskningen vedrørende de økonomiske transaksjonene rundt ekteskapsinngåelser i eldre tid. Hughes hevder at disse overføringene tenderer til å gå fra brudepris til medgift, i takt med utviklingen av et samfunn. Hun mener også å vise hvordan tidspunktet for utbetaling av transaksjonen, og hvilken av partene som foretar utbetalingen, kan fungere som en indikator på hva som til en hver tid ble regnet som bevis for et gyldig inngått ekteskap.

Professor i historisk teologi, Phillip Lyndon Reynolds utga i 1993 et grunnleggende verk over den vesteuropeiske kristenrettspraksisen i forhold til romerske og germanske lover i boken *Marriage in the Western church*. Dette tar opp noen av aspektene ved lovene rundt ekteskapet i romerretten, germansk rett og kanoniske bestemmelser.

I sin bok fra 1983 undersøker sosialantropologen Jack Goody familiestrategier og slektsforhold *The development of the family and marriage in Europe*. Der tar han for seg den europeiske familiehistorien fra antikken til våre dager, og analyserer hvilken betydning familiestrategier har hatt i ekteskapspraksis i forhold til økonomi og arv. Boken og Goodys teorier har blitt kritisert av mange, men hans grunnleggende systematisering rundt familiestrategi og økonomi har blitt stående som autoritativ innen forskningen på slektskap.

Frances og Joseph Gies har sett på opphavet til middelalderekteskapenes tilstand i *Marriage and Family in the Middle Ages* fra 1987. I et introduksjonskapittel har de gitt en oversikt over de generelle tendensene som var gjeldende før middelalderen, men fokuset på middelalderen har gitt deres beskrivelse av senantikken et preg av generalisering.

En historiker som har sammenlignet romersk og germansk kultur er Suzanne Fonay Wemple, som i artikkelen "Women from the Fifth to The Tenth Century" fra 1992, ønsker å kartlegge kvinnes posisjon i de germanske kontra det romerske samfunnet. Til dette anvender hun bl.a. de germanske lovsamlingene, og gir en redegjørelse for noen av de germanske bestemmelsene.

I 1977 ble samleverket *Early Medieval Kingship* utgitt som resultat av et forskningsseminar i Leeds. Dette inneholder Patrick Wormalds artikkel "Lex Scripta and Verbum Regis: Legislation and Germanic Kingship, from Euric to Cnut", som ble og fremdeles er en uvurderlig sammenfatning av og bidrag til forskningsdebatten rundt germanske lovers tilblivelse, funksjon, og brukbarhet som kilde. Wormald argumenterer her for at de germanske lovene ikke nødvendigvis ble anvendt som grunnlag for rettssaker, men hadde funksjon som underbyggende fundament for germanske kongers legitimitet, i møte med en overveldende romersk lovkultur.

På 90-tallet og i de første årene etter årtusenskiftet ble det holdt flere internasjonale seminarer der temaene kretset rundt germanske grupper sine kongedømmer i tidlig middelalder, særskilt i forhold til rett og etnisitet. Ved disse seminarene deltok noen av historiefagets autoriteter på feltet germanske lover og leverte viktige bidrag. Etter en serie konferanser i regi av European Science Foundation-prosjektet "Transformation of the Roman World", artikkelsamlingen *Kingdoms of the Empire* kom ut i 1997. Der Walter Pohl i en artikkel har diskutert det langobardiske rikets forhold til Romerriket og andre naboer. Prosjektet tilvirket også *Strategies of Distinction, The Construction of Ethnic Communities, 300-800* utgitt i 1998, som inneholder artikler rundt temaet germansk og romersk etnisitet sett i lys av lovskildene fra bl.a. Hagith Sivan, Birgitte Pohl-Resl, Dietrich Claude og Wolf Liebeschuetz.

I samleverket *Society and Culture in Late Antique Gaul* fra 2001 finnes den meget betydningsfulle artikkelen "Not the Theodosian Code: Euric's Law and Late Fifth-century Gaul" fra Jill Harries. Her har hun analysert den lite utforskede visigotiske loven fra Euric, og dens tilblivelseshistorie.

I 2001 kom også antologien *Law, Society and Authority in Late Antiquity* etter den andre biennale konferansen med tittelen "Shifting Frontiers in Late Antiquity" holdt i 1997. Her har Judith Evans Grubbs og Hagith Sivan hver sin artikkel om romerrettens innvirkning på det senantikke samfunnet, og Ralph Mathisen har argumentert for at vi finner visigotiske tolkninger i den romerske lovsamlingen fra Theodosius. I denne finnes også Antti Arjaves artikkel "The Survival of Roman Family Law after the Barbarian Settlements", der han diskuterer overlevelsen til romersk familielovgivning i de germanske områdene av det tidligere Vestriktet. Her spør han seg om likhetene mellom germansk og romersk familielovgivning dermed betyr at germanske lovgivere plagierte romerske lovtradisjoner, eller om det foregikk en simultanutvikling hos begge.² Artikkelen gir en viktig problematisering av denne diskusjonen, men Arjava anvender få eksempler fra de faktiske lovene når han går inn i tematikken, og artikkelen blir dermed hovedsakelig stående som et sentralt teoretisk bidrag til debatten.

Det er åpenbart at germanske lover er influert av romerretten, men hvor mye av den germanske lovgivningen kan sies å ha utgangspunkt i germansk norm og sedvane? Den amerikanske rettshistorikeren Hagith Sivan har hevdet at selv om det er spesielt i ekteskapslovene at man forventer å finne særegne germanske trekk, så er det nettopp der de følger romerske lover tettest.³

² Arjava 2001: 33-4

³ Sivan 1998: 189

Forskningen på overgang mellom romersk og germansk rett kan grovt deles inn i to retninger når det gjelder oppfatningen av innflytelsen fra den romerske lovgivningen til den germanske. Det er dem som mener at all germansk rett har sitt utspring i romerretten, og de germanske lovene er så godt som kopier av de romerske bestemmelsene.⁴ Den andre oppfatningen er at romerretten har influert germansk rett, spesielt den visigotiske, men at langobardisk rett er den germanske loven som har tydeligst tegn på en selvstendig lovgivning.⁵

1.3 Kilder og kildekritikk

Kildene jeg vil bruke i denne oppgaven er de romerske, visigotiske og langobardiske lover vi kjenner til i dag.

Hovedkilden for romersk ekteskapslovgivning blir *Codex Theodosianus* (CTh), Theodosius lovsamling, som keiser Theodosius II beordret compilert i 437-8 e.kr, og *Corpus Juris Civilis* (CJC), utarbeidet etter initiativ fra keiser Justinian (527-65). CTh inneholder keiserlige bestemmelser fra 313 til og med Theodosius egne bestemmelser.⁶ Den består av 16 bøker, som igjen er inndelt i tematiske kapitler. Til denne har det også i moderne redigeringer blitt vedlagt senere konstitusjoner fra Theodosius og seks etterfølgende keiserne i perioden 438-68. Denne lovsamlingen ble spredt over store deler av øst- og vestriket, men var utdatert for romersk rettspraksis etter at Justinian utstedte CJC. CTh er hovedsakelig bevart gjennom germanske myndigheters bruk av lovsamlingen for sine romerske undersåtter. Den visigotiske kong Alarics adaptasjon av CTh fra begynnelsen av 500-tallet, som kalles *Breviarium Alaricianum* eller *Lex Romana Visigothorum* (LRV), er hovedkilden til det som vi kjenner som CTh i dag.⁷ Rester av den germanske versjonen ble bevart av frankerne og det er antatt at mye av den opprinnelige samlingen har gått tapt. Dagens versjon er redigert sammen av Theodor Mommsen i 1905.

CJC er en firedelt redaksjon av romerske lover. Keiser Justinian fikk sin betrodde stattholder Tribonian og en gruppe jurister til å samle inn og gjennomgå all tidligere lovgivning og redigere dette i ett verk. Resultatets fire deler består av de keiserlige bestemmelsene i Konstitusjonene (C), og *Digesta* (D), som er fortolkninger foretatt av de klassiske romerske juristene fra de tre første århundrene e.kr av romerske lover fra den tidlige romerretten, samt Justinians egne bestemmelser Novellene (Nov), og en sammenfatning av de gjeldende lovene i Institusjonene (I).

⁴ Collins 1998: 14, 2006: 227, Claude 1998, Sivan 1998: 189-90,

⁵ Wormald 1979: 107, King 1972: 23-51, Hughes 1978: 267-276, Gies 1987: 33, Wemple 1992: 174, Pohl-Resl 1998: 205-11, Matthews 2000, Harries 2001, Pohl 2001, Arjava 2001

⁶ Williams 1952: xvii

⁷ Robinson 1997: 61

Konstitusjonene består av tolv bøker, hvor lover som berører ekteskapet hovedsakelig er samlet i bok 5. *Digesta* omfatter femti bøker inndelt etter tema, hvor bok 23, 24, 25, 37, og 48 hovedsakelig angår ekteskap. Novellene består av 168 konstitusjoner, som er samlet kronologisk og ikke tematisk. Disse nye konstitusjonene til Justinian ble utstedt på gresk eller latin, etter om de var adressert til prefekter i østlige eller vestlige provinser. Institusjonene er en sammenfatning og forenkling av de gjeldende romerske lovene for offentlig og privat rett, delt inn i fire bøker.

Det tidligste daterte manuskriptet av Institusjonene er fra 800-tallet, mens det finnes manuskripter av *Digesta* fra det sjette århundret.⁸ Begge disse ble redigert og trykket på 1500-tallet, men så gjennomgått og revidert av P. Krüger og Mommsen og utgitt som bind I av CJC i 1870. Deres redaksjon har blitt stående som standard. I 1985 ble det under Alan Watsons redaksjon gjort en anerkjent engelsk oversettelse av *Digesta*, basert på Krüger og Mommsens verk. Peter Birks og Grant McLeod utga i 1987 en engelsk oversettelse av Institusjonene. Konstitusjonene slik vi kjenner dem i dag, ble fulltallig etter funn av de tre siste bøkene på 1000-tallet, også denne ble trykket i det sekstende århundre, men da sammen med Novellene og Institusjonene.⁹ Krüger redigerte det som har blitt standarden og utga den som bind II av CJC i 1877. Det eldste kjente manuskriptet til Novellene er fra det syvende århundre, og inneholder 122 konstitusjoner, mens den fulleste versjonen på 168 konstitusjoner er fra et manuskript fremstilt på 1200-tallet. Rudolf Schöll startet redigeringen av dagens versjon av Novellene, og arbeidet ble fullført av Wilhelm Kroll og så utgitt i 1895 som bind III av CJC. I 1932 utga Samuel P. Scott en engelsk oversettelse av romerretten inklusiv CJC, som har blitt sterkt kritisert i ettertiden, og det har ikke forekommet andre oversettelser før eller siden.

De langobardiske lovsamlingene vi har kjennskap til er fem kongers lovgivning i det syvende og åttende århundre. *Edictum Rothari* (Rot) er den første kjente langobardiske loven, produsert av kong Rothair i 643 e.kr. Dette er en samling på 388 paragrafer. Grimwalds Lover (Gri), som kun teller ni, stammer fra Rothairs etterfølger Grimwald (662-71) og må sies å være et tillegg til tidligere nedskrevne lover. Liutprands Lover (Liu) utstedt av Liutprand (712-44), er en lengre lovsamling på 153 paragrafer. Kong Ratchis (Rat) og kong Aistulf (Ais) etterfulgte Liutprand, og tilføyde korte supplement på henholdsvis 14 og 24 paragrafer til langobardenes lover før riket ble erobret av frankerne i 774 e.kr. Lovene er ikke inndelt etter tema, men kronologisk samlet. Lovene fra de langobardiske kongene er samlet i *Monumenta Germaniae Historica* (MGH) i

⁸ Robinson 1997: 57-8

⁹ Robinson 1997: 59-60

Friedrich Bluhmes redigering fra 1868.¹⁰ I 1976 gjorde amerikaneren Katherine Fisher Drew den første aksepterte oversettelse til engelsk.

To visigotiske lovsamlinger er kjent. *Legum Codicis Euriciani Fragmenta* (Frag), Eurics lov, nedtegnet av kong Euric i 471, antas å være den tidligste skriftlige visigotiske loven. Det er kun bevart fragmenter av denne, og det er ikke kjent hvor omfattende den kan var. Lovene er nummerert fortløpende, og de gjenværende starter på nr. 276 og ender på 336. Den ble bevart av frankerne, som etter at de overtok gotiskstyrte deler av Gallia erklærte den visigotiske loven ugyldig og brukte pergamentet til andre formål.¹¹ *Leges Visigothorum* (LV) er den andre visigotiske lovsamlingen, forfattet rundt år 650 av kong Chindasvint og sønnen Reccesvint. Den inneholder også tidligere kongers bestemmelser, som antas å være fra Euric og Leovigild (569-86) fra midten av 500-tallet, samt at det i ettertiden har blitt tilføyd noen bestemmelser fra den senere kong Euric II (680-87). Loven er delt inn i tolv bøker, med 54 titler og 572 paragrafer. Bok III i LV omhandler ekteskap, men der finnes også relevante bestemmelser i flere av de andre bøkene. Begge disse lovene finnes i MGH i en redaksjon av Karl Zeumer fra 1902.¹² Scott har også oversatt LV til engelsk i 1910, men heller ikke denne er ansett som et akseptabelt arbeide.

O. F. Robinson har pekt på to hovedproblemer med å anvende romerske lover som kilde.¹³ Det ene er lovenes autentisitet, det andre er hvorvidt de er anvendbare som kilde til noe annet enn rettshistorie, eller om de kan si noe om det romerske samfunnet. Jeg skal her bruke lovene som levning, som kilde til lovgivernes motiver og de samfunnsmessige årsaker til at en lov ble utstedt. Dermed unngår jeg det jeg anser som det største ankepunktet ved kildekritikken av lover. Imidlertid er spørsmålet om de romerske lovenes autentisitet heller ikke enkelt. Lovenes overføring fra antikken til moderne tid, kunne ikke skjedd uten oppblomstringen av interessen for romerrett ved bl.a. universitetet i Bologna i høymiddelalderen, noe som medførte et stort arbeid i å samle inn og kopiere romerske lover. I Vesteuropa hadde romerretten da vært fremmed i flere århundrer. Muligheten for at middelalderens jurister og akademikere misforstod lovene er stor, samt at skriverne feilet når de kopierte av gamle pergamenter. Det største problemet med å stole på romerske lovers autentisitet ligger imidlertid i Romerrikets egne forsøk på innsamling og bevaring av sine klassiske rettskilder. Dette gjelder spesielt for *Digesta*, som er klassisk romerrett, men som ble compilert på 500-tallet. Justinian har selv gitt moderne forskere grunn til

¹⁰ MGH Leges 4: 3-205

¹¹ Matthews 2000: 33

¹² MGH LL nat. Germ. 1, 3-32, 34-456

¹³ Robinson 1997: 102

å være skeptiske, med sine ordrer til Tribonian om å redigere, omformulere, slanke og korrigere de gamle juristene, i tillegg til å fjerne ugyldige eller motstridende paragrafer.¹⁴ Gruppen fikk også tillatelse til å splitte opp lover, og sette delene inn i forskjellige sammenhenger for skape flyt i teksten. Dersom Tribonian og laget hans utførte disse ordrene vil det si at det vi får presentert som klassiske romerske lover er kraftig revidert av jurister som levde tre-fire århundrer senere. I første halvdel av 1900-tallet var rettshistorikere enige i at *Digesta* ikke representerte klassisk rett.¹⁵ Dette utløste en storstilt forskning på interpolasjon på CJC, for å rydde bort endringer tilkommet under Justinian og av middelalderjurister. Resultatet var en akseptert oversikt over hva som var opprinnelig klassisk rett, og hva som var skriverfeil, tilførte begreper, paragrafer ute av opprinnelig kontekst og hva som var endringer og tillegg.¹⁶ Kritikken mot *Digesta* fikk også en motreaksjon blant forskere. Argumentet deres var at Tribonian kun hadde tre år til å lese 3 millioner linjer med tekst, og at kopiering eller sletting var enklere enn å finne opp egne tillegg med et slikt tidspress. De klassiske juristene var anerkjent og fikk stadig fornyet tillit fra keisere mellom 200-tallet frem til Justinian, noe som tilsier at det ikke ble gjort bevisste forsøk på forandring av lovene i perioden mellom. Konstitusjonene og Theodosius lov har litt andre kildekritiske momenter. Det kan ha vært forvirring om hvilken lov som ble utstedt av hvilken keiser. Både Theodosius II og Justinian ønsket å samle de eksisterende lovene for å skape oversikt i et kaotisk lovmateriale, og det kan derfor ha eksistert forskjellige versjoner rundt om i provinsene. Vi får ikke vite hvordan lovsamlerne samlet inn materialet før lovene ble redigert og satt i system. Imidlertid beordret Theodosius at alle bestemmelsene skulle inkluderes, også dem som var blitt annullert eller utdatert, mens Justinian ønsket at Konstitusjonene kun skulle inneholde gyldige lover. Robinson hevder at autentisiteten av disse, i likhet med *Digesta*, kan forsvares i det at samlerne ville finne det enklere å kopiere direkte av enn å endre meningen i de eksisterende lovene. De endringene som har funnet sted består derfor i at deler av eller hele bestemmelser har blitt slettet fordi de var utdatert, eller var uforståelige for senantikken eller middelalderens lovkjennere. Robinson påpeker at "[l]aw-book are kept for use, not for aesthetic reasons".¹⁷

Det motsatte kan kanskje innvendes mot de germanske lovene. Patrick Wormald har forsvart å anvende lovene etter germanske konger som kilde, etter at de av flere forskere på 1900-tallet har blitt avfeid som overflødige, forfalskning, og som rent tøv.¹⁸ Denne kritikken er basert på argumenter om at lovene kun ble skrevet ned for syns skyld, at de var direkte kopiert

¹⁴ Justinian "The Composition of the Digest".7, Watson 1998

¹⁵ Robinson 1997: 107-8

¹⁶ Robinson 1997: 109

¹⁷ Robinson 1997: 115

¹⁸ Wormald 1977: 119

fra romerske lover eller konstruert av senere grupperinger, samt at lovene er fulle av motsigelser og, for oss, meningsløse bestemmelser. Wormald mener feilen ligger hos moderne forskere, som søker struktur der det ikke eksisterer og praktisk anvendelse der det ikke forekom. Problemet for moderne forskere er at de germanske lovene ”obstinately refuses to fall neatly into clearly distinguishable categories”.¹⁹ I tillegg vil jeg si at de germanske lovene, i større grad enn de romerske, ser ut til å ha blitt utstedt med fullt overlegg og et underliggende motiv. De visigotiske og langobardiske lovene er gjennomgående saksorienterte og direkte. Mangelen på generalisering gir dem et preg av saklighet som ofte kan være vanskelig å finne i romerske juristenes fortolkninger (*Digesta*) eller i keiserlige konstitusjoner (Konstitusjonene, Theodosius lovsamling og Novellene), men som faktisk kan sees i den forenklete Institusjonene. Dette gir også de germanske lovene et enkelt, røft og uutviklet, men aldri meningsløst inntrykk. Wormalds hovedpoeng er at lovene ikke nødvendigvis ble anvendt i samfunnet de ble utstedt i, men ble utstedt av germanske herskere for å legitimere sin egen kongelighet. Av denne grunn mener jeg de germanske kongene ikke utstedte, kopierte eller samlet inn tilfeldige bestemmelser, da lovene representerte deres karakter og myndighet. Lovene er derfor en kilde til germanske lovgiveres holdninger og kan tolkes normativt av moderne forskere.

1.4 Metode

For å undersøke påvirkningen fra romersk til germansk rett innen utviklingen av ekteskapslovgivningen vil jeg anvende tre metoder; På grunn av manglende eller ufullstendig forskning på temaet er det viktig å først *kartlegge* alle bestemmelsene som omhandler ekteskap i kildene. Deretter vil jeg foreta en *komparasjon* av disse lovene for å vurdere hvilke bestemmelser som var gyldige til en hver tid, og hvorvidt der var en variasjon eller likhet mellom romersk, langobardisk og visigotisk rett. Det jeg også skal gjøre er å *tolke lovgivningen normativt*, for å finne motivene for utstedelsen av de forskjellige bestemmelsene.

For å kunne gjennomføre kartleggingen av ekteskapslovene trengte jeg å sortere de paragrafene jeg fant etter temaer som er relevante og opplagte i forhold til oppgaven. Jeg utviklet derfor en sorteringsnøkkel (se Vedlegg 1 - Sorteringsnøkkel for ekteskapslovene), som er inndelt med utgangspunkt i både hovedproblemstillingen og det som ble naturlig ut fra hva lovgiverne hadde vektlagt innen ekteskapslovgivningen. Slik er eksempelvis punktene ”C1 Ekteskapskontrakt - Innhold” og ”M2 Medgift/morgengave/brudepris - Hvem eier den”, satt opp ut fra hva jeg søkte etter, mens punktene ”E2 Ekteskap - Gaver mellom ektefeller” og ”F1 Forlovelse - Aldersgrense” er tatt med fordi lovgiverne hadde så sterkt fokus på disse temaene.

¹⁹ Wormald 1977: 107

Alle bestemmelsene jeg har funnet med relevans til ekteskapet er så sortert etter denne nøkkelen (se Vedlegg 2 – Sortering av lovene).

Når jeg skal finne utviklingen av ekteskapslovene vil jeg foreta en komparasjon av lovene. Siden de forskjellige objektene stammer fra forskjellige perioder, vil dette gi et anslag av diakron sammenligning. Sosiologen Theda Skocpol har kategorisert komparasjon, eller ”comparative history” etter tre metoder.²⁰ Disse tre kaller hun “parallel demonstration of theories”, “the contrast of context” og “macro-casual analysis”. Det blir i mitt tilfelle naturlig å anvende macro-casual analysis, eller analyse av kausale forbindelser på et makronivå. For denne metoden kan det igjen velges en av to fremgangsmåter ut fra problemstillingen og den foreliggende empiri, som Skocpol skiller ut som det John Stuart Mills betegner som *Method of Agreement* og *Method of Difference*²¹, og som Knut Kjelstadli har oversatt til henholdsvis *overensstemmelsesmetoden* og *forskjellsmetoden*.²² Etter overensstemmelsesmetoden søker vi å identifisere den sentrale årsaksfaktoren, *en felles komponent* bak en likeartet utvikling som alle studieobjektene har felles, til tross for at de ellers divergerer. Med forskjellsmetoden søker vi derimot å finne den faktoren som gjør at to objekter divergerer når det gjelder ett sentralt punkt eller en foreteelse, selv om de ellers samsvarer på andre punkter. I undersøkelsen av de romerske og germanske bestemmelsene rundt ekteskapsinngåelse vil jeg anta at forskjellsmetoden blir den mest brukbare fremgangsmåten for å sammenligne de tre objektene. I forhold til teorien om at germanske lover er sterkt influert av romerretten, og spesielt i ekteskapslovgivningen, vil forskjellsmetoden derfor få frem hvor lovene divergerer på tross av de åpenbare likhetene, og også forhåpentligvis hjelpe med å identifisere hvilken årsak som kan tenkes å ligge bak eventuelle forskjeller.

Et element som må tas hensyn til i forhold til komparasjon er at de enhetene man sammenligner, ideelt sett burde være ha et visst felles preg, og ikke skiller seg for meget fra hverandre, heller ikke når det gjelder omfang og størrelse. Dette er ikke tilfellet for mitt kildemateriale. Objektene jeg skal sammenligne har vesentlige forskjeller spesielt i omfang, men også av kvalitet, opphav og tidspunkt for tilblivelse. Romerretten inneholder en slik mengde ekteskapslovgivning at det ikke ville vært mulig eller hensiktsmessig å få med alle paragrafene i denne oppgaven. I forhold til de romerske lovene må jeg foreta et utvalg, basert på hva som etter mitt eget skjønn er representativt for de gjeldende bestemmelsene. Når det gjelder det germanske kildematerialet er situasjonen tvert i mot slik at flere og overbyggende meninger må trekkes ut av

²⁰ Skocpol and Somers 1994: 72-82

²¹ Skocpol and Somers 1994: 79

²² Kjelstadli 1988: 438-40, Kjelstadli har satt opp en skjematisk figur av overensstemmelsesmetoden og forskjellsmetoden, vi finner også en skjematisk fremstilling av disse i Hansen 1991: 535

de få paragrafene som finnes. Dermed blir komparasjonsgrunnlaget ofte slik at en mengde romerske bestemmelser utstedt med opp til 500 års avstand skal sammenlignes med en enkelt visigotisk eller langobardisk paragraf som ser ut til å omhandle det samme temaet.

De fleste forskere, enten de tar hensyn til det eller ikke, er enige om at det er problematisk å anvende lover som kilde til samfunnet de har opphav i, da de heller representerer normer enn faktiske sosiale forhold. Lovene må tolkes som opphavspersonens idealer, eller de normene opphavspersonen ønsket innført. Men hvordan gjør man det? Få historikere problematiserer det å anvende en slik metode når de tolker lovene. Angeliki E. Laiou har kort vurdert hvilke fallgruver hun kan gå i når hun anvender romerske og bysantinske lover som kilde til synet på tvunget samtykke innen det bysantinske riket. Hun hevder her at lovene kan reflektere sosiale holdninger, men i hovedsak er lovene til for å forme sosiale holdninger.²³ Robinson mener romerretten er sterkt preskriptiv og normativ. De klassiske juristene, som ikke utstedte lover men fortolket dem, var i følge ham opptatt av å diskutere nyanser i fiktive saker, heller enn å reflektere over de praktiske konsekvensene av deres egne konklusjoner.²⁴ Selv om juristene benyttet seg av praktiske eksempler på lovens virkning på liknende saker, representerer dette bare metodiske diskusjoner for juridisk trening, og ikke nødvendigvis loven som samfunnsnorm. Dette gir likevel et godt bilde av normative oppfatninger fra det tidlige romerske rettssystemet rundt ekteskapelige disputer.

Det ligger til dels andre motiver bak de senantikke lovene, representert ved keiserlige konstitusjoner. Noen lover ble utstedt av den naturlige årsaken at det var behov for en lov om temaet. Men som Robinson påpeker, bedrev antakelig mange keisere lovgivning for å rekke opp til sine forgjengere og sette spor etter seg selv. Dessuten viste lovgivning at myndighetene var handlekraftige. Jeg vil anta at keiserne i sin lovgivning ønsket å forme sosiale normer, slik Laiou påpeker. Dessuten ville romerske keisere også at lovene skulle gi et idealbilde av dem selv, og utstedte derfor lover som ga inntrykk av en sterk, from og moralsk opphøyet hersker. Akkurat som germanske konger ønsket at lovene skulle representere deres, mulig påtatte normer, hadde romerske keisere lignende motiver. Robinson poengterer at de senantikke lovene bærer preg av propaganda, og at de ikke kan leses som bidrag til rettergang med sine vidløftige påbud og forbud. Dette selv om noen konstitusjoner viser til faktiske saker og brev fra borgere, som har medført at den aktuelle keiseren har utstedt en lov med generell virkning på temaet. Det er derfor viktig å vurdere de bakenforliggende motivene eller samfunnsmessige årsakene til ekteskapslovgivningen i de romerske og germanske lovkindene.

²³ Laiou 1993: 113

²⁴ Robinson 1997: 119

2. Historisk og rettshistorisk rammeverk

For en forståelse av den konteksten de forskjellige ekteskapslovene ble til i, vil jeg her trekke opp de historiske linjene for det senantikke romerske samfunnet og de langobardiske og visigotiske folkene. Samtidig skal jeg gi en utfyllende presentasjon av de ulike lovenes karakter og de sentrale romerske, langobardiske og visigotiske lovgiverne. Avslutningsvis i dette kapitlet vil jeg forklare hvem lovene var ment for og definerer tre grunnleggende elementer i forhold til problemstillingen og lovene: hva et ekteskap var, og posisjonen til de to tilsynelatende maktløse gruppene, kvinner og umyndige barn.

2.1 Romerriket: Gamle lovtradisjoner, nye samfunnsstrukturer

Da Justinian i 529 e.kr startet prosessen med å lage en enhetlig romersk lovsamling hadde Konstantinopel vært sentrum i Romerriket i ca. to hundre år. Vestriket hadde vært tapt, men ble nå vunnet tilbake igjen gjennom harde kriger i tiårene som fulgte. Norditalia lå fullstendig ødelagt etter kampene.²⁵ Den romerske befolkningen i vest ble utarmet av ufred og økonomisk krise. Da germanske stammer utover 500-tallet annekterte land innen Vestriket, ble de møtt med liten eller ingen motstand. Selv om den romerske eliten i de nye germanske kongerikene ble pålagt å avse 2/3 av landområdene til germanere, kan de invaderende styrkene noen steder ha blitt ansett som frigjørere heller enn kolonister.²⁶ Som redistributivt senter fikk Konstantinopel fra 330 hele imperiets rikdommer, men lite ble tilbakeført til vest. Roma fikk aldri tilbake glansen etter at byen ble brent av visigotiske styrker i 410, og av vandalene i 455. Ravenna hadde vært hovedstad i Vestriket fra 402 og hadde dermed et oppsving, men ble etter hvert keiserlig feriested og kom suksessivt under ostrogotisk herredømme før byen igjen ble en romersk provins. Resten av Vestriket ble gradvis underlagt forskjellige germanske grupper. Flere romerske borgere av eliten befestet seg i sine villaer på landet eller flyktet til øst.²⁷ Mange fra administrative yrkesgrupper og intellektuelle dro også østover.

I det gjenværende Østriket foregikk en gradvis endring bort fra det vi anser som klassisk romersk kultur til det som kjennetegner bysantinsk kultur. Provinsene i det østlige Middelhavet fikk større kulturell og intellektuell innflytelse. Gresk var offisielt språk, man fant utover sekshundretallet tilbake til de gamle hellenistiske idealene samtidig som den nye humane, kristne ideologien farget politikken.²⁸ Det oppstod et særegent østlig preg som skilte seg fra de dominerende tendensene under principatet (til ca. midten av 3. århundre) og dominatet (fra midten av 3. århundre til vestrikets fall).

²⁵ Peters 1996: v-vii

²⁶ Drew 1996: 13, Thompson 1982: 51

²⁷ Jones 1966: 237-52, 270-82

²⁸ Tsangaras 1984: 3-10

2.1.1 Romerrett

Det enorme arbeidet som er lagt ned i Corpus Juris Civilis kan betraktes som en kulminasjon av romerretten gjennom tusen år. I denne er det samlet lover som i sin opprinnelse strekker seg helt tilbake til Tolvtavle-loven fra 450 f.kr (se nedenfor).

Selv om loven hadde en viktig plass i det romerske samfunnet er det uklart hva som til enhver tid var gjeldende. Juristene selv hadde problemer med å holde oversikt over hvilke lover som eksisterte. Dette spesielt siden det ikke eksisterte rettsdokumenter, og at avgjørelser fra saker ikke ble distribuert rundt i provinsene.²⁹ Da Justinian kom til makten i 527 hadde jurister og advokater et frynsete rykte. Justinian var inderlig opptatt av jus, og ønsket å endre romernes oppfatning av loven, lovgiverne og dens utøvere.³⁰ Derfor fikk han Tribonian og hans medarbeidere til å starte arbeidet som skulle resultere i Corpus Juris Civilis.

Romerretten har en delvis mytisk opprinnelse. Kunnskapen vi har om den første lovgivningen er det romerske forfattere refererer til flere hundre år senere. Da konger etter sigende regjerte Roma, hos romerne selv datert fra 725-509 f.kr, skal regentene ha utstedt både offentlige og private lover, kalt *leges regiae*. Ingen kongelige lover er bevart, og det debatteres blant forskere i dag hvorvidt de i det hele tatt har eksistert.³¹ Den første romerske loven det finnes spor av er den like myteomspunne Tolvtavle-loven. Livius (59 f.kr-12 e.kr) beskrev denne loven som *fons omnis publici privatque est iuris* – kilden til all offentlig og privat rett.³² Det var i følge han store stridigheter på 500-tallet f.kr innen Romerriket mellom makthavende elite - patrisiere, og borgere av lav sosial rang - plebeierne.³³ Plebeierne ble, antakelig rettmessig, beskyldt for å ikke kjenne lovene, mens plebeierne selv mente patrisierne holdt loven hemmelig for dem. Plebeieren Terentilius skal i 462 f.kr ha foreslått at lovene ble gjort kjent og fastsatt, slik at jurister og dommere ikke kunne endre dem etter ønske.³⁴ En ekspedisjon skal ha blitt sendt fra Roma for å inspisere de respekterte lovene til Athens landsfader, Solon. Det ble så nedsatt to påfølgende kommisjoner for å skrive ned lover bygd på romernes eksisterende normer og uskrevne regler, som skulle være gjeldende for hele Romerriket. Resultatet av disse to rådene ble publisert i 450 f.kr som *Lex Duodecim Tabularum* eller *Duodecim Tabulae*, Tolvtavle-loven. Den er gitt dette navnet fordi historien sier at lovene ble hugd inn i tolv bronsetavler og stilt ut på Forum.³⁵ Det var nå hver borgers plikt å kjenne til lovene, siden de hadde blitt offentliggjort.

²⁹ Robinson 1997: 27

³⁰ Justinian, "The Whole Body of Law", Watson 1998

³¹ For en forholdsvis oppdatert oversikt av denne forskningsdebatten se Bujuklić, Zika 1998: *Leges regiae: pro et contra*, i *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 3e Série, Tome XLV

³² Livy III. XXXV.6

³³ Livy III.XXXI-XXXIV

³⁴ Warmington 1938: xxvi

³⁵ De opprinnelige tavlene skal ha blitt ødelagt når gallerne brant ned Roma i 390 f.kr.

Noe av symbolikken med å hugge dem inn på tavler, i motsetning til å masseprodusere dem på papyrus, var at loven nå var fastsatt og uforanderlig. Denne tanken skulle føre til at romerne beholdt Tolvtavle-loven lenge etter at den var utdatert og motstridende med normene i senere århundrer. Den fungerte som ryggraden i romerretten, og ble referert til ennå i Justinians konstitusjoner, nesten tusen år etter den antatte publiseringen. Cicero som er vår fremste kilde til Tolvtavle-loven, skrev at han som ung måtte lære dem utenat, og refererte ofte til dem i sine taler.³⁶ Det finnes ingen bevarte eksemplarer av loven, men den har blitt delvis rekonstruert på grunnlag av sitater hos romerske politikere, historikere og forfattere.³⁷ Derfor har vi kun fragmenter og usammenhengende utdrag igjen fra 116 paragrafer, og det er få tilfeller hvor det er kjent hvilken lov som tilhørte hvilken tavle. Forskere bruker i dag et referansesystem som stammer fra H. E. Dirksens systematisering av paragrafene i 1824.³⁸

Dirksen har satt dem inn i tavler etter tema, med de to siste tavlene som supplement i henhold til den opprinnelige oppdelingen. Lovene er fordelt på temaer som også senere lover vil omhandle; Rettergang, økonomiske forhold, erstatningsplikter, eiendomsrett, offentlige lover, sakrale lover, arv, familie, og også ekteskapet. Vi har to berømte antikke ekteskapslover herfra. Den ene er loven om ekteskap *sine manu* eller *cum manu*, med eller uten hånd, som avgjorde om det var familien eller svigerfamilien som hadde rettslig myndighet over bruden. Dersom en kvinne ikke ønsket å være gift *cum manu*, måtte hun sove borte fra hjemmet tre netter i løpet av et år (Tab.VI.4). Denne loven var utdatert allerede i senrepublikken. Den andre er den såkalte *conubium*-loven, som forbød ekteskap mellom patrisiere og plebeiere (Tab. XI.1). Denne ble opphevet bare fem år etter publiseringen av *lex Canuleia*, men fortsatte å bli debattert blant romerske politikere og jurister, samt av moderne historikere, på grunn av sitt eksplosive politiske budskap.³⁹

Fra republikken har vi også få bevarte lovkilder. Det må imidlertid ha vært utstedt en større mengde siden Caesar beordret en samling av de eksisterende.⁴⁰ Et vesentlig bidrag til romerretten kommer fra keiser Augustus. Spesielt hadde hans *Lex Maritandis Ordinibus* fra 18 e.kr, som inneholder den kjente *Lex Julia de Adulteris*, den Julianske utroskapsloven, langvarig innflytelse. Med denne ønsket Augustus å bringe tilbake de pietistiske verdiene til ekteskapet, og han gjorde for første gang utroskap til en kriminell handling.⁴¹ I følge keiseren var det romerske folket falt i dekadens. Utenomekteskapelige affærer florerte, mange medlemmer av eliten giftet

³⁶ Cicero: de leg, 2.23.59

³⁷ Warmington 1938: xxx

³⁸ Warmington 1938: xxxi

³⁹ Jolowicz1972: 14, 87

⁴⁰ Robinson 1997: 31

⁴¹ D.48.5 *Ad legem Iuliam de adulteriis coercendis.*, inneholder juristers fortolkning av *Lex Julia de Adulteris*

seg ikke, og flere ekteskap forble barnløse. Augustus søkte å gjeninnføre familien som en pilar i samfunnet, ekteskap ble derfor påbudt, det ble belønnet å få flere barn, og utroskap ble straffet med eksil eller døden.⁴² Han gikk dermed hardt til verks mot det utsvevende livet romerne levde, og endte med å måtte sende sin eneste datter i eksil for utroskap.

Utover i principatet ble det også utstedt en mengde edikter, dekret og lover fra senatet og keiserne. Det andre århundret og første halvdel av det tredje århundret e.kr blir kalt den klassiske perioden for romerretten.⁴³ Det var på denne tiden juristene hadde sitt høydepunkt. Gaius (†180 e.kr?), en av de fremste, har tolket og kommentert et utall lover, et arbeid vi kjenner som Gaius' institusjoner. Den senere Ulpian († 228 e.kr?) står bak en tredjedel av det som er samlet i Justinians *Digesta*.

Den påfølgende epoken, dominatet, var preget av at lovgivningen kom direkte fra keiseren.⁴⁴ Lovene ble ikke lenger foreslått av magistratene og godkjent av senatet, slik ordningen hadde vært. De offentlige embetene mistet mer og mer betydning etter som keiserens makt økte. Mange lover er bevart fra Konstantin den Store (306-37) gjennom Theodosius lovsamling, og en stor del av disse kan klassifiseres under familierett. Konstantin ble ansett av samtiden og ettertiden, og likeledes av flere moderne forskere for å ha tatt en helt ny retning i lovgivningen, i forhold til klassisk romersk rett.⁴⁵ Judith Evans Grubbs hevder at hans lover divergerer merkbart fra de klassiske, men nok heller er et uttrykk for senantikkenes normer enn en egen ideologi om hvordan borgernes sedelighet skulle overholdes.⁴⁶ Det som blir ansett som merkbart strengere ekteskapslovgivning, og en innføring av kristne idealer, mener hun kun var et forsøk på en opprydding i samfunnsstrukturene tidlig i det fjerde århundret, på tilsvarende måte som de reformene Augustus utførte 300 år tidligere. Grubbs påpeker også at den tidlige kirkens verdigrunnlag samsvarte med romerske lovgivere sitt syn på ekteskapets dyder.

Etter århundrer med lovgivning hadde romerne en enorm mengde jus og lover. Det fantes ingen oppdatert eller enhetlig sammenfatning slik at jurister over hele riket benyttet de samme lovene.⁴⁷ Theodosius II (401-50) fikk av denne grunn i stand den første samlingen av de keiserlige konstitusjonene for å skape oversikt. Den kom ut i 438 og rakk å bli spredd utover hele Romerriket før den vestlige delen forvitret utover 400-tallet. Derfor var det, som jeg kommer tilbake til nedenfor, flere germanske grupper som anvendte Theodosius lovsamling enten ved siden av eller som grunnlag for sin egen lov. Det var også tilfellet etter at Corpus Juris Civilis ble

⁴² Gardner 1986: 33, 37

⁴³ Jolowicz 1972: 6

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Grubbs 1993: 120

⁴⁶ Grubbs 1993: 130, 138-40

⁴⁷ Jolowicz 1972: 451-5

til, selv om den kom til å bli den eneste gjeldende loven for romerne i Østriket. CJC ble publisert nesten nøyaktig hundre år etter CTh, og selv om den ikke fikk fotfeste i vest, ble den kjapt utbredt og feiret i øst. Mye av årsaken til at den likevel fikk stor innflytelse på vestlige lover senere er at romerretten ble vist fornyet interesse på 1000-tallet.⁴⁸

Justinian beskrev selv hvordan han ønsket at CJC's fire deler skulle anvendes. Institusjonene skulle i følge Justinian være en introduksjonsbok for førsteårs jusstudenter.⁴⁹ Denne er kort og forklarende og tar opp de største temaene innen romersk jus. *Digesta* derimot er halvannen gang så stor som bibelen, og er et mye mer komplisert materiale. Unge studenter av loven skulle gjøre seg kjent med brorparten av *Digesta* fra andre til fjerdeåret. I det femte og siste året så Justinian for seg at de studerte Konstitusjonene. Dette skulle bli starten på en ny æra for juristene, og de unge advokatene ville keiseren kalle *Iustinianos Novos*, Nye Justinianere.⁵⁰

Da vestriket brøt sammen utviklet også lovene seg forskjellig i øst og vest. Justinian hadde tatt forhåndsregler for at det ikke skulle oppstå et kaos av forskjellige konstitusjoner, dekreter og tolkninger slik det hadde vært før CJC, ved å tillate kun tre forklaringstillegg til den: oversettelse, sammenligning med lignende paragrafer, eller resymé av paragrafen.⁵¹ Men selv om det ikke var tillatt å endre på loven, kom Justinian selv med 168 *Novellae*, nye konstitusjoner som ble en del av, og som regulerte bestemmelsene gitt i CJC. Han gikk til og med tilbake på sine egne beslutninger gitt i senere noveller.⁵² Dessuten endret normene og tradisjonene i Østrikets provinser seg, og det ble etter hvert behov for en gjennomgang av den gjeldende loven igjen.⁵³ Dette resulterte i *Ecloga*, utstedt av Leo III og hans sønn Konstantin V rundt 740 e.kr. *Eclogaen* baserer seg på CJC, men i forhold til sin forgjenger er dette en meget enkel lovsamling. Motivet for Leo var i følge Edwin H. Freshfield å få en mer human lov som gikk opp i kristen ideologi, ikke bare kristne forbud.⁵⁴ Jeg mener det er fornuftig å sette utgivelsen av *Eclogaen* som en avslutning for romerrettens utvikling. Fra og med denne loven var romersk lovgivning heller en inspirasjon og modell for nye samfunns lover, enn en del av den romerske juridiske kulturen.

2.2 Langobardene: De nye naboene

Det hadde vært kontakt mellom langobarder og romerske myndigheter før langobardene i 568 okkuperte Norditalia. Ikke i samme grad og lengde som mellom visigoterne og imperiet, men

⁴⁸ Drew 1996: 12, Robinson 1997: 103

⁴⁹ Justinian, "The Whole Body of Law".2-5, Watson 1998

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Tsangaras 1984: 45

⁵² Eks. Nov.22.4 som bekreftet at det var tillatt å skille seg ved gjensidig samtykke, denne paragrafen ble annullert av Nov.117.10, men Justinian gikk inn for skilsmisse ved enighet i Nov.140.

⁵³ Tsangaras 1984 1-10,59, Jolowicz 1972: 502

⁵⁴ Freshfield 1927: x

nok til at de hadde en befatning med romersk sivilisasjon og rikdom. Fra sin posisjon i Pannonia, dagens Østerrike og Ungarn, ble de rekruttert som leiesoldater til den romerske hæren.⁵⁵ Langobarder hadde også begynt å trekke over Po og inn i det ostrogotiske riket.⁵⁶ Ostrogoterne var av den romerske keiseren blitt gitt oppgaven med å ta Ravenna og omlandet tilbake fra germaneren Odovaker.⁵⁷ De fullførte jobben i 491 og satte opp et styre der, ledet av kong Theoderic. Det ostrogotiske riket er kjent for sin aksept av romerske tradisjoner, gjenoppbygging av det offentlige rom, og fungerte som en fredlig buffer mellom Østriket og de germanske rikene i vest. Likevel tok det bare førti år før de måtte følge skjebnen til Odovaker og hans folk Herulene.

Det er antakelig hos ostrogotene at langobarder ble omvendt til ariansk kristendom, noe som skulle skape problemer med de katolske nabostatene senere. Etter at Justinian var ferdig med kampanjen mot ostrogoterne og vandalene, ble de romerske styrkene omdirigert til grensene mot Persia, som var under press.⁵⁸ Det kan derfor ikke ha vært problematisk for langobardiske styrker under føring av kong Alboin å ta kontroll over regionen.⁵⁹ Deres selvstendighet ble ikke anerkjent av romerske myndigheter før mot slutten av det syvende århundre, etter at romerske styrker forgjeves hadde forsøkt å gjenerobre Norditalia.⁶⁰ Her styrte langobardene etter romersk mønster ved å dele landet inn i de gamle romerske *civitates*, og bruke romersk byråkrati og samfunnsstruktur.⁶¹ De delte også landet inn i hertugdømmer, som i større eller mindre grad var selvstyrt. Langobardene valgte kongene sine, og var derfor periodevis uten regent i flere år grunnet uenighet og maktkamp. Press fra pavedømmet i Roma og imperiet i øst, kan ha vært det som holdt det langobardiske riket samlet.⁶² En allianse med frankiske konger hadde også betydning, og det var frankerne, ledet av Karl den Store, som til slutt gjorde ende på det langobardiske riket da de allierte seg med paven i 773. Det østlige Romerriket var gjennom hele perioden en trussel for langobardenes eksistens i større eller mindre grad. Pavedømmet i Roma, en østromersk provins, var også en rival - det samme var den østromerske provinsen Ravenna. Alt dette presset fra romere kan være årsaken til at langobardene i stor grad beholdt sin egen identitet. De skilte klart mellom romersk og germansk etnisitet, selv innen sitt eget rike og selv etter nesten to hundre år.

⁵⁵ Moorhead 2001: 136, Drew 1996: 4

⁵⁶ Peters 1996: x-xi

⁵⁷ Peters 1996: vi-vii

⁵⁸ Jones 1966: 116-17, Justinian døde 565, men etterfølgeren Justin II beholdt styrkene ved den persiske grensen.

⁵⁹ Rothair's Edict, Drew 1996: 39-40

⁶⁰ Pohl 1997: 99

⁶¹ Drew 1996: 12

⁶² Drew 1996: 18-19

2.2.1 De langobardiske lovene

Fra langobardene har vi bevart lovene fra fem konger, utstedt i perioden 643-755 e.kr. Etter at langobardene hadde vært herrer i Norditalia i 75 år, utstedte den arianske kongen Rothair (636-52) Rothairs Edikt, som er den første nedtegnede loven og også den mest omfattende av de langobardiske lovene. Den tar opp de mest sentrale feltene av både privat og offentlig rett/sfære med sine 388 paragrafer. I forordet bedyret kongen at motivet var å få ”gjennomgått, legge til det manglende og fjernet det overflødig fra de gjeldende lovene”.⁶³ Dette er så godt som ordrett kopiert fra Justinians Nov.7 der keiseren utbroderte sine vyer for de romerske lovene.⁶⁴ Den har også likhetstrekk med Justinians ordrer angående redigeringen av *Digesta*.⁶⁵ Rothair ønsket lovene samlet i ett bind, slik at det ikke var tvil om hva som var den gjeldende langobardiske loven. Dermed ble det antydnet at disse lovene var en redigert utgave av langobardisk norm og sedvane fra tidligere tider, samtidig som plagiatet av Justinian tilsier at skaperne av verket hadde kunnskaper om romersk lov. Det har blitt påpekt at lovene sannsynligvis ble skrevet ned som en reaksjon på møtet med en overlegen juridisk romersk kultur, og for å understreke forskjellene mellom germanere og romere.⁶⁶ 75 og 163 år etter at langobardene gikk inn i Italia var det fremdeles juridisk forskjell på romere og germanere innen det langobardiske riket, der romerne ble ansett som annenrangs borgere.⁶⁷

Flere av paragrafene kan betegnes som deskriptive da de bærer preg av å ha blitt til etter spesifikke saker brakt frem for Rothair eller en av hans dommere. Rothairs Edikt dekker heller ikke alle sider ved et tema. Innen familierett ser vi for eksempel at et betydelig antall paragrafer dekker bruderov og utroskap, mens incestforbud ikke en gang nevnes. Interessant nok inneholder loven 15 paragrafer om skade på fingre, og 15 om fornærmede tær, men få lover om kirken.⁶⁸

Rothairs etterfølgere har et annet språk og en annen form i sine lover. I likhet med det Patrick Wormald påpeker, mener jeg disse viser større forsøk på å gi allmenngyldige lover, da de har et mer preskriptivt preg.⁶⁹ Samtidig synes disse lovene å gi et godt bilde på de samfunnsendringene som forekom i det langobardiske riket etter møtet med romersk kultur. Lovene gir et inntrykk av forholdet mellom langobardiske myndigheter og den private sfære. En langobardisk mann var absolutt hersker i sitt eget hushold, og familie, arbeidsfolk og slaver handlet på hans nåde. Mannen og hans hushold var igjen underlagt kongens lover, men i

⁶³ Rothair's Edict, Drew 1996: 39-40

⁶⁴ Denne setningen ble også kopiert av kong Alfred (871-99) av England, Wormald 1977: 113

⁶⁵ Justinian "The Composition of the Digest".7, Watson 1998

⁶⁶ Pohl-Resl 1998: 207, Drew 1996: 3, Wormald 1979: 115

⁶⁷ Eks. Rot.194 kompensasjonen er lavere dersom den skadelidende var romer, Liu.127.XI romerske borgere hadde ikke samme rettigheter som langobardere

⁶⁸ Fingre: Rot.63-7, Rot.89-93, Rot.114-18, tær: Rot.69-73, Rot.96-100, Rot.120-4

⁶⁹ Wormald 1979: 110

hjemmet ser det ut til at han kunne styre etter eget ønske uten innblanding fra myndighetene.⁷⁰ Den svake kongemakten og den stadige rivaliseringen om den, kan ha vært årsaken til en slik kultur. Sterk privat bestemmelsesrett medførte antakelig at de langobardiske lovene ikke er spesielt detaljerte på familiesaker.

Den romerske delen av befolkningen levde under romerske lover.⁷¹ Liu.91.VIII sier at notarier (rettskyndige skrivere) kunne utferdige dokumenter etter langobardisk eller romersk lov. Birgitte Pohl-Resl mener denne paragrafen tilsier at alle innbyggere kunne velge fritt hvilken lov de ville leve etter, men ut fra paragrafteksten kommer jeg ikke frem til samme konklusjon.⁷² Liu.91.VIII antydnet at begge lover er i bruk og notarier måtte forholde seg til disse og ikke andre lover. Den romerske loven det siktes til er antakeligvis CTh.

Langobardiske lover er enkle i formen, men de kan ikke beskrives som naive. Lovene bærer imidlertid preg av en manglende tradisjon når man sammenligner dem med romerretten. Forskjellen i samfunnsutvikling kommer frem i lovgivernes vektlegging av legemsbeskadigelse, blodhevn og andre problemer forbundet med vold. Det ser ut som om kongene ønsker en tilnærming mot et mer sentralstyrt samfunn ved at de krever økonomisk kompensasjon for skader istedenfor fysisk avstraffelse, dessuten ble det gjentatte ganger understreket at bøtene skulle hindre blodhevn og feider. Brudd på ro og orden skulle straffes med tunge bøter. Den anklagede kunne renavaske seg ved tvekamp, men det står at det blir foretrukket sverging av ed, der man innkalte et nettverk av venner som svor på ens gode rykte, som tilsvarende det vi på norsk kaller mededsinstituttet.⁷³ Kongene som etterfulgte Rothair fokuserte mer på transaksjoner ved handel og rollen til offentlig ansatte, enn på avkuttete kroppsdeler, men det kan også være fordi Rothair dekker dette så grundig (102 av 388 paragrafer tar for seg skader og amputering av forskjellige lemmer).

Frankerne lot den langobardiske loven gjelde i Nord-Italia etter de hadde annektert regionen.⁷⁴ Den ble i gradvis endret form værende i bruk til CJC ble idealet i det ellefte århundre.

2.3 Visigoterne: Oppviglere og allierte

Etter to hundre års fartstid innen Romerriket slo det visigotiske folket seg ned på den iberiske halvøy i 418 e.kr som forbundsfeller (*foederati*) til imperiet.⁷⁵ Denne perioden av deres historie er en kompleks blanding av folkevandring og krig med og mot romerne. Visigoterne krysset

⁷⁰ Drew 1996: 25

⁷¹ Drew 1996: 29-30

⁷² Pohl-Resl 1998: 209-210

⁷³ Hamre 1958: sp 492-499

⁷⁴ Wickham 1986: 112, Drew 1996: 21-2

⁷⁵ Thompson 1982: 50

Donau, og dermed grensen til Romerriket i 376. De hadde holdt til i Dacia, dagens Romania siden år 268 - etter å ha migrert dit fra et område nord for Svartehavet. I 375 sperret romerske styrker dem inne og drev utsulting av dem. Visigoterne skal da ha inngått en pakt seg i mellom, om å ødelegge det romerske imperiet.⁷⁶ I 378 drepte de keiser Valens i slaget ved Andrianopolis, og utslettet to romerske legioner.⁷⁷ Keiser Theodosius I gjorde forsøk på en fredsavtale med visigoterne, men uenighet blant visigotiske hærførere stoppet denne prosessen.⁷⁸ Et betydelig antall visigotiske soldater ble likevel rekruttert som leiesoldater i den romerske hæren, under egne hærførere. De ble ansett som gode krigere, men det var større problemer med lojaliteten, og flere av disse gotiske avdelingene gjorde ofte opprør. I 410 ledet den visigotiske kongen Alaric I sine styrker forbi Ravenna og mot Roma, der den gamle hovedstaden ble brent som straff for keiser Honorius nedslakting av germanske familier i øst. Fra Roma fikk de også med seg Honorius' søster Gallia Placidia, som ble giftet bort til den senere visigoterkongen Athaulf. Med den romerske hæren etter seg trakk det visigotiske folket nå mot Aquitania i Gallia.⁷⁹ De ble beseiret der av Konstantius III i 418, og tvunget inn i Spania, hvor de etablerte seg som romerske forbundsfeller. I de neste 57 år gav de likevel kun få ganger militærhjelp til imperiet når de ble bedt om det.⁸⁰ De utvidet territoriet sitt så fort keiserens fokus var annetsteds, og tok mer land fra de romerske borgerne i området enn det avtalen opprinnelig gikk ut på. Likevel fikk de bli værende på den iberiske halvøy i fredlig uvennskap med Romerriket, og da kong Euric proklamerte det visigotiske kongedømmets selvstendighet i 475 ble dette akseptert. Romerske myndigheter så flere deler av imperiet smuldre opp i denne perioden, og et stabilt visigotisk styre i Spania var kanskje ikke å forakte fremfor ulydige romere eller kontinuerlige invasjoner fra forskjellige germanske stammer.

I likhet med den langobardiske tradisjonen, valgte også visigoterne sin konge. Valget falt lett på den som tok makten og ryddet andre av veien, men selv om kongene ikke satt trygt eller lenge ser det ut til at visigoterne hadde et mer stabilt og samlet styre enn langobardene, sannsynligvis fordi kongen hadde en større kontroll med regionale herskere. P. D. King mener den sterke kongemakten undergravde familieoverhodets autoritet i det visigotiske husholdet, og at selv om slektskapssystemet stod sterkt blant visigoterne, så var det loven og ikke æresfølelsen som bestemte rett og galt i det visigotiske samfunnet.⁸¹ Visigoterne benyttet seg også av den bestående romerske administrative strukturen, men gjorde fremdeles forskjell på romer og goter i

⁷⁶ Thompson 1982: 39

⁷⁷ Jones 1966: 68

⁷⁸ Collins 2006: 15-26

⁷⁹ Kulikowski 2001: 26-36

⁸⁰ Thompson 1982: 51-7

⁸¹ King 1972: 222

654 da LV ble publisert.⁸² Skillet mellom de to gruppene blir tydelig i lovgivernes forsøk på å endelig skape likhet mellom dem, men i motsetning til den langobardenes nedsettende holdning til romerske borgere ble romere som levde under visigotisk styre beskrevet som likeverdige av lovgiverne.⁸³ Kirken stod også sterkt i forhold til sekulære myndigheter, og later til å ha vært autonom. Den hadde samtidig betydelig innflytelse på den verdslige lovgivningen. Den etablerte visigotiske kirken var selv med på konverteringen fra arianisme til katolisisme i 589.

I løpet av de tre århundrene goterne styrte så ekspanderte riket til hele den iberiske halvøy og til de sørlige områdene av Gallia. I 711 invaderte mauriske styrker og tok kontrollen over Spania, mens frankerne fikk kontroll over hele Gallia. Visigotere som ikke ville leve under muslimsk styre flyktet til det katolske frankiske riket, og tok med seg lovene sine dit.

2.3.1 De visigotiske lovene

Den tidligste loven vi kjenner fra visigoterne er Eurics Lov, nedtegnet etter befaling fra kong Euric i 471 e.kr.⁸⁴ Temaene for de bevarte fragmentene er i grove trekk private grensetvister, handel og arv. Euric gjorde et poeng av å ta avstand fra romerske tradisjoner og romersk kultur, og holdt etter sigende aldri offentlige taler på latin.⁸⁵ På tross av dette er lovene hans skrevet på latin, noe Jill Harris forklarer med "the Goths of the late fifth century were in no position to produce a fully fledged "Gothic law" system of their own".⁸⁶ Visigoterne hadde ingen tradisjon å bygge på annet enn den romerske når de skulle sammenfatte egen lov. Det er også kjent at den romerske juristen Leo fra Narbonne var sterkt delaktig i utformingen av Eurics lov.⁸⁷ Loven er derfor preget av romersk lovtenkning i forhold til tema og språk, men fremstår likevel ikke som en ren kopi av romerretten da den har klare forskjeller i stil og den faktiske lovgivningen. Forskjellene er sannsynligvis bevisste, sett i lys av Eurics aversjon mot alt romersk, og hans pågående konflikt med romerske myndigheter da loven ble publisert. Utstedelsen kan ikke ha bidratt til å dempe fiendskapet, siden visigoterne på dette tidspunktet egentlig var forbundsfeller til Romerriket og ikke hadde rett til å bestemme hvilke lov som skulle gjelde. At Euric fremtrådte som lovgiver på lik linje med romerske keisere, kan derfor tolkes som et trinn på veien mot en selvstendighetserklæring. Eurics sønn kong Alaric II fikk satt sammen *Lex Romana Visigothorum*, også kalt *Breviarium Alaricianum* (LRV), etter at visigoterne hadde løsrevet seg fra imperiet. Dette er et utvalg av romerske lover satt sammen til et lovverk som skulle gjelde for

⁸² Heather 1999: 251

⁸³ LV.X.I.VIII-IX fordeling av land mellom gotere og romere, LV.III.I.I tillatelse for gotere og romere til å gifte seg med hverandre.

⁸⁴ Collins 1998: 4-5, Harries 2001: 41

⁸⁵ Harries 2001: 40

⁸⁶ Ibid

⁸⁷ Harries 2001: 48

hans romerske undersåtter.⁸⁸ Det er antatt at han gjorde dette for å behage romerske borgere under visigotisk styre, siden frankerkongen Klovis forsøkte å lokke dem over grensen (se også avsnitt 4.2.2). Alarics lovsamlere satte til hver av paragrafene en *interpretation*, en fortolkning av loven.⁸⁹ De som tolket paragrafene var antakelig romerske notarier, rettskyndige skrivere, men dette foregikk i en kontekst av gotisk herredømme. Etter denne vet vi at kong Leovigild (569-86) skal ha utstedt en ny lov for visigoterne, men denne har gått tapt og innholdet er ukjent.⁹⁰ Deler av denne og Eurics lov finnes antakelig bevart under betegnelsen *antiqua* (antikk) i *Leges Visigothorum* (LV). Denne omfattende lovsamlingen ble utstedt ca 650 av kong Chindasvint og sønnen og arvingen Reccesvint. LV ble erklært den eneste gyldige loven.⁹¹ Som nevnt gjelder den både for gotere og romere innen riket. Loven tar for seg alle aspekter ved offentlig og privat rett. To av de tolv bøkene handler spesielt om ekteskap og familie, med til sammen 97 paragrafer som er en ganske betydelig del av loven. Av LV ser vi at fysisk avstraffelse er mer brukt enn bøter, forskjellig fra de langobardiske lovene. På det tidspunktet denne loven ble utstedt hadde visigoterne offisielt konvertert fra arianisme til katolisisme, og lovene bærer preg av den kristne troen. En av de tolv bøkene er viet til utrensning av hedenske sekter, der det stort sett siktes til jøder og deres tradisjoner.

2.5 Ekteskapet i lovene

I de påfølgende kapitlene beskriver jeg hvilke elementer i forhold til slektskap, status, alder, konsensus og ekteskapelige transaksjoner, som måtte være på plass i følge de romerske og germanske lovene for at to personer kunne inngå et gyldig ekteskap. Men dersom disse kriteriene var på plass, hva definerte et ekteskap etter de gjeldende lovene?

For å definere et legalt ekteskap etter romerretten, kan jeg henvise til tittelen på denne avhandlingen som stammer fra Ulpian (D.24.1.32.13). Han hevdet at ”ekteskapet er ikke grunnlagt på samleie [el. samboerskap], men på ekteskapelig hengivenhet” - *non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio*. Det var ikke påkrevd å ha velsignelse, seremoni, eller vitner, selv om det var normalt med en form for markering både i klassisk romersk tid og i senantikken. I hovedsak var det intensjonen hos paret som definerte ekteskapet. Et par som oppfattet seg som ektefeller, og som ble oppfattet av andre som et ektepar, var i følge loven

⁸⁸ Jolowich 1972: 466, Heather 1999: 252-3

⁸⁹ Matthews 2001: 14, Jolowicz 1972: 466-7. Jolowicz mener de som satt sammen LRV ikke hadde tid til å fortolke paragrafene, og at disse må ha fulgt med i den romerske litteraturen lovene ble funnet i. Matthews påpeker at alle fragmenter som er funnet av CTh som ikke ble valgt ut til LRV mangler en slik *interpretationes*, og det derfor virker som om disse ble satt på i prosessen med å sette sammen LRV. Jeg synes denne forklaringen virker mer plausibel.

⁹⁰ Collins 1998: 7

⁹¹ LV.II.I.VIII og LV.II.IX

gift.⁹² Ekteskapet ble dermed definert av *affectio maritalis* (ekteskapelig hengivenhet).

Forestillingen om at det måtte foreligge ekteskapelig hengivenhet for å konstituere et gyldig ekteskap ble som Fredrik Pettersen har beskrevet, videreført i det sekulære rettssystemet helt frem til det fjortende århundre i Vesteuropa.⁹³ I 1300-tallets England henviste begrepet *affectio maritalis* også til at mann og kone delte seng eksklusivt, noe som er det motsatte av Ulpian's tolkning. Slik han så det var paret gift dersom de oppfattet seg som gifte, selv om de bodde fra hverandre. Keiser Probus (253-260) hadde en henvisning som lå nærmere ekteskapets funksjon, å skape legitime arvinger, da han hevdet at en mann som med andres viten holdt en kvinne som hustru, med intensjonen om å få barn med henne, ville ha et legitimt ekteskap og legitime barn (C.5.4.9).

Kristendommens utbredelse i senantikken medførte ikke en endring av denne forestillingen, eller et krav om kirkens velsignelse for å konstituere et gyldig ekteskap. På slutten av det fjerde århundre ser det ut til at flere kristne par ønsket en prests velsignelse⁹⁴, men i vesten forekom det ikke noe krav om kirkens medvirkning før på 1100-tallet.⁹⁵ Innen østkirken ble det gradvis utbredt med velsignelse fra en prest ved ekteskapsinngåelsen fra 500-tallet, og en slik velsignelse var en akseptert rite på tidspunktet for utgivelsen av Leo III's *Ecloga* i 741, men ble ikke innført som et kriterium for legalisert ekteskap før av Leo VI på slutten av 800-tallet.⁹⁶

Definisjonen av ekteskap i både den visigotiske og langobardiske retten kan også sies å være grunnlagt i ideen om *affectio maritalis*, selv om dette ikke ble uttalt. Lovgiverne anså ekteskapet som basert på vilje, ikke riter. Imidlertid var det et annet kriterium som måtte være tilstede for at ekteskapet skulle ha gyldighet for loven, og det var samtykke fra kvinnens foresattes, som ble vist i form av en avhending av de økonomiske transaksjonene, eller en avtale om disse i forkant av ekteskapsinngåelsen (se avsnittene 3.1.1, 5.2 og 6.2). To personer som levde sammen, og hadde samtykke av hverandre og foresatte til det, var det eneste bevis som måtte foreligge for å konstituere et gyldig ekteskap.⁹⁷ Uansett får vi indikasjoner på at visigoterne holdt en feiring for familie og vitner der kvinnen ble overrakt en ring, og slik markerte at et ekteskap var inngått (LV.III.I.IV). Også langobardiske lover omtaler en seremoni (*traditio*) som symboliserte avhendingen av kvinnen fra formynderen til ektemannen, og som kan minne om det romerske ekteskapet *cum manu* (se avsnitt 2.1.1, Rot.181).

⁹² Gardner 1986: 47, Cantrella 2005: 29, Reynolds 1993: 7, 38-41

⁹³ Pettersen 2000: 153-75

⁹⁴ Grubbs 1999: 148-50

⁹⁵ Nors 1998: 4

⁹⁶ Meyendorff: 1990: 105

⁹⁷ King 1972: 223-4, Wemple 1992: 175

2.5.1 Kvinner og barns juridiske status

I forhold til bestemmelsesrett over ekteskapsavtalene var det avgjørende om de involverte var myndige, eller under en annens myndighet. Det er også et skille i lovverkene mellom mindreårige og umyndige. Romerske barn ble regnet som mindreårige frem til de kom i puberteten, etter dette var gutter fri til å utpeke sin egen lærer og til å ha en viss bestemmelsesrett (C.5.31.6). Jenter var underlagt den samme kontrollen frem til de ble myndiggjort. I klassisk romersk tid var myndighetsalderen for både menn og kvinner 25 år, beskrevet i D.4.4: *De minoribus viginti quinque annis*, (angående personer under 25 år). Personen var inntil emansipasjonen (myndiggjøringen) under autoriteten til *pater familias*, men ble som myndig *sui iuris* (rettslig selvstendig). Likevel kunne *pater familias* velge å emansipere barnet både før og etter fylte 25 år, men umyndige som var under en verges kontroll ble automatisk myndig som 25-åring. En kvinne ble også myndiggjort ved sin manns død, og etter Augustus reformer dersom hun fikk tre barn eller flere (dette ble annullert på 400-tallet). En umyndig gift kvinne var under sin fars kontroll, og ikke sin ektemanns, og en myndig gift kvinne var teoretisk sett ikke underlagt ektemannens kontroll, men sin egen.

Etter visigotiske lover ble barn av begge kjønn myndige ved fylte 20 år (Frag.CCCXXI/LV.IV.II.XIII). King argumenterer for at barn ble myndige ved tyveårsalderen, men hadde rettigheter i forhold til kjøp og salg av egen eiendom ved fylte 14 år.⁹⁸ Umyndige kunne vitne i retten etter fylte fjorten år (LV.II.IV.XI). Mindreårige blir i LV beskrevet som personer under 15 år (LV.IV.III.I). Paragrafen nevner at alderen tidligere har vært lavere.

Visigotiske kvinner var underlagt farens kontroll til de ble 20 år, eller til de ble gift, da ektemannen overtok myndigheten over henne. Kvinner kunne også føre sin egen sak for retten under visigotisk lov, men de kunne ikke være advokat for andre (LV.II.III.VI).

En langobardisk gutt var ikke lenger mindreårig når han ble tolv år (Rot.154), mens myndighetsalderen for gutter var 18 (Liu.19.I). Da var han fri til å grunnlegge sitt eget hjem, der han styrte med absolutt autoritet. Langobardiske kvinner kunne ikke oppnå myndighet (*selpmundia*) (Rot.204). De var gjennom hele livet underlagt en manns kontroll, og var prisgitt hans godkjenning i alle sine bedrifter (Liu.29). Langobardene opererte med begrepet å eie en persons *mundium*, noe som innebar myndighet over en annen person. Den som hadde *mundium* var da denne personens *mundwald*. Han skulle ivareta den umyndiges interesser, og var forpliktet til å beskytte vedkommende. Frie personer hadde en egenverdi eller ”rett” kalt *wergeld*. En persons wergeld ble fastsatt ut fra kjønn og sosial status, og krav om- eller på rettslig

⁹⁸ King 1972: 244

kompensasjon ble fastsatt ut fra verdien på wergeld.⁹⁹ Et *mundium* hadde en pris, som sannsynligvis også ble fastsatt ut fra kvinnens *wergeld*, og kunne kjøpes eller overdras. Et *mundium* hadde også stor verdi for eieren, antakelig fordi han hadde bruksrett til myndlingens eiendom. Mannlige slektninger hadde automatisk *mundium* over familiens kvinner, der faren, etterfulgt av broren til kvinnen hadde forrang. Om faren og broren var døde, kunne utenforstående kjøpe en kvinnes *mundium*, og forvalte hennes besittelser til hun ble giftet bort. En ektemann kjøpte sin hustrus *mundium* med *meta* (se avsnitt 6.2.2). Bare en kvinnes *mundwald* kunne kreve at hun skulle avgi ed foran en dommer (Liu.93.X), og det var ikke lov å være alene med en langobardisk kvinne uten hennes *mundwalds* samtykke (Liu.94.XI). Kvinnene var derfor rettslig totalt umyndige.

2.5.2 Hvem gjaldt lovene for?

Det som er åpenbart med både de romerske og germanske lovene, er at de - som de fleste skriftlige kilder fra eldre tid - er skrevet av, om eller for samfunnets elite. Dette gjelder i aller høyeste grad også ekteskapslovene, noe som blir tydelig både ut fra de tema som belyses, størrelsen på eventuelle summer som nevnes, og likeledes de forhold som vektlegges. I og med at ekteskapet var gyldig dersom paret og nettverket rundt anså dem som gift, var avanserte reguleringer ikke nødvendige for ekteskap mellom borgere av lav status. Dette betyr ikke at det ikke forekommer bestemmelser som angikk vanlige borgere i lovene, men at motivet til lovgiveren ofte hadde sammenheng med elitens interesser. Jane F. Gardner mener dette kommer av at loven "is meant to serve what a given society conceive as its interest (...). These interests tend to be those of the wealthier members of society".¹⁰⁰ I forhold til både de tidligere og senromerske ekteskapslovene poengterer Judith Evans Grubbs at ekteskapet var overføring av slektsnavn og besittelser, og at det derfor ikke bare gjaldt en kontinuitet for de individuelle statusfamiliene, men også for den romerske stat.¹⁰¹

Jeg vil i denne oppgaven benytte det forholdsvis vide begrepet elite om det øvre stratum av det romerske og de germanske samfunnene. Elite definerer jeg her som det økonomiske, sosiale og politiske øvre sjikt. Dette for å unngå å spekulere i de veldig kompliserte systemene som oppstod i det romerske samfunnet i senantikken, og for å kunne ha en fellesbetegnelse for familier av høy sosial posisjon i både det romerske og de germanske samfunnene. Samfunnene jeg beskriver vil derfor bli forholdsvis forenklet og todelt, ved å snakke om "elite og resten". Fra begynnelsen av 200-tallet ble det innført et begrepsmessig skille i den romerske befolkningens status, hvor senatorer, dekurioner og menn i andre eliteposisjoner havnet under betegnelse

⁹⁹ Jfr. mannsretten som definerte statusen i det norske bondesamfunnet i middelalderen, se Helle 1974: 156

¹⁰⁰ Gardner 1986: 3

¹⁰¹ Grubbs 1993: 123, Grubbs 1999: 140

honestiores, og alle andre *humiliores*.¹⁰² På 300-tallet var det mange gamle elitefamilier som bukket under på grunn av økonomiske reformer i Vestriktet, samtidig som nye slekter fikk status på grunn av sitt forhold til keiserne, militære posisjoner, og etter hvert også grunnet høye stillinger innen det geistlige systemet.¹⁰³ Selv om de to gruppene var stratifisert innad er det likevel etter min mening akseptabelt å redusere det romerske samfunnet til et statusmessig dualistisk samfunn, mellom eliten og resten. Innenfor de germanske kongedømmene var eliten en sammenfatning av landeiende familier, som hadde makt i sitt arvelige opphav og beholdt sin status uavhengig av kongens gunst.¹⁰⁴

Det som ble uttalt av lovgiverne var imidlertid at lovene var gjeldende for romerske, visigotiske og langobardiske borgere. De langobardiske lovene gjaldt for det langobardiske folket, og ingen andre. Det samme gjaldt den tidlige visigotiske loven fra kong Euric, som var gjeldende kun for visigotere. Den senere visigotiske LV var derimot territorial, og var gjeldende lov for alle borgere innen det visigotiske riket.¹⁰⁵

¹⁰² Jones 1966: 23

¹⁰³ Wickham 2005: 153-168, Wickham gir en utfyllende beskrivelse av de forskjellige typene av "aristocracies" som dukker opp i senantikken, og statusforholdet mellom dem.

¹⁰⁴ Se f.eks Collins 2006: 82, 87, for visigotiske elitefamilier, og Drew 1996: 18-19

¹⁰⁵ Det blir enda diskutert hvorvidt Eurics lov også var territorial, se Collins 2006: 225-7 for en sammenfatning av denne forskningsdebatten.

3. Innledende avtaler

For å gi en kartlegging av hvilket bilde de romerske og germanske lovene gir av ekteskapsinngåelsen, vil jeg først starte med de avtalene som ble inngått i forkant av giftermålet.

3.1 Forlovelsesavtale og forlovelsesperioden

Forlovelse i de romerske lovene impliserer en formell sammenføring av to personer, uten at partene samtidig kunne ha et seksuelt forhold. Det ser ikke ut til at forhåndsavtaler var et nødvendig førstesteg før ekteskapsinngåelsen innen romersk rett, mens både visigotiske og langobardiske lovgivere behandler forlovelse som foreskrevet og bindende. Hvilken rolle spilte forlovelsen i romersk og germansk ekteskapslovgivning? Forbund mellom familier kunne formes ved at barn fra hver slekt ble forlovet med hverandre, om så i meget tidlig alder. Skifte av allianser kunne medføre mange brutte avtaler. For lovgiverne var ekteskapet en institusjon som skulle produsere barn som videreførte linjene og tradisjonene, det var derfor i myndighetenes interesse at forlovelse førte til ekteskap. Det vil være betydningsfullt å se hvordan spenningen mellom elitens og myndighetenes ønsker ga utslag i lovene. Gjennomgangen av lovene vil vise at en del av lovgivningen relaterer seg til familiestrategier og menns potensielle spekulasjon i forlovelsesavtaler. Jeg skal i 3.1.1 avklare reglene rundt forlovelsesavtalen og se hva alder og tidsperspektiv hadde å si for dette. I romerretten eksisterer det en mengde henvisninger til en skriftlig ekteskapskontrakt skriftfestet under forlovelsen. Som jeg nevnte i avsnitt 2.5 var det ikke nødvendig med registrerte bevis for å ha et gyldig ekteskap, og det er derfor interessant å undersøke hvorvidt denne kontrakten ble behandlet av lovgiverne som en foreskrevet del av forlovelsen. Var der noen rettslig forskjell på ekteskap der det forelå en skriftlig kontrakt i forkant, og de ekteskap som var inngått uten? Hvordan så lovgiverne i de germanske gruppene på skriftlig dokumentasjon av giftermålet? I avsnitt 3.1.2 skal jeg kartlegge betydningen og verdien av ekteskapskontrakten. Det er også vesentlig å definere hvorvidt lovgiverne ønsket å treffe sanksjoner mot personer som trakk seg ut av avtalen, i sammenheng med den betydningen forlovelsen var tillagt. Jeg vil undersøke konsekvensene av brudd på forlovelse i den romerske og germanske retten i avsnitt 3.1.3.

3.1.1 Forlovelse, aldersgrense og varighet

Augustus hadde med sine reformer (se avsnitt 2.1.2) gjort det lukrativt, men også pålagt å gifte seg for unge romere. Juristen Marcian henviser til dette når han forklarer at foresatte som ikke aktivt lette etter en partner til sine barn, ville bli holdt for å forhindre dem i å gifte seg (D.23.2.19). Menn og kvinner over lovlig giftealder og deres foresatte, ble straffet dersom de ikke gikk inn for å forme et ekteskap. Augustus motiver var å øke moralen blant spesielt

elitefamiliene i Roma, som han mente var i forfall, samtidig som han også ønsket å få flere romerske borgere gift nettopp for å øke antallet romerske borgere. Ektepar som klarte å produsere tre barn eller flere, fikk derfor privilegier i form av skattelette og andre dispensasjoner. Imidlertid var det også i den tidlige romerretten etter juristen Pomponius tolkninger tillatt å forlove to mennesker uten deres tilstedeværelse, og ”dette er ganske normalt” (D.23.1.5). Høytstående familiers interesser i å danne allianser med hverandre trengte dermed ikke la seg hindre av at en av partene var bortreist. En avtale mellom kvinnens formynder og mannen, eller hans formynder var nok for at forlovelsen skulle være gyldig (D.23.1.4). Jeg kommer forøvrig tilbake til bestemmelsesretten over valg av ekteskapspartner i kapittel 5. Påbudet om ekteskap ble ikke offisielt hevet før Konstantin på begynnelsen av 300-tallet startet en ny runde med rettslig innstramning av familieretten som følge av det keiseren betraktet som borgernes løsslupne holdninger til ekteskapet.¹⁰⁶ Han ville frigjøre alle kvinner fra påbudet om ekteskap og forventninger om mange barn, som han mente var et ”juridisk påtvunget åk” (CTh.8.16.1). Samtidig som han følte tiden var moden for en strengere moralsk målestokk rundt ekteskapet, var det for Konstantin passé å tvinge romerne til å gifte seg.

Selv om forlovelsen etter tidlig romersk lovgivning ikke var absolutt, så kan det ikke dermed tolkes dit hen at romerne tok lett på en slik avtale. Den forlovede kvinnen var underlagt de samme lovene som om hun var gift (D.23.1.15). Hun ville dermed bli dømt for utroskap dersom hun hadde et forhold til, eller forlovet seg med en annen mann før den første avtalen var brutt (D.48.5.14). Det var heller ikke akseptert at hvem som helst forlovet seg. De bestemmelsene som forhindret en gyldig ekteskapsinngåelse mellom to personer (se kapittel 4) forhindret også forlovelse mellom disse (D.23.1.16). Dette burde være en selvfølgelighet, men forlovelse kunne gi mulighet til visse typer samvær og utveksling av verdier, som ikke var akseptert mellom ”fremmede” menn og kvinner. Jeg vil tro det derfor ble nødvendig å presisere denne sammenhengen. Dessuten mener jeg at man som forlovet kunne omgå Augustus’ forbud mot å forbli ugift. Arrangerte forlovelser var sannsynligvis en utvei for borgere som av forskjellige grunner ikke ville inngå ekteskap.

En romersk jente ble regnet som utviklet nok til å gifte seg, med de seksuelle plikter det medførte, når hun var fylt tolv år (D.23.1.9, D.23.2.4). Det var akseptert å vente til hun ble eldre hvis hun kom sent i puberteten, men ikke tillatt å gifte henne bort før. Forlovelsen kunne derimot avtales på forhånd. Modestinus skrev at forlovelse i motsetning til ekteskap, ikke hadde noen aldersgrense (D.23.1.14). Sist i paragrafen ble det likevel presisert at de involverte partene skulle forstå hva som foregikk og at de ”derfor må være fylt syv år”, men dette blir regnet for å være en

¹⁰⁶ Grubbs 1993: 132

tilføyelse fra Justinians lovsamlere.¹⁰⁷ Theodosius I gjorde i 380 reguleringer i forhold til å utveksle forlovelsesgaver før jenta hadde fylt ti år (CTh.3.5.11). På denne tiden var straffen for den som brøt en forlovelse etter at de økonomiske transaksjonene var utført fire ganger verdien av de utvekslede gavene. Men Theodosius bestemte at den som lovet bort en jente før hun var ti, bare var pliktig å betale tilbake den reelle verdien. Jeg vil tro at denne bestemmelsen var grunnlagt på den maksimale lengden for forlovelse som egentlig var kun to år. Fire ganger tilbakebetaling kan også ha gjort det lukrativt for menn å spekulere økonomisk i forlovelser, og det er sannsynlig at keiseren var ute etter å forhindre slik utnyttelse av jenter.

Maksimumslengden på forlovelsesperioden hang også sammen med Augustus sanksjoner mot ugifte menn.¹⁰⁸ Forbudet mot å forbli ugift medførte at ungarer inngikk *pro forma* forbindelser med spedbarn for å unngå ekteskap, eller slippe straff for et manglende sådan. Med en maksimumslengde ble de menn som ønsket å forbli ungarer forhindret i å forlove seg med pur unge jenter, og slik gå ugift i mange år, mens de tilsynelatende ventet på at jenta skulle bli tolv år og gifteferdig. I *Digesta* er det tatt med Gaius tolkning av Augustus *Lex Julia et Papia* som sier at det ofte var grunner til å utvide forlovelsesperioden til fire år, for eksempel sykdom hos en av partene, foreldres dødsfall, eller dersom den ene forloveden skulle komme til å bli anklaget for forbrytelser som medførte dødsstraff (D.23.1.17). Ved en legitim grunn kunne man dermed forlenge forlovelsestiden med ytterligere to år, uten at den andre parten kunne bryte avtalen og inngå en ny forlovelse. I den tidlige romerretten var derfor motivet for å ha en maksimumslengde på forlovelsestiden å hindre at personer gikk ugift, men selv om deler av den strenge ekteskapslovgivningen til Augustus ble omstøtt utover i senantikken, ble grensen for forlovelsens varighet beholdt. Konstantin fastsatte i 332 at dersom mannen ikke hadde ektet forloveden innen to år, kunne hun inngå ekteskap med en annen, uten å bli anklaget for brudd på avtalen (CTh.3.5.4*/C.5.1.2). I følge Judith E. Grubbs var Konstantins toårsgrense mer som en frist paret må gifte seg innenfor, enn et hinder i å bryte avtalen ustraffet.¹⁰⁹ Etter at to år var gått uten at et ekteskap var inngått skulle avtalen nærmest regnes som utgått på dato. Men som jeg kommer tilbake til i 3.1.3 så de senantikke lovgiverne med alvor på avbrytelse av forlovelsen før dette tidsrommet var over.

Forlovelse i germansk rett

Forlovelsesavtalen var bindende i de germanske lovene, i forhold til at transaksjonene ble avtalt eller utbetalt ved forlovelsen. Mannen hadde derfor en rett på kvinnen allerede etter at

¹⁰⁷ Gardner 1986: 46, Reynolds 1994: 5

¹⁰⁸ Gardner 1986: 46, Grubbs 1999: 166-7

¹⁰⁹ Grubbs 1999: 166

forlovelsen var avtalt. I visigotiske lover ble det forventet at forlovelsesavtalen ble inngått mellom kvinnens familie og mannen (LV.III.I.III). Det var hovedsakelig kvinnens far som hadde myndigheten til dette, men ved hans død gikk denne rettigheten til moren, og etter henne til eventuelle myndige brødre eller farens bror (LV.III.I.VII).

Også hos langobardene var det den øverste mannlige myndighet i kvinnens familie som giftet henne bort (Rot.181). Faren og broren hadde total makt i forhold til datterens eller søsterens ekteskap (Liu.12.VI). Mannlige slektninger, eller den som var kvinnens *mundwald* hadde også anledning til å gjøre avtale på en kvinnelig slektnings vegne (Rot.178, Rot.192). Den langobardiske kongen Liutprand (712-744) utstedte i 717 en lov som i likhet med romerretten satt en tolvårs aldersgrense for jenter, men både med henblikk på forlovelse og giftermål (Liu.12.VI). At man ikke skjelnnet mellom før og etter ekteskapsinngåelsen hadde sannsynligvis sammenheng med at forlovelsen var bindende. Den som trolovet seg med en jente under tolv år skulle betale straff som om han hadde bortført henne, stipulert til 900 solidii, som skulle deles mellom kongen og den mindreårige jenta.¹¹⁰ Den som ga henne bort skulle betale 300 solidii i bot. Dette er ekstremt stive bøter, og ville vært en totalt umulig sum å betale for alle andre enn samfunnets øvre sjikt, noe som indikerer hvor alvorlig en slik forbrytelse ble oppfattet å være. Imidlertid gjaldt dette kun dersom hennes *mundwald* var en annen enn hennes far eller bror. Disse hadde tillatelse til å gi henne bort til uansett alder, fordi det var usannsynlig at faren eller broren vil handle med onde hensikter mot henne. Det er rimelig å anta at motivet for dette var å gi menn anledning til å kunne bruke sine nære kvinnelige slektninger til å alliere seg med andre familier, mens de samtidig forhindret andre slektninger eller kvinnens *mundwald* i å kvitte seg med jenter som enda ikke var kjønnsmodne, eller forsøke å tjene på å gifte dem bort. Liutprand så på grunn av ”mange kontroverser om dette temaet” også behovet for å understreke at tolvårsgrense betydde fylt tolv år, ikke i hennes tolvte år (Liu.112.VIII). Han bemerket at det så for ham ut som om jenter var umodne før de hadde fylt tolv, som igjen beviser at motivet for en aldersgrense var å beskytte mindreårige, ikke å forhindre elitens organisering gjennom giftermål.

Myndighetsalderen for langobardiske gutter som nevnt satt til 18 år, som også var lovlig giftealder (Liu.19.I). Liutprand aksepterte likevel senere at umyndige gutter kunne inngå forlovelse og ekteskap (Liu.117.I). De skulle få gjøre de økonomiske og praktiske forberedelsene, som de ellers ikke hadde myndighet til. Forklaringen som gis er at kongen ønsket å ta forhåndsregler mot at umyndige ikke skuslet bort egen formue, men når det gjaldt ”en union velsignet av Gud” gjorde han et unntak. I tillegg til at loven viser en vektlegging på ekteskap

¹¹⁰ Spufford 1988: 9-15, I det visigotiske og langobardiske riket benyttet de den romerske solidii (gullmynt). De romerske myntverkene ble brukt til å slå mynt, og romerske keisere ble fremdeles avbildet på myntene. Se også n.219 for verdien av en solidii.

blant unge mennesker, avslører også denne bestemmelsen at Gud, eller kristendommen, hadde blitt en faktor for det ekteskapelige samlivet. Noe vi sjelden finner beviser på i det langobardiske lovverket. Liutprand utstedte også i 722 en lov som forbød en voksen kvinne i å bli giftet bort til en mindreårig gutt (Liu.29.XIII). Fordi gutter ikke var i stand til å ha samleie med en voksen kvinne før han fylte 13 år, ble slike ekteskap forbudt av kongen. Ekteskap mellom voksne kvinner og mindreårige kan ha fungert som familiestrategiske tiltak benyttet for å forene to familier. Lovgivernes beskyttelse av mindreårige gutter vil jeg likevel anta at var begrunnet i barnas manglende evne til å produsere barn, på samme måte som aldersgrensen for jenter.

Visigoterne hadde ingen lovfestet aldersgrense for forlovelse, men Reccesvint (649-672) ville også få bukt med dem som ikke innså naturens lover og derfor giftet bort unge gutter til eldre kvinner (LV.III.I.IV). Han hevdet denne typen avtaler ble inngått for at noen skulle tjene på ekteskapet. Dessuten fikk den eldre kvinnen makten i et slikt ekteskap ”i strid med alle naturlover”, og kvinner ble dermed påbudt å ekte menn som var eldre enn dem selv. Som innen langobardisk rett var det her ekteskapets funksjon som produsent av arvinger som gikk foran hensynet til allianseinteresser hos befolkningen.

I likhet med romerske lover, inneholder både visigotisk og langobardisk lov bestemmelser der forlovelsestiden i utgangspunktet settes til maksimalt to år. Men i visigotisk rett var det tillatt at giftermålet ble utsatt ytterligere to år dersom begge parter var enige (LV.III.I.IV). Etter dette var det igjen anledning til to års utsettelse ved felles samtykke, samtidig som der nå måtte foreligge en god grunn for forsinkelse, som antakelig måtte oppgis til en offentlig instans. Det var altså mulig etter loven å utsette ekteskapet i hele seks år fra forlovelsen ble inngått. I følge langobardisk lov kunne kvinnens familie kreve den avtalte *meta* (betaling for kvinnens *mundium*) utbetalt og så gifte henne bort til noen andre, dersom hennes forlovede ikke gjorde krav på kvinnen innen to år (Rot.178). Imidlertid kunne mannen be om utsettelse dersom han av en uunngåelig grunn ikke kunne gjennomføre giftermålet innen avtalt tid, uten at det nevnes hva slags årsaker dette skulle være.

3.1.2 Ekteskapskontrakten

Ekteskapskontrakten ble inngått for å ivareta økonomiske hensyn, og var hovedsakelig knyttet til de transaksjonene som ble utført før og under ekteskapsinngåelsen (se kapittel 6). Det finnes noen få bevarte ekteskapskontrakter fra det østlige Romerriket, flesteparten fra Egypt, som inneholder overenskomster angående de økonomiske forholdene for ekteskapet.¹¹¹

Den skriftlige kontrakten ser i hovedsak ut til å ha regulert medgiften kvinnen brakte med seg (D.23.3.68), og generelt er lovene rundt den utstedt for å beskytte kvinnen og hennes

¹¹¹ Wolff 1939: 7-11, Grubbs 1999: 157-8

interesser. Kontrakten må derfor ha hatt en stor betydning for hustruer som eide en slik. Justinians lovendringer på 500-tallet impliserer også at de kvinner som giftet seg uten at en skriftlig kontrakt var undertegnet i forkant av ekteskapsinngåelsen, var dårligere stilt ved en skilsmisse enn kvinner som hadde en kontraktsfestet avtale.

Ekteskapskontrakt var i første rekke en viktig del av forlovelsesavtalen for eliten, som måtte ivareta sine interesser i forhold til de verdier og eiendommer som skiftet hender. I tråd med at *affectio maritalis* alene konstaterte et gyldig ekteskap var det derfor ikke påbudt med ekteskapskontrakt i den tidlige lovgivningen. Både forlovelsen og ekteskap kunne inngås uten vitner eller skriftlige avtaler (D.23.1.7). Dette var gjeldende frem til det sjettede århundret. En ekteskapskontrakt var i følge Diokletian (284-305) ikke gyldig dersom ekteskapet ble inngått på en ulovlig måte, mens et ekteskap som ble forskriftsmessig gjennomført ville ha gyldighet uten ekteskapskontrakt (C.5.4.13). Standpunktet ble videreført av Theodosius II og Valentinian III i 428: et ekteskap mellom to personer var gjeldende uten kontrakt (C.5.4.22). Også Justinian erklærte at ekteskap skulle kjennes gyldige på grunn av partenes *affectio maritalis* ikke på grunn av en kontrakt (C.5.17.11).

Imidlertid foretok Justinian en del reformer i forhold til ekteskapslovgivningen som også innebefattet eksistens av skriftlig kontrakt. I utgangspunktet forbedret han statusen til kvinner og barn i kontraktløse ekteskap, og senere utstedte han bestemmelser som helt klart var myntet på å beskytte velstående menns interesser ved en ekteskapsinngåelse. Menn som inngikk ekteskap uten kontrakt, hadde vært fri til å skille seg uten gyldig grunn og uten økonomisk oppgjør. Justinian fremsatte et krav om at mannen måtte betale $\frac{1}{4}$ av sine eiendeler til sin ekskone, dersom der ikke fantes en skriftlig avtale (Nov.22.18). Barn av slike ekteskap skulle ikke miste arveretten til halvsøsken født i ekteskap med kontrakt (Nov.117.3). Han antyder her en, for oss, ukjent statusforskjell mellom ekteskap med og uten skriftlig avtale. Justinian krevde samtidig at alle personer av høy byrd var pålagt å skrive kontrakt ved ekteskapsinngåelse (Nov.117.4). Jeg vil anta at et slikt påbud var myntet på ekteskap der det var et skjevhetshold partene i mellom med hensyn til status eller rikdom. Dette fordi det på Justinians tid ble innført en lov som tillot menn av høy status å gifte seg med kvinner som det tidligere hadde vært skandaløst å ha noe lovmessig forhold til (se avsnitt 4.2). Unntatt fra dette påbudet var menn av høy rang som allerede hadde giftet seg uten kontrakt, og ”imperiets barbariske undersåtter”. Hvorfor de barbariske undersåttene (ikke-romere) ikke trengte ekteskapskontrakt, kan være fordi deres menn ikke ville få høy status etter den romerske standarden. Påbudet ser ut til å ha forårsaket en

presedens for å ha ekteskapskontrakt i Østriket, og medførte at det i 717 kun var tillatt å gifte seg uten kontrakt hvis paret ikke hadde råd til en skriver.¹¹²

Selv om de germanske samfunnene ikke var typiske skriftsamfunn, som nevnt i kapittel 2 overtok de gruppene som annekterte tidligere romerske provinser også de romerske administrative strukturene. Ut fra lovverkene ser det ut som om skriftlig dokumentering av avtaler var normalt i både langobardisk og visigotisk rett. Bevarte dokumenter og diplomer viser at der forekom nedtegning av transaksjoner og avtaler i forbindelse med ekteskap, men dette gjaldt hovedsakelig forretninger innen den germanske eliten.¹¹³ Den visigotiske kongen Reccesvint innledet lovkapitlet som omhandler ekteskap med å erklære at et ekteskap grunnlagt på skriftlig kontrakt var mer fornemt enn ett uten (LV.III.I.II). En skriftlig ekteskapskontrakt ble også nevnt sammen med de økonomiske transaksjonene ved ekteskapsinngåelse, og det var selve nedtegningen av kontrakten sammen med overleveringen av gaven som gjorde forlovelsen gyldig og forpliktende (LV.III.I.III). Jeg vil likevel påstå at behov for å kontraktsfeste ekteskapsavtalen fortrinnsvis var aktuelt for velstående familier som levde under visigotisk styre.

De forlovelsesavtalene som ble gjort i det langobardiske samfunn ser ut til å ha blitt regnet for å være muntlige. De langobardiske lovene inneholder flere eksempler på bruk av skriftlige kontrakter, som for eksempel ved endring av slavers status (Rot.227), salg av eiendom (Liu.22.III), og oppsett av testamente (Ais.12.III). Imidlertid er det kun en paragraf som tilsier at det ble forventet en skriftlig avtale i forbindelse med ekteskapsinngåelse, der umyndige gutter som giftet seg får rett til å signere kontrakt (Liu.117.I). Hvorvidt det var normalt eller forventet i det langobardiske samfunnet er usikkert.

3.1.3 Konsekvenser dersom forlovelsen ble opphevet

En brutt forlovelsesavtale må ha vært pinlig for den vrakede parten og dens familie. Dersom det var kvinnen som ble avvist av sin forlovede ville det sannsynligvis også, som Judith Evans Grubbs kommenterer, bli satt spørsmålsteget ved hennes ærbarhet.¹¹⁴

Det var likevel ikke rettslig problematisk å gå tilbake på avtalen etter klassisk romersk lovgivning. Dersom en kvinne ønsket å oppheve forlovelsen, kunne hun i følge Gaius si følgende til sin tiltenkte: ”Jeg aksepterer ikke dine betingelser”, og løftet skulle så være hevet (D.24.2.2).¹¹⁵ Dette gjaldt formodentlig myndige kvinner, siden umyndige trengte samtykke fra faren eller vergen. En umyndig kvinnes foresatte kunne fritt bryte hennes forlovelse uten at

¹¹² Tsangaras 1984: 56

¹¹³ Hughes 1978: 269-75

¹¹⁴ Grubbs 1999: 161-3

¹¹⁵ *Conditione tua non utor*

kvinnen selv samtykket (D.23.1.6). Den forsmådde mannen hadde ikke anledning til å anklage kvinnen for utroskap når formynderen brøt for henne og giftet henne bort til en annen mann (D.48.5.12).

Dersom en av partene døde før ekteskapet ble inngått, trengte ikke den andre å gjennomgå den foreskrevne sørgeperioden før de forlovet eller giftet seg med andre, slik som enker var pliktig til å gjøre (D.3.2.10). Siden man ideelt ikke skulle ha et seksuelt forhold til hverandre i forlovelsesperioden, vil jeg tro at de var fritatt sørgeperioden da det ikke skulle være fare for at kvinnen var gravid og at unionen dermed hadde skapt arvinger. Enker måtte vente et år før de lovlig kunne gifte seg på nytt for å være sikker på at det ikke var barn på vei, men de kunne fritt forlove seg i denne sørgeperioden. Menn var ikke lovpålagt å sørge over sin hustru, og kunne inngå ekteskap umiddelbart etter hennes død (D.3.2.9).

Også Diokletian tillot at en kvinne brøt med sin trolovede (C.5.1.1). Partene var frie til å oppheve avtalen, så lenge de avstod fra å inngå andre forlovelser samtidig, noe som påførte den skyldige parten *infamia* (vanære). Det var først i Konstantins lovgivning at brutte forlovelser ble straffet.¹¹⁶

Disse sanksjonene hadde sammenheng med gavene som ble gitt i forlovelsesperioden, og berører ikke bruddet i seg selv. Keiser Konstantin sa seg misfornøyd med oppfatningen om at gaver gitt før ekteskapet kunne beholdes dersom ekteskapet uteble (CTh.3.5.2). Misnøyen hang sannsynligvis sammen med at det ga familier mulighet til å spekulere i forlovelser og tilegne seg verdier på denne måten. Han krevde at den som opphevet forlovelsen mistet sine gaver. Samtidig skulle dette skje uten at myndighetene ville blande seg opp i selve årsaken til bruddet, og Konstantin bemerker at den lave moralen til den som brøt ville bli antatt å være årsaken. Siden den andre parten burde ha undersøkt bakgrunnen til sin potensielle make på forhånd, hadde de ingenting å fare med i en rettssak. Hans misbilligende syn på den ansvarlige hadde derfor ingen rettslige konsekvenser, selv om det kan forklare de nye økonomiske virkningene forlovelsesbrudd fikk. Som nevnt henviser Theodosius I i 380 til et krav om fire ganger tilbakebetaling av mottatte forlovelsesgaver (CTh.3.5.11), som betyr at forlovelsesavtalen fikk bindende virkning etter Konstantin.

Dersom kvinnen var forlovet med en soldat, ville Konstantin at et brudd fra hennes side før tidsfristen på to år var omme, ikke bare skulle medføre tilbakebetaling av verdier, men hennes formynder skulle også bli deportert til en øy (CTh.3.5.5). Dette er samme straff som foresatte fikk dersom den kvinnelige myndlingen begikk utroskap eller utukt (se avsnitt 5.2). Hæren var gjerne bort flere år av gangen, og Konstantin mente tydeligvis at en kvinne forlovet

¹¹⁶ Grubbs 1999: 143

med soldat fikk finne seg i å vente. Det er antatt at kristen innflytelse lå til grunn for Konstantins negative holdning til forlovelsesbrudd. Grubbs mener det ikke er sannsynlig da kirken var mindre fordømmende til forlovelsesbrudd enn til skilsmisse.¹¹⁷ Hun hevder hyppige henvendelser fra befolkningen med forespørsler om hjelp til å få tilbake forlovelsesgavene lå bak.¹¹⁸ I tillegg vil jeg legge vekt på at Konstantins bestemmelser er i tråd med hans tidligere nevnte generelt strengere holdning til ekteskapsinngåelser.

Kristen ideologi lå bestemt bak Justinians senere lover, som ga dispensasjon til å bryte en forlovelsesavtale. At det ble gitt visse dispensasjoner viser også at brudd på forlovelsen ble oppfattet som mer alvorlig enn tidligere. Justinian ga unntak til kvinner og menn som ville trekke seg tilbake fra et verdslig liv og gå i kloster etter at forlovelsen var inngått (C.1.3.42, Nov.123.39). Han konstaterte at tidligere konstitusjoner hadde gitt økonomisk tap for den som brøt en forlovelsesavtale, i form av reelt tap av overdratte gaver for mannen og dobbel tilbakebetaling for kvinnens del, dersom det var hun som opphevet forlovelsen. En forlovet mann eller kvinne som heller ønsket seg et religiøst liv ble nå unntatt fra disse bestemmelsene, og mistet ingenting. Justinian, som også innskrenket godkjente grunner til å få innvilget skilsmisse, gjorde ”lengsel etter et kyskt liv” til et gyldig argument (Nov.117.10). Jeg vil hevde at en slik lovgivning må ha vært årsaken til at senere myndigheter i Bysants holdt elitefamiliers innflytelse i sjakk, da makthavere for å oppløse deres ekteskapelige allianser satte en av partene meget ufrivillig i kloster, slik Angeliki E. Laiou har beskrevet.¹¹⁹ Ingenting tyder på at dette var Justinians baktanke, tvert i mot virker hans bestemmelse å være fundert i et ønske om å fremme kristen fromhet.

Siden de germanske lovgiverne holdt forlovelsen som bindende, eksisterte det forbud mot at den ene parten gikk tilbake på en avtale om ekteskap. Var de forberedelser som ble forventet angående transaksjonene foretatt, så var det i visigotisk rett ikke tillatt å bryte løftet (LV.III.I.III). Imidlertid kunne pakten annulleres dersom begge parter samtykket (ibid, LV.III.I.IX, LV.III.VI.III). En tidlig visigotisk lov, antakelig fra Euric (466-84), slår hardt ned på kvinner som var utro i forlovelsestiden. Dersom den kvinnelige forloveden hadde en affære eller giftet seg med en annen etter at de ekteskapelige transaksjonene var betalt og ekteskapskontrakten var skrevet, ville hun og hennes elsker bli dømt til slaveri (LV.III.IV.II). Chindasvint (641-649) gjorde forbudet mot å gifte seg med andre i forlovelsestiden gjeldende både for kvinnen og mannen (LV.III.VI.III). De forlovede skulle ikke under noen omstendigheter separeres dersom

¹¹⁷ Grubbs 1999: 178-81

¹¹⁸ Grubbs 1999: 159

¹¹⁹ Laiou 1993: 109

gavene var blitt utbetalt. I likhet med Justinians bestemmelser ga kongen imidlertid absolusjon dersom en av partene ønsket å gå i kloster. Religiøs fromhet ble veid høyere enn ekteskapelige avtaler hos visigotiske lovgivere, i likhet med hos Justinian.

Langobardene hadde også alvorlige straffer for kvinners utroskap i forlovelsestiden (Rot.179). Ble hun kjent skyldig skulle hun bli henrettet. Dersom hennes forlovede anklaget henne for utroskap, kunne slektningene erklære hennes uskyld ved å innkalle mededsinstituttet (se avsnitt 2.2.1). Anklageren var da pålagt å gifte seg med henne som planlagt. Ville han ikke dette, måtte han betale dobbel *meta* til familien hennes som kompensasjon for brutt forlovelse. Bortsett fra utroskap var det kun alvorlig sykdom eller død som legitimerte brudd på forlovelsesavtalen innen langobardisk rett. Dersom kvinnen ble spedalsk eller blind var hennes forlovede unnskyldt (Rot.180). Sykdommen hun hadde pådratt seg skulle regnes for å være resultatet av hennes syndige livsførsel. Hun må dessuten ha blitt ansett som en lite brukbar kone som blind eller spedalsk, noe som sannsynligvis er årsaken til at trolovede menn ble fritatt i en slik situasjon. Døde kvinnen, så hadde mannen rett på å få tilbake *meta* i likhet med de bestemmelser vi finner i romerretten (Rot.215). Dersom en av partene på tross av forbudet likevel brøt ut av forlovelsen, ble dette løst ved at den som gikk betalte vederlag. Som tidligere nevnt skulle mannen betale dobbel *meta* hvis han ikke gjennomførte ekteskapet innen to år. I motsetning til hos visigoterne var det ikke like graverende å gifte seg med en kvinne som allerede var forlovet (Rot.190). Da måtte mannen betale førti solidii til familien hennes, og dobbel *meta* til hennes opprinnelige forlovede, som ikke hadde noen rettigheter til å ta saken videre. Dersom kvinnens familie hadde samtykket i dette, var det de som skulle betale dobbel *meta* til forloveden (Rot.192). Fiendskap mellom familiene som hadde oppstått etter avtalen var inngått, var i følge Liutprand også en gyldig grunn til å bryte forlovelsen (Liu.119.III). Den parten som ikke ønsket å inngå ekteskapet betalte da den avtalte *meta* i vederlag til den andre. Kongen mente det var for ille å tvinge to familier som lå i feide til å ha en ekteskapsallianse seg i mellom.

Oppsummering

Det ser ikke ut til at forhåndsavtaler var et nødvendig førstesteg før ekteskapsinngåelsen innen romersk rett, mens både visigotiske og langobardiske lovgivere behandlet forlovelse som foreskrevet og bindende. Dette fordi de økonomiske transaksjonene ble foretatt ved forlovelsen, slik at partene var forpliktet til hverandre.

Brudd på forlovelsen var en privatsak for romerske myndigheter til og med Konstantin, men han slo ned på brudd som forekom før to år var gått, og nektet den som brøt å beholde noen

verdier. Det ser ut som senere lovgivere skjerpet sanksjonene mot forlovelsesbrudd, slik det ble krevd firedobbel tilbakebetaling fra kvinner dersom de brøt avtalen. I de germanske lovene skulle det være konsensus om en oppheving av avtalen, den ene parten kunne ikke trekke seg ut etter eget ønske, noe som samsvarer med at forlovelsen ble regnet for bindende.

Forlovelsen ble gjennomgående regulert med aldersgrense i romerretten, for å forhindre at noen skulle spekulere økonomisk i forlovelsesavtaler. De visigotiske lovgiverne innførte ingen aldersgrense for verken forlovelse eller ekteskap, mens langobardiske lover hadde lik aldersgrensen for begge deler, men kun dersom det var menn utenfor kjernefamilien som skulle gifte bort kvinnen. Manglende vektlegging på aldersgrense i de germanske lovene kan ha sammenheng med at det var en sterkere familiestyling i disse samfunnene.

I både klassiske og senere romerske lover, og også i germansk rett var det en maksimumslengde på forlovelsen, som i alle kildene er satt til to år. Fra den tidlige romerretten var dette satt for å forhindre at unge mennesker skulle forbli ugift, mens den senere romerske lovgivningen og de germanske lovene inneholder slike bestemmelser for å aktivisere det avtalte ekteskapet, slik at det produserte arvinger.

En skriftlig ekteskapskontrakt ser ut til å ha vært kjent både for romerske, visigotiske og langobardiske lovgivere. Dette var en frivillig del av ekteskapsinngåelsen i klassisk romersk rett, der jeg hevder at kontrakten var til kvinnens fordel. Men ekteskapskontrakt ble påbudt innen romerretten på 500-tallet for menn av status, da reformer gjorde det nødvendig å sikre rike menns verdier. Visigotiske konger ser ut til å foretrekke at ekteskapsavtalen blir nedtegnet skriftlig, mens langobardiske lovgivere ikke belemret seg større med temaet. I den langobardiske tradisjonen var muntlige avtaler like bindende.

4. Kriterier for inngåelse av ekteskap

Vi kan ikke gifte oss med hvilken som helst kvinne (Justinian, I.1.10.1).

I dette kapittelet skal jeg analysere lovene som omhandler hvilke vilkår som måtte være på plass for at et ekteskap skulle kjennes gyldig. Lovene inneholder et vidt og detaljert spekter av forskjellige ekteskapelige forbindelser som ikke kunne aksepteres. Et slikt giftermål ville ikke bli kjent gyldig og kunne ikke nyte de goder et legalisert ekteskap ville ha, slik som registrering av medgift, og at barna ble regnet som legitime og hadde arverett. Jeg skal her diskutere de forbudte sammensetningene i to grupper; slektskapsrelasjoner og ekteskap som var lovstridige på grunn av personenes opphav eller virke.

4.1 Forbudte slektsledd

Incestbegrepet vedrører kjønnslig omgang i forhold til enkelte, særskilt definerte slektskapsrelasjoner. Lars Ivar Hansen definerer slektskap som en forestilling om et felles opphav, men ikke at det nødvendigvis må være genetisk betinget.¹²⁰ Han formulerer slekt til å være et sosialt uttrykk for felleskap, som skiller en selv og ens egen gruppe fra andre. Slektskap blir sådan et kulturelt konstruert fenomen som fremtrer som natur, men som ikke nødvendigvis er naturgitt. Slegt kan også defineres etter begrepene kognatisk og agnatisk slekt. I dag ser vi kognatiske relasjoner som slekt gjennom begge kjønn, og agnatisk som slekt gjennom mannen.¹²¹ Slik ble forskjellen også identifisert av romerske jurister (D.38.10.1,4). Lovene inkluderer også den relasjonen som oppstår i forhold til inngiftede personer som svigerfamilie og stefamilie, det vi vil definere som affinale slektskap. Utbredelsen av kristendommen medførte også en ide om at den som hadde påtatt seg ansvaret som fadder ved en dåp, gudmødrene og gudfedrene, kom i et åndelig slektskap med barnet og med hverandre. Ved ekteskap og dåp var det dermed en oppfattelse om at man fikk et familieband til mennesker man ikke delte blodsband med. I tillegg var det innen romersk kultur vanlig med adopsjon av både barn og voksne, og dette medførte også en form for slektskap, og dermed ekteskapelige forbud.

Når vi ut fra slektskap definerer kriteriene for tillatte ekteskaps partnere, kan vi anvende begrepene eksogami og endogami. Eksogami defineres som regler om at man må søke partner utenfor en definert gruppe, og endogami som regler om at ekteskap skal inngås innen slektsgruppen.¹²² Hansen viser til at prinsipper for hvem som kan gifte seg kan være formulert som forbud mot å gifte seg med enkelte grupper og slektninger (eksogami), eller som påbud for å

¹²⁰ Hansen 2000: 103-111

¹²¹ Hansen 2000: 113

¹²² Glossary, Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology 1996: oppslagsord "endogamy" og "exogamy"

gifte seg med enkelte grupper og slektninger (endogami).¹²³ Frances og Joseph Gies definerer også eksogami som en etablert regel om hvilke mennesker det er forbudt å gifte seg med.¹²⁴ Sosialantropologen Claude Lévi-Strauss legger vekt på allianseprinsippet.¹²⁵ Ved å søke partner utenfor sin nære slekt oppmuntres sosial integrasjon og samfunnsliv og menneskelig kultur blir dermed utviklet. Å utvide slekten, og dermed samfunnslivet kan oppfattes som en grunnleggende motivasjon for å lovfeste incestforbud.

Fra klassisk romersk rett og frem til et kirkelig dekret som utstedes på 800-tallet skjer det en kraftig skjerping i hvor nære slektninger som kunne være lovlig gift. Hva som blir regnet som et incestuøst og dermed ugyldig ekteskap, utvides fra å omfatte søskenbarn og nærmere familie, til å inkludere alle etterkommere av partenes tipp-tipp-tipp-tipp-oldeforeldre, noe som vil bety alle syvmenninger. Utvidelsen av forbudte ledd skjer både i antall og i måten å regne ledd på. Årsaken til denne utvidelsen diskuteres enda av forskere, og forskjellige teorier har blitt lansert. Jeg skal i 4.1.1 følge de romerske og germanske lovene kronologisk for å undersøke om det finnes en gradvis utvikling av forbudet i senantikken, og om lovgiverne gir noen forklaring på den eventuelle utvidelsen av antall forbudte ledd. Jeg vil også vurdere begrunnelse og straffeutmålingene for å belyse hvor alvorlig forbrytelsen ble ansett, og om strafferammen ble strengere i takt med en eventuell utvidelse av antall forbudte ledd.

Incestbegrepet i romersk og germansk rett brukes ikke bare om forhold mellom familiemedlemmer, men også om forbudte ekteskap med visse personer i de affinale relasjonene. Lover mot ekteskap med inngiftet familie vil jeg behandle i 4.1.2, hvor jeg også tar opp ekteskap med adoptivslekt og gudfamilie. Her skal jeg søke omfanget av forbudene mot slike ekteskapsinngåelser, samt lovgivernes motiver for å innføre slike forbud.

4.1.1 Incestuøse ekteskap

De romerske lovene skiller ikke veldig tydelig mellom incestuøse ekteskap og utukt med familiemedlemmer, noe som kan sees parallelt med den senere kirkelige oppfatningen om at incest gjorde ekteskapet ikke-eksisterende.¹²⁶ Samtidig skulle ugifte kvinner ideelt sett være kyske, både i det senantikke romerske samfunnet og hos de germanske folkene. Derfor kan vi si at de lovene som forbyr intim omgang mellom to beslektede mennesker, også sies å forby ekteskap mellom dem, selv om de egentlig skulle forhindre menn i å vanære sin familie og besudle kvinnelige slektninger.

¹²³ Hansen 2000: 107

¹²⁴ Gies 1989: 10

¹²⁵ Hansen 2000: 107

¹²⁶ Bouchard 1981: 271-2, Goody 1983: 150, Nors 1998: 2-5, I middelalderen da kirkens skilsmissebestemmelser ble strengere, ble "funnet" av en felles forfar et lett anvendt påskudd for å kunne annullere et uønsket ekteskap.

Det er en populær oppfatning at ekteskap mellom nære familiemedlemmer var normalt i klassisk romersk tid. Men antikk litteratur gir inntrykket av at incest ble sett på med vemmelse i den romerske kulturen.¹²⁷ De som drev med incest var ikke bedre enn dyr, samtidig som det ironisk nok ble ansett som motstridig til naturens lover. Incest var fatale feilgrep som forekom i greske tragedier. Romerne så også på ekteskap innen kjernefamilien som en egyptisk tradisjon, som de tok sterk avstand fra.¹²⁸ Likevel ville endogame ekteskap være fordelaktige for velstående familier når de ønsket å forhindre oppsplitting av sine eiendommer i arv, i tråd med Jack Goody sin oppfatning.¹²⁹ Det er derfor naturlig at slike ekteskapsinngåelser forekom.

Incest blir kort, men presist omtalt i de visigotiske lovene i LV. Derimot er det ingen av de langobardiske kongene som utsteder lover som berører incestuøse ekteskap eller forhold. Der blir kun nevnt hvilke medlemmer av den affinale slekten man måtte unngå å ekte (se avsnitt 4.1.2). Incest kan ha blitt oppfattet som så selvfølgelig galt, at det ikke var nødvendig for kongene å komme med lovbestemmelser om det. Den sterke posisjonen til herren av et hushold (se avsnitt 2.2) kan også være årsaken til at incest ikke ble behandlet av de langobardiske lovgiverne. Familiens øverste mannlige myndighet skulle selv se til at kvinnene han hadde i sin forvaring ble giftet bort til et passelig parti. Det er samtidig grunn til å tro at langobardisk elite også praktiserte endogami for å beholde makt og verdier samlet.

Begrunnelse for incestforbud

Vi vet ikke hvilke lover som gjaldt for dette temaet under republikken. Mange forskere har tillagt keiser Konstantin æren av å være den som gjorde incestuøse ekteskap straffbart innen romerretten, og innføringen av kristendommen som årsaken til dette.¹³⁰ Men som Judith E. Grubbs påpeker, utstedte den meget hedenske keiseren Diokletian en bestemmelse i 295 hvor menn ble forbudt å gifte seg med sine nære kvinnelige slektninger (C.5.4.17). I *Digesta* finner vi også Marcus Aurelius (161-180) og Lucius Verus (161-169) brev til en kvinne der de aksepterer hennes incestuøse ekteskap på særskilt grunnlag (D.23.2.57a). Det må altså ha eksistert et forbud hun fikk dispensasjon fra, slik at det tidlig har vært lover som skulle forhindre for nært beslektede ektepar.

Lovgiverne oppgir både religiøse, moralske og naturgitte begrunnelser for å kreve et minimum av familieledd mellom ektefellene. Slik jeg ser det domineres forklaringene gitt av jurister og keisere før Justinian av natur og moral. Dette gjelder også de kristne prejustinianske

¹²⁷ Moreau 2002: 30-1

¹²⁸ Shaw 1992: 269-71, Grubbs 1999: 145

¹²⁹ Goody 1983: 34-7

¹³⁰ Grubbs 1993: 121

keiserne. Det blir konstatert at frigitte, som jo allerede hadde en lavere status, ikke kunne gifte seg med moren eller søsteren fordi dette var en regel bygd på moral og ikke lov (D.23.2.8). Naturlige lover og normal anstendighet måtte bli tatt i betraktning i ekteskapsinngåelse, og det var uanstendig å ekte datteren sin (D.23.2.14). Det blir beskrevet som *stuprum* (utukt), verre enn utroskap, å vanære sine blodsband med incest (D.48.5.39). I en lov fra 342 betegnet Konstantius incest som avskyelig (C.Th.3.12.1). Keiser Zeno (474-491) beskrev det å ha et forhold til en niese eller søster som fornedrende (C.5.5.9). I Justinians lover og de germanske lovene er incestforbudet oftere grunnlagt i kristendom, hvor incest beskrives som ondskap og synd mot Gud. I Institusjonene blir incestuøse ekteskap forbudt ganske enkelt fordi det er *nefarius*, ugudelig (I.1.10). Den siste langobardiske kongen vi har bevart lover fra bedyret at den som begår ulovlige ekteskap lot ondskapen vokse (Ais.8). Jeg vil anta at dette også er myntet på incestuøse ekteskap. I de visigotiske lovene ble incest forbudt fordi det stred mot Guds vilje, og skapte man noe ondt fra det som egentlig var godt (LV.III.V.II).

Justinian kom imidlertid også med mer vitenskapelige forklaringer på hvorfor incestuøse ekteskap måtte forbys, nemlig at det forvirret avkommet, voldte familien skade, forbryterne ga seg hen til slikt begjær som om de var dyr (Nov.12.1).

Etter hvert som kristendommen fikk fotfeste kunne den alene legitimere en lov. Men kristne keisere før Justinian anvender ikke dette argumentet om incest, selv om de gjerne bruker Guds vilje som eneste argument i lover som omhandler andre temaer. Det ser derfor ut til at lovgiverne fokuserte på de negative konsekvensene av ekteskap med for nære slektninger, og ikke nødvendigvis straffet deres ønske om å bevare verdier innen familien, mens ekteskapene ble inngått med tanke på økonomiske vinninger, uten hensyn til naturlige følger av dette.

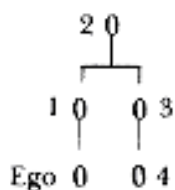


Fig. 1. Romersk metode for å beregne slektsledd
Gjengitt fra C. Bouchard 1981

Antall ledd

Gjennom hele den romerske lovgivningen regnet man antall ledd mellom to personer ved å telle fra den ene parten, opp til første felles forgjenger og så ned til den andre personen (I.3.6, D.38.10.1,2,10, se Fig.1).

Gaius (D.38.10.1,3) og Paulus (D.38.10.10) har gitt en utførlig detaljert beskrivelse av hvilke familiemedlemmer som havner under hvilket ledd. De presenterte alle slektsbenevnelser

helt ut til syvende ledd, som var det lengste slekt ble regnet og de fjerneste slektningene man hadde arverett til. Begge juristene understreket at slekt gikk gjennom både kvinnen og mannen, slik at alle titler måtte dobles.

Foreldre og barn var første ledd. Slik blir besteforeldre, barnebarn og søsken andre ledd; oldeforeldre, oldebarn, onkler, tanter, nieser og nevøer tredje ledd, og så videre.

Forbud mot ekteskap innen fire ledd er slektsavstanden mange historikere angir som romernes norm.¹³¹ Men det gjengir ikke hele bildet. En *pater familias* kunne føre sammen to av sine barnebarn i ekteskap, ved sin autoritet alene (D.23.2.3). Dette indikerer at ekteskap var tillatt mellom søskenbarn som var beslektet i fjerde ledd.

Alle fjerdeledd i opp- og nedadstigende linje ble imidlertid erklært forbudte ektefeller (D.23.2.17, D.23.2.39). Derfor var det kun søskenbarn av slektninger innen fjerde ledd som det var tillatt å ekte. Prinsippet var likevel at ekteskap med slekt i fjerde ledd var tillatt, som det fremgår av ordlyden i paragrafene. Det var ikke lov å gifte seg med grandtanter, *selv om disse er beslektet i fjerde ledd*. Ingen ekteskap kunne aksepteres mellom mennesker i posisjon som foreldre og barn, uansett hvilken grad de var beslektet (D.23.2.53). Hva var motivet for å lovforby ekteskap med grandtanter, og mellom oldeforeldre og -barn? Det ville være strategisk fornuftig for velstående elite å arrangere *pro forma*-ekteskap mellom nære slektninger for å holde arv og eiendommer innen familien, og derfor er det tenkelig at det spesielt i den tidlige lovgivningen, da Augustus påbud om ekteskap fremdeles var gjeldende (se avsnittene 2.1.2 og 3.1.1), at slike ekteskap ble konstituert.

I 396 innførte keiserne Arcadius og Honorius sammen et forbud mot ekteskap mellom søskenbarn (C.Th.3.12.3). Det ble imidlertid et kortvarig forbud, og den østlige keiseren Arcadius annullerte det allerede i 405 (C.5.4.19). Den vestlige Honorius fastsatt i 409 at han av overbærenhet med foreldrenes ønsker ville godta giftermål mellom søskenbarn, fordi Theodosius I ikke hadde forbudt slike ekteskap (C.Th.3.10.1). Det fremkommer derfor av lovtekstene at ekteskap i fjerde ledd ikke var vel ansett av myndighetene selv om det ble tillatt. Motivet for å annullere forbudet var foreldrenes ønsker, som må bety at økonomiske hensyn gjorde det nødvendig eller fordelaktig for velstående familier å arrangere ekteskap mellom slektninger av fjerde ledd, som keiserne valgte å ta hensyn til.

Lovgiverne valgte å presisere at lav status, eller lav forventet moral hos et familiemedlem ikke ga unntak fra incestforbudet. Det var incest også hvis man hadde sin niese som konkubine, og også dersom hun var en frigitt slave (D.23.2.56). Likevel ble det før nevnte brevet fra keiserne

¹³¹ Bouchard 1981: 269, Herlihy 1995: 97-98.

Markus Aurelius og Lucius Verus tatt med i *Digesta*, der de bevilget en kvinne å få sitt ekteskap med onkelen godkjent, slik at barna deres fikk legitim status (D.23.2.57a). Dette er begrunnet med at keiserne er rørt over den tiden ekteskapet hadde vart, det faktum at hennes bestemor hadde arrangert det, og at de hadde en rekke barn sammen. Keiser Zeno (474-491) siktet kanskje til disse keiserne da han trakk tilbake ”de forferdelige dispensasjoner som noen tyranner” tidligere hadde gitt ved å tillate menn å gifte seg med nieser og søstre (C.5.5.9). Han la senere til at det ikke heller var tillatt å be om unntagelse, som han antyder at flere hadde forsøkt (C.5.8.2). Dispensasjoner gitt av lokale dommere skulle ikke ha noen effekt, ekteskapet var likevel ugyldig og skulle dømmes etter tidligere bestemmelser.

Det fremgår av visigotiske lover at de benyttet den samme beregningsmetoden for slektsledd som romerne (LV.IV.I.I-VII). I syv paragrafer er det utførlig beskrevet hvilke slektninger som kommer inn under hvert ledd.

I visigoternes *interpretation* av CTh.3.10.1, ble det bedyret at man hadde anledning til å søke majestetet om å forene to søskenbarn, og dette kunne bli godkjent selv om en slik union representerte vanære. I den senere LV ble dette innskjerpet. Kong Chindasvint (641-649) forbød både ekteskapsinngåelse med slektninger på mors og farssiden ut til og med det sjette ledd (LV.III.V.I). Samtidig gjaldt arverett for slekt til og med syvende ledd (LV.IV.II.XI). Visigoterne hadde altså et utvidet forbud i forhold til romerretten.

Langobardiske lover inneholder som nevnt ingen bestemmelser om endogame ekteskap. Det gis heller ikke noen indikasjoner på hvordan langobardene beregnet slektsleddene, ikke en gang for arv. Men i følge kong Rothair (636-652) skulle hver mann ha oversikt over slekten ut til syv ledd, som var grensen for arverett (Rot.153). Det var påkrevd at hver person husket navnene på alle slektingene i leddene mellom seg selv og den man krevde arven til.¹³² Dette mener jeg beviser at langobardene anvendte den romerske beregningsmetoden. Selv om memorisering var normalt i førskriftlige samfunn, har man 128 oldeforeldres tippoldeforeldre, og etterkommere av disse vil utgjøre et betydelig antall. Det er derfor usannsynlig at langobardene beregnet ledd etter den middelalderske måten skulle huske et slikt antall slektinger ved navn. I romersk og visigotisk lovgivning ser vi ikke nødvendigvis en sammenheng mellom antall ledd i arv og antall forbudte ledd ved ekteskap. Jeg vil heller ikke ut fra arveretten anta at langobardene brukte syv ledd som minimumsavstand for å konstituere et gyldig ekteskap. Tidlig i det åttende århundre

¹³² Etter synoden ved Ingelheim i 948 ble alle kristne oppfordret til å nedtegne slektstre for å unngå å ekte slektinger ved en feiltakelse, da dette var et vanlig problem pga uvitenhet blant partene om sin egen herkomst, Bouchard 1981: 272. Langobardiske tradisjoner var øyensynlig langt forut i vektleggingen av å ha kontroll på sitt opphav.

innførte Liutprand på Pave Gregor II's befaling et forbud mot å ekte sitt søskenbarns enke (Liu.33.III, se Kap 4.1.2). Det kan derfor tenkes at grensen for hvor nært beslektet et par kunne være før denne paragrafen ble utstedt, enten inkluderte søskenbarn, altså fire ledd etter romersk tellemåte, eller at søskenbarn hadde tillatelse til å gifte seg. Det fortelles ikke hvorvidt en utvidelse av antall forbudte ledd i svigerfamilien også naturlig utvidet antall forbudte ledd i den blodsbeslektede familien, men det er fristende å anta at det ble en naturlig konsekvens. I så fall bør Liutprands lov ha medført at langobardene skulle operere med minst fire ledds avstand mellom ektefellene fra den ble utstedt.

På kirkekonsilene i Roma i 721 og 743 ble det bestemt at ekteskap mellom onkel og niece, samt søskenbarn ikke skulle godkjennes.¹³³ Ved å inkludere søskenbarn i forbudet utgjør dette ett ledds utvidelse, til forbud mot ekteskap innen fire ledd, i forhold til CJC. De visigotiske bestemmelsene om seks ledd har betegnelsen "antikk" som betyr at de var utstedt før 650. Visigotiske lover er altså strengere enn kirkens fra midten av det syvende århundre. Det kan se ut som kirken har blitt influert av germansk rett, eller at den sterke kirkemakten hos visigoterne hadde påvirkning på kirken i Roma. Det var også i vestkirken at den neste, mer ekstreme utvidelsen kom, og den ble ikke fulgt av østkirken.¹³⁴ På 800-tallet ble incestforbudet utvidet ytterligere i de Pseudo-Isidoriske dekretalene til at alle ekteskap innen syv slektsledd skulle erklæres incestuøse. Men det mest dramatiske er at beregningsmetoden blir endret fra å telle fra en partner, via felles opphav og ned til den andre, til at man nå kun teller opp til felles opphav. Når opphavet skal være syv ledd unna, blir som nevnt alle etterkommerne av oldeforeldres tippoldeforeldre utelukkede som ektefelle. Søskenbarn ble nå andre ledd istedenfor fjerde.

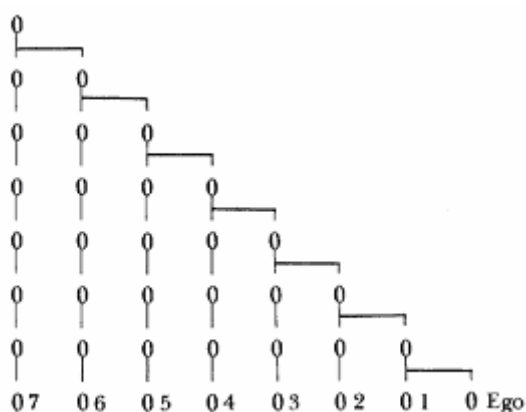


Fig. 2. Middelaldersk metode for å beregne slektsledd

Gjengitt fra C. Bouchard 1981

¹³³ Bouchard 1981: 269 n.4, Gies 1989: 84-86

¹³⁴ Tsangaras 1984: 58, Justinians bestemmelser for antall ledd ble også stående i Leo III's *Ecloga*. Gies 1989: 87, Meyendorff 1990: 103 n.25, Østkirken innførte forbud innen syv ledd i det ellefte århundre.

Det har blitt spekulert iherdig blant forskere på hvorfor man gikk til dette steget, og det finnes ingen enighet om svaret.¹³⁵ Spesielt mange har trukket frem forholdet mellom kirken og adelsfamilier når de skal forklare kirkens incestforbud. Jack Goody utviklet en radikal teori om at kirken utvidet antall forbudte ledd for å hindre eliten i å få arvinger, slik at de testamenterte gods til kirken.¹³⁶ Han har blitt kritisert av flere. David Herlihy påpeker at mange testamenterte store verdier til kirken selv om de hadde arvinger.¹³⁷ Han tror heller på at kirken ønsket å forhindre mektige menn å ansamle flere kvinnelige slektninger i huset, som de ektet i tur og orden for å beholde verdiene samlet, og at det derfor var et forbud mot å ekte flere personer av samme slekt (se 4.1.2).¹³⁸ Gies mener disse antagelsene mangler dokumentering og foreslår en psykologisk årsak blant kirkens menn, som vi i dag ikke kan forstå eller lese ut fra kildene. Men de vurderer også en annen teori, nemlig at kirke og kongemakt i det frankiske samfunnet følte seg truet av adelens sterke posisjon som de hadde tilegnet seg ved ekteskapsallianser med hverandre.¹³⁹ Ved å utvide incestbegrepet så ekstremt ble det vanskelig for adelsfamilier å finne en partner i nærheten som samtidig var av lik byrd. Når familiene fra det øvre sjikt måtte søke langt hjemmefra for å finne en partner til sitt barn ville ikke en slik allianse sette maktbalansen lokalt i fare, det samme var tilfellet om en adelsmann eller -kvinne måtte gå under sin stand for å finne seg en ektefelle. Bouchard belyser nettopp hvordan kirkens utvidelse av forbudte ledd og nye regnemåte gjorde det meget vanskelig for fransk adel å gifte bort barna uten å samtidig inngå et incestuøst ekteskap.¹⁴⁰ Imidlertid anvender både Gies og Bouchard det nye incestforbudet på franske tilstander i middelalderen, der adelen var mer mektig enn ellers i Europa.

Michael H. Gelting stiller spørsmål ved hvorfor forklaringen må være strukturell. Var det nødvendigvis slik at kirken og dens menn hadde en skjult agenda om å knuse adelen ved å gjøre dette grepet? Han fremsetter at årsaken rett og slett kan være religiøs, bygget på bibelens ord om saken, kombinert med en tolkning av romerrettens arveregler.¹⁴¹ Imidlertid setter Gelting også frem en teori lik Gies' om at kirken ønsket å pasifisere fransk adel ved å forhindre dem i å alliere seg med hverandre via nære slektskapsrelasjoner.¹⁴²

Ingen av disse teoriene forklarer imidlertid beregningsmetoden også ble endret av kirken. Visigotiske lovgivere brukte den ikke i LV. Var den nye tellemåten et resultat av dårlig

¹³⁵ Bouchard 1981: 270, Gies 1989: 83-4, Herlihy 1995: 102, Gelting 1999: 93

¹³⁶ Goody 1983: 34-37, 123-128

¹³⁷ Herlihy 1995: 103-4

¹³⁸ Herlihy 1995: 107

¹³⁹ Gies 1989: 87

¹⁴⁰ Bouchard 1981: 273-87

¹⁴¹ Gelting 1999: 93-97, 3.Mos 18.6: *Ingen av eder skal røre ved nogen kvinne av sin nære slekt for å ha omgang med henne.(...)*

¹⁴² Gelting 1999: 118

utdannelse hos opphavsmennene, med regnefeil som en konsekvens? Synes de det var motbydelig med ekteskap mellom personer så nært beslektet at de kjente til hverandre? Teologen Peter Damiani (1007-72) hadde en nærstående begrunnelse for incestforbudet.¹⁴³ Han viste til romerretten og fastslo at man ikke kunne ekte en man hadde arverett til. Damiani forklarte også regelen ut fra Augustins barmhjertighetstanke, som hevder at siden vi alle stammer fra Adam og Eva har vi familiære følelser for hverandre, som avtar jo fjernere i slekt vi er. Mennesker vi ikke arver har vi intet forhold til, noe som førte til mellommenneskelig strid. Derfor ville ekteskap mellom dem som ikke arvet hverandre gjenforene menneskeheten i barmhjertighet. Slik fikk man en maksimal utnyttelse av barmhjertighet, og dermed fred i verden. Dette gir en noe søkt utdyping av synspunktet til en geistlig, selv om han heller ikke belyser hvorfor de endret beregningsmetoden. Svaret kan være sammensatt av flere elementer av teoriene over. Kirken kan dessuten med de Pseudo-Isidoriske skriftene ha innført en regel som uttrykker gjengse oppfatninger innen kirken allerede i lang tid forut for utstedelsen. Beregningsmetoden var ikke ny, den hadde vært brukt i noen få kanoniske tekster på 500-tallet.¹⁴⁴ Irske keltene skal ha telt slektsledd på denne måten siden midten av 400-tallet.¹⁴⁵ Det er mulig at sedvane i kirken og hos noen germanske grupper ble vedtatt skriftlig på 800-tallet, og at dette koblet sammen med romersk arverett førte til det særdeles strenge incestforbudet. Uansett ble det stående helt til 1215 før kirken innså det problematiske ved dette og gikk tilbake til fire ledd, da også etter den middelalderske regnemåten.¹⁴⁶

Straff

Romerske lover fra alle periodene fordømte incestuøse forhold på det sterkeste. Men bortsett fra at keiser Konstantius i 342 for en kort periode innførte dødsstraff for incest, var ikke straffeutmålingene spesielt harde ved slike lovbrudd (C.Th.3.12.1). Det skulle dømmes mye strengere for utroskap. Forbud mot incest ble som nevnt begrunnet med naturens lover og at det var både moralsk forkastelig og vanærelse. Men i beskrivelsen av hvordan man skulle straffe slike lovbrudd, ble det i den tidlige romerretten gitt forlatelser både for uvitenhet, manglende lovkyndighet og alder. Hvis en mann drev utukt med et nært familiemedlem og en av dem da samtidig begikk utroskap, skulle kvinnen kun bli straffet for utroskapet (D.48.5.39). Forklaringen på dette var at kvinnen ble antatt å ikke forstå lovene nok til å vite at incest var

¹⁴³ Hansen 2000: 104-5

¹⁴⁴ Goody 1983: 56

¹⁴⁵ Herlihy 1995: 100

¹⁴⁶ Bouchard 1981: 269, Bouchard mener å fastslå at eliten faktisk forsøkte å etterkomme kirkens krav i de neste to århundrer. Hun ser derimot flere brudd på incestloven fra slutten av 1100-tallet, som kan ha medvirket til at kirken reduserte til fire ledd.

galt". Det skulle også gjøres klar forskjell på slike lovbrudd som var begått bevisst og med forakt for loven og ens eget blod, og de som skjedde i uvitenhet. I de første århundrene e.kr hevdet også romerske jurister at selv om incest av naturlige årsaker var mer alvorlig enn utroskap, ble menn straffet mildere for et forhold til en kvinne i familien enn til en annens kone. Det kan ha blitt forventet at myndighetene slo hardere ned på overtramp mot en annen manns eiendom enn overtramp i egen familie.

To personer kunne bli anklaget for incest samtidig, i motsetning til utroskapsaker der man måtte tiltale en av de involverte av gangen (D.48.5.8). Det var heller ikke tillatt å torturere slaver under forhøret hvis man mistenkte at noen hadde hatt et incestuøst forhold, slik det var påkrevd ved etterforskning av utroskap (D.48.5.40). Utroskap var mer alvorlig enn incest.

Honorius og Arcadius annullerte i 396 Konstantius' bestemmelse om dødsstraff for ekteskapsinngåelse innen forbudte ledd (C.5.5.6/CTh.3.12.3). Ekteskapet skulle i stedet bli oppløst og partene mistet arverett til hverandre. Dette er også samsvarende med de tidligere nevnte holdningene som ble forfektet i kanonisk rett, ekteskapet ble ikke straffet, men ble holdt for å ikke ha eksistert da det ble konstituert på ugyldig grunnlag. I følge Honorius ble også mannen fratatt farskapet til eventuelle barn de hadde sammen. Dersom de hadde legitime barn fra tidligere eller senere ekteskap skulle disse arve paret, ellers ville slektninger ut til tredje ledd ha arverett. Var der heller ingen slike slektninger ville myndighetene beslaglegge hele arven. Barn av slike forbindelser ble derfor de største taperne.

I Novellene strammer Justinian betydelig inn når det gjelder straffutmålinger for incestuøse ekteskap. En mann eller kvinne dømt for incest skulle bli fratatt sine eiendeler av staten, miste sin status og bli sendt i eksil til en øy (Nov.12.1). Øy-eksil var gjerne forbeholdt eliten, og varte kun et år eller to.¹⁴⁷ Jeg vil derfor anta det var borgere av lavere rang Justinian siktet til i den påfølgende paragrafen, der legitime barn av en mann dømt for incest ble gitt krav på å overta farens eiendom, samtidig som de var pliktig til å forsørge ham (Nov.12.2).

Dersom der også fantes barn fra den incestuøse forbindelsen, hadde disse krav på ¼ av arven, da de som uskyldige ofre av handlingen ikke skulle lide svært (Nov.12.3). Legitime barn skulle arve det resterende. Hadde ikke mannen legitime barn, så fikk de illegitime barna hans ¾ og staten ¼. Justinian forbedret altså forholdene for barn født av forbudte ekteskap, selv om han ga ekteparet strengere straff. Han uttrykker dermed hva som gjennomgående var problematisk for myndighetene med endogame ekteskapsinngåelser, nemlig barna fra av slike forbindelser og spørsmålet om arverettigheter.

¹⁴⁷ Jones 1966: 23

Visigotiske lovgivere var heller ikke spesielt nådeløse i straffeutmålingene mot incest i forhold til andre lovbrudd, som for eksempel bruderov, der straffen var døden eller slaveri (se avsnitt 5.2). Incestuøse forhold ble av Chindasvint straffet med separasjon og forvaring i kloster (LV.III.V.I). Sønnen Reccesvint endret straffen til eksil (LV.III.V.II). Til sammenligning skulle den som påtok seg et falskt navn eller slektskap bli straffet som en forfalsker (LV.VII.V.VI), som ville si to hundre piskeslag (LV.VII.V.IX). Dersom ekteskapet hadde vart i lang tid ville imidlertid ikke dette ha noen formildende effekt (LV.III.V.II). Det siktes her til tradisjonen med å overse saker som var foreldet (preskripsjon), dvs. som ikke hadde kommet for retten etter perioder på 30 og 50 år.¹⁴⁸ Det betyr at der teoretisk sett ikke var muligheter for dispensasjon for slike forhold, noe som indikerer alvorret av incestforbudet på tross av de milde straffene.

4.1.2 Inngiftede, adopterte og åndelige slektskapsrelasjoner

De slektskapsrelasjoner som ikke hadde sin opprinnelse i blodsband, innebar i likhet med blodsslektskap en forpliktelse i forhold til støtte og allianser. Det er i romerretten hovedsakelig forbudt å gifte seg med medlemmer av affinal, adoptert og åndelig slekt, men med visse viktige unntak. Den germanske lovgivningen inneholder også bestemmelser angående ekteskap med noen av disse gruppene, men har andre motiver og vektlegging i forhold til forbudene som ble nedlagt.

I noen samfunn blir det praktisert et system med at en mann inngår ekteskap med sin brors enke, som tilsvarer begrepet levirat.¹⁴⁹ Og også sororat, som betegner at en kvinne ekter sin søsters enkemann.¹⁵⁰ Ved at en person tok plassen til en av sine avdøde eller fraskilte slektninger, kunne familier hindre oppsplitting av verdier akkumulert i det oppløste ekteskapet, samt at de beholdt de allianser som allerede eksisterte på grunnlag av ekteskapet. Slike ekteskap ville bevare *status quo* med hensyn til en families status og rikdom.

Svigerfamilie

Både i de romerske og germanske lovene finnes det forbud mot å gifte seg med familien til sin tidligere ektefelle, og til tidligere ektefeller av familien. Antallet ledd det måtte være mellom en mann og hans slektning før ekteskap med dette familiemedlemmets enke var en akseptert ektefelle, ble utvidet fra romersk til germansk rett.

Den romerske juristen Modestinus hevdet at der ikke fantes ledd av slektskap ved ekteskap (D.38.10.4). Selv navngir han svigerfamilie ut til besteforeldre og barnebarn av ens

¹⁴⁸ For eksempel LV.III.II.III, LV.V.I.VII, LV.X.II.I-VII

¹⁴⁹ Nordisk Familjebok, Konversasjonsleksikon og realencyklopedi, Bind 12, Stockholm 1912: Oppslagsord "Leviratsäktenskap", Dette var også påbudt etter 1.Mos.38,8, og 5.Mos.25,5-10, og derfor praksis i jødisk kultur, se Meyendorff 1990: 99

¹⁵⁰ Encyclopedie of social and cultural antropology London 1996: Glossary, oppslagsord "sororate".

make. Den tidligere hustruens mor, bestemor og oldemor var ulovlige ekteskaps partnere (D.23.2.14). Det samme var sønnens, sønnesønnens og olderbarns hustru. I følge den førkristne romerretten var dermed svigerfamilie ut til ektefellens fjerde ledd, eller ektefeller av familie ut til fjerde ledd dermed avskåret som potensielle ekteskaps partnere. Dette tilsvarer den senere kanoniske rettens bestemmelser, som indikerer en kontinuitet i dette henseende.¹⁵¹

Slektskapsrelasjoner til svigerfamilien oppstod i henhold til klassiske romerske juristers vurderinger allerede ved forlovelsen (D.38.10.6, D.38.10.8). De personer i svigerfamilien som man ikke kunne gifte seg med dersom ekteskapet gikk i oppløsning, kunne man heller ikke ekte om forlovelsen ble brutt. Båndene til svigerfamilien bestod både ved partnerens død og ved skilsmisse (D.23.2.12, D.23.2.14). Man kunne dermed bli anklaget for å inngå ulovlig ekteskapsinngåelse med svigerfamilie etter at ens ekteskapspartner eller tidligere forlovede var død (D.48.5.45).

Diokletian forbød ekteskap med bestemte forbindelser man fikk gjennom ekteskap: stedatter, stemor, svigerdatter og svigermor (C.5.4.17). Hvorvidt det kom en modifisering av disse bestemmelsene på et tidspunkt finnes det ikke noe bevis for i lovene, men Konstantius og Konstans så det nødvendig å utstede en konstitusjon i 355 der et forbud mot ekteskap med nær svigerfamilie ble satt i verk. Keiserne var klar over at forfedrene hadde tillatt en mann å gifte seg med sin avdøde brors hustru, men dette kunne de ikke lenger akseptere (C.Th.3.12.2). Samtidig understreket man forbudet mot å ekte to søstre etter hverandre. Dette ble begrunnet med at barn av slike forbindelser ikke kunne regnes som ektefødte, noe som kan indikere at det var arveoppgjøret lovgiverne hadde i tankene. Ekteskap med svigerfamilien ble også sidestilt med incestuøse relasjoner. Levirats- og sororats ekteskap skulle bli vurdert som om personen hadde begått incest (C.Th.3.12.4). Straffeutmålingen for å gifte seg med medlemmer av svigerfamilien skulle være den samme som for ekteskap innen forbudte slektsledd. En straff som Honorius og Arcadius i 393 hadde dempet fra dødsstraff til oppløsning av ekteskapet, og at arveretten ble fratatt eventuelle barn (se avsnitt 4.1.1, C.Th.3.12.3).

Nesten hundre år senere fastslår den østlige keiseren Zeno at selv om egypterne giftet seg med konene til avdøde brødre, fordi det ble påstått at de enda var jomfruer, skulle ikke egypterne etterlignes og slike ekteskap ville på ingen måte bli godtatt (C.5.5.8). Det kan være at østlige tradisjoner nå hadde begynt å få innflytelse på normene i resten av Østriket. Novellene inneholder lite om det å gifte seg med svigerfamilie. Men vi får vite at dersom en far hadde seksuell omgang med sin svigerdatter eller sønnens elskerinne, så var dette en av de få legitime grunnene for at sønnen kunne gjøre faren arveløs (Nov.115.4). Justinians bestemmelser

¹⁵¹ Nors 1998: 3-4

er derfor mer i tråd med tanken om at slike forhold var urene, enn regulering av slektskapsstrategiene til eliten.

Akkurat som visigotiske lover forbød ekteskap eller seksuell omgang med slekt ut til sjette ledd, så ble det også av kong Chindasvint forbudt å gifte seg med tidligere partnere av slektninger ut til de samme seks leddene (LV.III.V.I). Visigotiske lovgiveres motivasjon for å forby dette kan derfor ha vært forankret i arveretten og at ekteskap med enker av slektninger innenfor syv ledd ville rote til arverekken. Imidlertid hadde Chindasvint også sterke moralske fordømmelser i forbindelse med intim omgang med tidligere partnere av nær familie, der han satte likhetstegn mellom incestforbudene og det å ha utuktig omgang med sin fars, brors eller sønns konkubine, eller tidligere elskerinne (LV.III.V.VII). Strafferammen for en slik handling var lik som for incest; alle eiendeler skulle overdras til arvingene, og synderen selv skulle bli sendt i evigvarende eksil. Forbudet mot ekteskapsinngåelse med svigerfamilie kan derfor ha eksistert av moralske årsaker, så vel som av økonomiske.

Også innen langobardisk rett var det forbudt å gifte seg med sin svigerinne. Mannen måtte betale 100 solidii i bot dersom et slikt ekteskap ble oppdaget, og kvinnen skulle miste halve formuen sin (Rot.185). I 722 ble dette forbudet utvidet. Liutprand fastsatte at ingen heller kunne gifte seg med enken etter sitt søskenbarn både på fars og morssiden (Liu.33.III). Denne loven ble som nevnt i 4.1.1 utstedt etter at kongen hadde mottatt et brev fra Paven i Roma. Det finnes ingen tidligere daterte lover som tillater slike ekteskap, og ordlyden tilsier at dette var noe nytt i forhold til langobardisk praksis. Liutprand adlød og innførte forbudet.

Stefamilie

Etter tidlig romersk lovgivning kunne ikke en mann gifte seg med en kvinne som hadde vært forlovet med hans far (D.23.2.12). Han kunne ikke gifte seg med sin fars tidligere hustru, eller den tidligere ektefellen til bestefaren og olderfaren (D.23.2.14). Det var heller ikke tillatt for en mann å inngå ekteskap med sin stedatter, hennes barn eller barnebarn (D.23.2.40). Selv barn født av illegale ekteskap, konkubinater eller utenfor ekteskap, ville regnes som stebarn for den som giftet seg med forelderen (D.38.10.7). Forbudet strakk seg også til tidligere ektefeller av stefamilien. En mann kunne ikke gifte seg med den tidligere hustruen til sin stesønn, og en kvinne kunne ikke ekte den tidligere mannen til sin stedatter (D.23.2.15).

Likevel var det tillatt at et ektepars barn fra tidligere forhold giftet seg med hverandre, også dersom disse stesøskene hadde felles halvbror (D.23.2.34). Denne aksepten er spesiell i forhold til de strenge bestemmelsene som eksisterte mot ekteskap med inngiftet familie. I

arveøymed ga dette et ektepar den fordelaktige muligheten til å overføre sin totale eiendom udelt til neste generasjon ved å få sine barn gift med hverandre. De andre overnevnte forbudene i romerretten mot ekteskap med svigerfamilie og stefamilie angikk situasjoner der to slektninger i direkte linje inngikk et seksuelt forhold eller ekteskap med den samme personen, mens dette ikke er tilfellet ved ekteskap mellom stesøsken. Forbud mot ekteskap med personer i stefamilien må derfor ha vært motivert av begreper om dydighet. Det samme vises i en konstitusjon fra 228 hvor Severus Alexander forbyr menn å ekte sin fars eller bestefars konkubine, da dette indikerte liten aktelse (*minus religiosus*) fra sønnens side (C.5.4.4). Ved en slik ekteskapsinngåelse skulle sønnen straffes for utukt. Som nevnt i forbindelse med gjennomgangen av lovene vedrørende svigerfamilien, så forbød Diokletian menn å gifte seg med sin stemor og stedatter (C.5.4.17). For øvrig inneholder de senantikke lovene ellers ingen bestemmelser mot ekteskap med stefamilie, men sett i sammenheng med de utbroderte forbudene mot giftermål med svigerfamilie, vil jeg anta at personer som hadde relasjon som stefamilie også var forbudte ekteskaps partnere.

Utenom den tidligere nevnte paragrafen som forbyr seksuell omgang med farens, brorens eller sønnens elskerinner (LV.III.V.VII), inneholder ikke visigotiske noen spesifikke lovforbud mot å gifte seg med tidligere ektefeller av foreldre, eller barn av egne ektefeller.

Den langobardiske kongen Rothair fastslo at det var forbudt å inngå ekteskap med sin stemor eller stedatter (Rot.185). Straffen var den samme som for å gifte seg med svigerinne, han fikk 100 solidii i bot, hun mistet halve formuen. Barn av et slikt ekteskap ville ikke få status som ektefødte, men som naturlige barn (Liu.32.III). De ville i tillegg ikke ha arverett til faren, noe som betydde at disse barna dermed var dårligere stilt ovenfor loven enn sønner født utenfor ekteskap, som hadde krav på en andel av arven etter sin far (Rot.154).¹⁵² Også germanske lovgivere anså det som urent å ha intime relasjoner til den samme personen som en slektning hadde hatt et forhold til.

Adoptert familie

Det vesentlige aspektet med adopsjon i de romerske lovene er at det var et frivillig slektskap, siden en person ble innlemmet i en annen familie enn sin kjødelige fordi vedkommende av forskjellige årsaker var ønsket der. De som adopterte var kanskje barnløse, trengte en bedre egnet arving, eller hadde tilknytning til den adopterte. Det var ikke uvanlig å adoptere voksne, selvstendige personer for å komme i en fordelaktig relasjon til eller for dem. De adopsjoner som Augustus gjennomførte av sin datters ektemenn, sine stesønner, og sine barnebarn for å sikre seg en verdig arving kan tjene som eksempel på adopsjonen som politisk grep. Det var ikke

¹⁵² Hadde en mann 1 ektefødt sønn, arvet de naturlige barna 1/3, ved 2: 1/5, ved 3: 1/7, 5: 1/11: 6: 1/13, 7:1/14.

nødvendigvis slik at den adopterte mistet kontakten med sitt kjødelige opphav, og adopsjon kunne på samme måte som ekteskap brukes til å bygge en kontakt mellom to slekter.¹⁵³ Et adoptert barn beholdt dermed sitt blodsband til egen familie, og fikk ingen slike bånd til sin nye (D.38.10.4). Samtidig mistet han alle arverettigheter til sin gamle familie, og fikk tilsvarende bånd i sin nye. Den adopterte kunne ikke gifte seg med sin blodsslekt eller adoptivfamilien. Klassisk romersk rett forbød også ekteskap med svigerfamilien man fikk gjennom adopsjonen, da det ikke var tillatt å gifte seg med adoptivfarens tidligere kone (D.23.2.14).

Imidlertid gjaldt ingen av disse forbudene dersom den adopterte ble myndiggjort av sin adoptivfamilie, da alle slektskapsrelasjoner til adoptivfamilien ville opphøre. Adoptivfamilien havnet da utenfor spørsmålet om ulovlig ekteskap (D.23.2.60). Til og med kunne det konstitueres et gyldig ekteskap mellom adoptivsøsken dersom en av dem ble myndiggjort (D.23.2.17). Det var likegyldig for loven om det var den adopterte eller det biologiske barnet som ble myndig før giftermålet. Imidlertid ble det ansett for å være så forkastelig å gifte seg med sin adoptivdatter, eller sitt adoptivbarnebarn, at dette ikke var akseptert selv etter emansipasjon (D.23.2.55).

I senantikken skulle adopsjonen i tillegg til å bli registrert offentlig, også bli velsignet av kirken. Selv om relasjonen dermed også fikk et åndelig preg, ble adopsjon brukt på samme måte som tidligere.¹⁵⁴ Forholdet var av den karakteren som adoptivforeldrene selv la i det, om det var ønsket om et barn, en arving eller et kontaktnett. Justinian holder seg også på samme linje som den tidligere romerske lovgivningen og tillot ekteskap med adoptivfamilie dersom den adopterte var myndiggjort (I.1.10). Som tidligere bestemmelser aksepterte han ikke ekteskapsinngåelser med adoptivbarn, selv etter at adopsjonen var oppløst. På Justinians tid må det imidlertid ha vært et vesentlig skille mellom adoptivbarn og barn man kun fostret opp, antakelig grunnlagt i den kristne velsignelsen som ble tillagt adopsjonen. Justinian bestemte at den som gav sin fosterdatter myndighet, hadde tillatelse til å gifte seg med henne (C.5.4.26). Det ville bli antatt at hun ikke var oppdratt med faderlige følelser, og etter sin frigivning hadde blitt funnet verdig som ektefelle. Slik blir det satt en distinksjon mellom adoptivbarn og fosterbarn, ikke i forhold til åndelig slektskap, men i den antatte faderlige forutsetningen for oppfostringen.

Visigotisk og langobardisk rett viser at det ikke var tradisjon for et liknende adopsjonssystem hos dem. Visigotiske lovgivere ønsket å straffe personer som satt bort sine avkom (LV.IV.IV.I), men hadde også en offentlig velferdsordning for dem som tok i mot og oppdro foreldreløse barn (LV.IV.IV.III). Kvinner som stod under myndigheten til en annen mann enn sin far, var underlagt hans kontroll i valg av ektefelle (LV.V.III.I, se avsnitt 5.1), men visigotiske lover har ingen bestemmelser i forhold til et eventuelt ekteskap mellom kvinnen og

¹⁵³ Macrides 1990: 114

¹⁵⁴ Macrides 1990: 117

formynderen. I følge langobardiske lover hadde ble kvinnens ektemann også hennes *mundwald* (formynder), men det er uklart hvorvidt hennes utpekte *mundwald*, dersom han ikke var en slektning, kunne ta henne til hustru. Han kunne anklages for voldtekt av kvinnen han hadde *mundium* til (Liu.120.III), men det henviser bare til fordømmelse av utukt.

Gudforeldre

Det oppstod i tidlig middelalder en oppfatning om at en person fikk et åndelig slektskap med den som mottok den i dåpen, sin gudfar. Gudfarens familie ble også en del av denne relasjonen. Det utviklet seg en forståelse om at slike åndelige slektskapsbånd var blodsslekten overlegen, og derfor ble ekteskap med disse sett på som er mer alvorlig forbrytelse enn incestuøse ekteskap.¹⁵⁵ Det blir regnet som en innovasjon at kirken på 600-tallet krever et forbud mot ekteskap mellom gudforeldre og gudbarn.¹⁵⁶ Men temaet var aktuelt allerede for Justinian i 530. En jente måtte på alle måter forhindres i å ekte sin gudfar (C.5.4.26). Justinian fremholdt at intet bånd viste mer faderlig kjærlighet og berettiget forbud mot ekteskap enn det mellom en gudfar og en guddatter. Dette båndet var formet av Gud gjennom dåpen, og deres sjeler var derfor beslektet.

Forholdet mellom gudbarnet og de som hadde mottatt ham eller henne i dåpen ble tatt opp av Liutprand i en langobardisk bestemmelse fra 723 (Liu.34.V). Det skulle ikke være tillatt å gifte seg med sin gudmor, eller guddatter. En mann kunne heller ikke gifte seg med datteren til sine gudforeldre, da hun skulle regnes som hans åndelige søster. Fadderne og deres familie blir ellers ikke nevnt i de andre romerske lovene eller i den visigotiske, verken i forbindelse med ekteskap eller andre forhold. Dette slektskapsbåndet som oppstod via dåpen var et nytt element i senantikken allerede kaotiske tegning av nettverk, allianser og slektskapsrelasjoner, som myndighetene så behov for å regulere forholdene for. Oppfatningen om båndet mellom gudbarnet og fadderne, ser ut til å ha bredt sakte, men sikkert om seg i Vesteuropa, og forbudet mot ekteskap mellom dem var kjent over hele vesten utover det åttende århundre.¹⁵⁷

Oppsummering

Grensen for hva som ble ansett som incestuøse ekteskap varierte fra klassisk romerrett til den senere lovgivningen. Romerske lovgivere på 400-tallet krevde at ektefellene skulle være minst fem ledd ut i slekt for å kunne inngå et lovlig ekteskap. Flere forskere ser dette som gjeldende for all romerrett og at endringen først kom med konsilbestemmelser på 800-tallet, men en gjennomgang av lovene viser at det i periodene før og etter var mulig å stifte gyldige ekteskap

¹⁵⁵ Marcrides 1990: 110-11, Goody 1983: 195-200

¹⁵⁶ Gies 1989: 83

¹⁵⁷ Goody 1983: 197

for personer beslektet i fjerde ledd. Dette ble også hevdet av de østromerske keiserne til og med Justinian. Innenfor det gamle Vestriktet praktiserte visigoterne en strengere lovgivning enn den romerske, og krevde minimum seks slektsledd mellom partene. Den visigotiske utvidelsen til seks slektsledd kan være uttrykk for den samme tendensen som ga seg utslag i den vestlige kirkens utvidelse til syv ledd på 800-tallet. Visigoterne beholdt likevel den romerske metoden for å beregne antall ledd, og LV gir ingen svar på hvorfor kirken senere også endrer beregningsmetoden til å telle ledd opp til første felles forgjenger, istedenfor både oppadstigende og nedadstigende slektsledd. Forbudet mener jeg kan sees som en gradvis utvikling i vesten, som først gjør seg gjeldende innenfor kanonisk rett i løpet av det niende århundre. Det er betydningsfullt at lover som regulerer blodsekteskap er totalt fraværende i de bevarte langobardiske lovene, noe som sannsynligvis kommer av den sterke familiestyringen hos langobardene. Jeg mener å ha bevist at de likevel benyttet den romerske beregningsmodellen for slektsledd, og at langobardene på 700-tallet praktiserte et forbud mot ekteskap innenfor eller inkludert fire ledd etter denne metoden.

Selv om fordømmelsen var stor og forbrytelsen alvorlig, ser det ut til at straffene var milde for incest i forhold til andre lovbrudd. Dette og det faktum at lovgiverne ikke skiller mellom incestuøse ekteskap og utukt mellom slektninger, har antakelig sammenheng med at incest innen den tidlige og senere romerretten og også etter visigotisk lovgivning i seg selv annullerte ekteskapet.

Ekteskap med medlemmer av affinal familie var grep som kunne forhindre oppsplitting av eiendom og makt, men slike forhold ble forbudt av både romerske og germanske myndigheter. Jeg hevder at lovgiverne ønsket å forhindre denne type ekteskapsinngåelser på grunn av de arverettslige komplikasjonene dette medførte, samtidig som slike forbindelser ble ansett som moralsk forkastelige på linje med incestuøse forhold. De romerske lovene antyder tabu mot det å ha et seksuelt forhold til noen som tidligere hadde vært intim med en slektning, og til slektninger av personer man hadde hatt seksuell omgang med, noe som også er å finne i visigotisk lovgivning. Dette foregriper de senere kirkelige bestemmelsene, som i dette tilfellet antakelig hadde sitt utspring i romerretten. Det er også etter påtrykk fra kirken at et slikt forbud ble utvidet i langobardisk rett, fra å inkludere nær svigerfamilie og stefamilie til å også gjelde for ektefeller av søskenbarn, noe som virker å ha vært tillatt tidligere. Med bakgrunn i disse to motivene fratar derfor lovgiverne barn av slike ekteskap arveretten til sine foreldre. Forbudet i romerretten mot at adopterte gifter seg inn i sin adoptivfamilie viser hvor prinsipielle disse reglene var, da ekteskapet var gyldig dersom en av partene var myndiggjort.

I det sjette århundre dukker det opp en ny type slektskapsrelasjon forankret i kristendommens syn, som ga et åndelig slektskap til dem som var involvert i en persons dåp. Et slikt forbud finnes i Justinians bestemmelser og i langobardiske lover. Årsaken til at dette er fraværende i visigotisk rett har antakeligvis sammenheng med at dette enda ikke var en utbredt oppfatning i Europa før på 700-tallet. Forbud mot ekteskap med fadderne hadde en klar religiøs karakter, og det ser ikke ut til å være noen andre bakenforliggende årsaker til å unngå slike forhold.

4.2 Forbudte kombinasjoner

Med forbudte kombinasjoner mener jeg forbud mot at to personer inngikk ekteskap grunnet aspekter ved en av partene eller begge som gjorde forbindelsen uakseptabel. Herunder finnes det to forskjellige former: Samliv mellom to personer som var forbudt ved lov og dermed straffbare, og samliv som ikke kunne medføre gyldig ekteskap og derfor ikke ga legitime barn. Den siste typen representerer slik et konkubinat.

Hvorfor skulle noen bli nektet å gifte seg ved lov? Som jeg har beskrevet i avsnitt 2.5.2 virker de fleste romerske ekteskapslovene å være myntet på eliten. Lovgiverne tok i første rekke sikte på å regulere allianseinngåelsene blant senatorklassen og andre familier i samfunnets øvre sjikt. Lovene skulle beskytte interessene til borgere med status, og for å opprettholde samfunnsstrukturen var det viktig å ikke blande de forskjellige samfunnslagene. For lovgiverne eksisterte ekteskapet for å produsere arvinger, og arvingene måtte ha en klart definert posisjon i samfunnet. Dersom den ene av foreldrene var av lavere rang, ville det forringe avkommets blod. Derfor har spesielt romerske lovgivere brukt mye plass på hvilke ekteskap som var ugyldige ut fra statusforskjell. Samtidig skjer det en plutselig og vesentlig vending i 520 når det gjaldt forbud mot ekteskap der partene hadde forskjellig opphav. Jeg vil i avsnitt 4.2.1. se på hvordan forbud mot ekteskap mellom personer av ulik status utviklet seg i den senantikke romerretten og de germanske lovene.

I senantikken var statusforskjell fremdeles en viktig årsak til å forby en ekteskapsinngåelse, og det ble fortsatt utstedt nye lover som skulle hindre slike forbindelser. I tillegg mener jeg det fra 300-tallet oppstår tre nye kategorier av forbudte kombinasjoner innen den romerske lovgivningen; Forbud begrunnet i at partene hadde forskjellig etnisk tilhørighet, at de hadde forskjellige trosretninger, og et gradvis utvidet forbud mot ekteskap for geistlige.

Jeg ønsker å se på årsaken til at man i det tidligere så inkluderende romerriket fikk lover som skilte mellom etniske grupper, og hvorvidt dette var et resultat av økende press fra germanske stammer. De germanske lovgiverne hadde også status, religion og etnisitet som kategorier i lovene der de forbyr ekteskapsinngåelse, og det vil være betydningsfullt å se om

disse har kommet til uavhengig av den lovutviklingen som foregikk i det østlige romerriket. Hvordan forholdt germanske lovgivere seg til blandingsekteskap? I kapittel 4.2.2 skal jeg diskutere hvordan religion og etniske motsetninger ble nye elementer for hvordan de ulike myndighetene regulerte ekteskapsinngåelser.

Selv om kristne autoriteter fra sent i det tredje århundre forfektet at geistlige skulle leve i sölubat, så ser verdslige autoriteter på slutten av 400-tallet det fremdeles nødvendig å forby prester å gifte seg. På samme tid ble det også satt et rettslig skille mellom stat og kirke, hvor det etter lengre debatter ble bestemt at saker der geistlige var involvert ikke skulle prøves for sekulære domstoler, men håndteres av kirken selv.¹⁵⁸ Hvorfor involverte verdslige myndigheter seg likevel i geistliges privatliv? Hvilken rolle fikk den kristne kvinnen i forhold til slekten og ekteskap? Ekteskapsinngåelser med geistlige er et tema som ble minimalt belyst av visigotiske og langobardiske lovgivere, og det er derfor interessant å undersøke hva slags holdning germanske lovgivere tok i slike saker og hvorfor.

I avsnitt 4.2.3 ønsker jeg å analysere den sekulære lovgivningen angående ekteskap blant geistlige, og bakgrunnen for graden av innblanding i slike forhold.

Var det et problem at folk inngikk ekteskap som var forbudt eller dårlig ansett? Ville ikke æresfølelsen i familiene kontrollere at to som ikke var av lik status, religion eller etnisitet ikke giftet seg dersom dette var degraderende for de involverte?¹⁵⁹ Vi får en indikasjon på at romerske borgere prøvde å få godkjent ekteskap som ikke var tillatt ved lov ut fra en lovbestemmelse utstedt i 409 av keiserne Honorius og Theodosius II. De hadde sett seg lei på at "[n]oen menn går ut i fra, i det de ser bort fra bestemmelsen i den gamle loven, at de ved hemmelig søknad kan utvirke dispensasjon for et giftermål som de vet de ikke har lov til å inngå (...)" (CTh.3.10.1). Dette avslører at lovenes bilde av hva som falt under ugyldige ekteskap ikke sammenfalt med borgernes oppfatning av hva som var en akseptabel forbindelse, men også at romerske borgere hadde en viss respekt for lovverket og prøvde å forholde seg til det.

4.2.1 Forbud basert på statusforskjell mellom partene

Fra den tidlige romerretten får vi vite at menn av lavere status kunne inngå ekteskap med visse kvinner som menn av høyere rang ikke hadde mulighet til å gifte seg med (D.23.2.44, D.23.2.49). Og de kvinnene som menn fra de lavere sjikt ikke kunne ekte, var også utelukket for

¹⁵⁸ Hunt 1993: 154

¹⁵⁹ Slik Bordieu har beskrevet at mennesket utvikler en oppfatning av hvilken kategori han eller hun skal søke partner i, Bordieu 1990: 159-160. Bjørn Bandlien har beskrevet det norrøne begrepet *jafnræði*, som betegnet ekteskap mellom likeverdige, Bandlien 2000: 65. Strategiene for jevnbyrdige ekteskap tilsvarer også begrepet *homogami* definert som "marriage of persons having similar characteristics, either physical, physiological or social.", *A Modern Dictionary of Sociology*, New York 1969: oppslagsord "homogamy"

menn fra eliten. Med andre ord ser lovene ut til å ha tatt sikte på å kontrollere giftermål i de øvre lag, mens vanlige mennesker hadde større frihet i valg av partner.

I følge Diokletian (284-305) fikk en kvinne status etter sin siste ektemann (C.5.4.10). Hadde hun flere ektemenn i løpet av livet beholdt hun derfor ikke statusen etter sitt mest ansette ekteskap. Barn fikk imidlertid samme status som sin far, mens kvinnens posisjon ser ut til å ha vært foranderlig. Valentinian I satt i 371 ned et forbud mot å kjøpe seg ekteskap med eliten (C.Th.3.7.1). At det var nødvendig å utstede en slik lov må komme av det klassiske problemet med gammelt blod og nye penger. Med bakgrunn i den forestillingen man ofte finner i førmoderne samfunn, og også det romerske, nemlig ideen om at det å drive med handel var en geskjeft for lavererangs borgere, så hendte det ofte at for eksempel frigitte slo seg opp på handel, mens eliten på sin side skulle ha pengene, ikke tjene dem.¹⁶⁰ Økonomiske reformer i senantikken som startet med Diokletian, medførte at mange adelsfamilier, spesielt i Italia, fikk store økonomiske problemer.¹⁶¹ En offentlig etterforskning ville bli satt i gang dersom man mistenkte en hestehandel i forbindelse med ekteskapsavtaler som involverte personer av eliten.

Senatorer og menn av høy rang kunne i utgangspunktet ekte alle kvinner som var født fri, selv om de var fattige (C.5.5.7). Samtidig ble noen kvinner på grunn av sitt yrke eller sin herkomst stemplet med *infamia* (vanære), og uansett om slike kvinner var født frie kunne de ikke ha et gyldig ekteskap med menn av høy byrd. Senatorer kunne for eksempel ikke inngå gyldig ekteskap med en skuespillerinne, eller datter av en skuespillerinne, i tillegg til en frigitt slavinne (D.23.2.27, D.23.2.44). Teaterkvinner hadde i loven den samme status som prostituerte, selv om lovgiverne skiller mellom det at prostituerte solgte kroppen sin og at skuespillere forførte publikum.¹⁶² Mange skuespillerinner var prostituerte i tillegg til å opptre, de var ofte lettkledd eller avkledd på scenen, og hele yrkesgruppen falt dermed utenfor det lovgiverne anså som anstendige kvinner. Heller ikke en senators sønn og etterkommere helt ned til hans tippoldesønn, kunne forme et legitimt ekteskap med en slik kvinne. Konstantin listet opp hvilke andre typer kvinner som var stemplet med *infamia*, og som høytstående menn ikke kunne ha legitime barn med (C.Th.4.6.3*/C.5.27.1). Disse var, utenom skuespillerinner og deres døtre: døtre av tavernainnehavere, datteren av en hallik eller gladiator, og prostituerte. Selv om disse yrkene ble sett på som tarvelige, var de likevel verdifulle deler av det romerske samfunnet. Prostituerte ble

¹⁶⁰ Kåre Lunden har skilt synet på handel inn i "profittmotivert" og "statusmotivert", Lunden 1972: 58-60. Bonden var idealisert i romersk kultur, og agrarbasert handel fra elitens enorme gårder vil jeg derfor kategorisere under Lundens begrep for statusmotivert handel.

¹⁶¹ Wickham 2005: 62-80, 166-168, 203, Wickham argumenterer for at den økonomiske nedgangen ikke nødvendigvis kom av tung beskatning, slik historikere hovedsakelig konkluderer med. Han hevder at endring av politisk fokus var det som utarmet og utslettet flere gamle adelsfamilier.

¹⁶² French 1998: 296-7, Selv om loven stemplet teaterfolk med *infamia*, så ble noen skuespillere superstjerner, som nøt respekt og anseelse i alle samfunnssjikt.

skattelagt allerede i det første århundret e.kr., og teateret var en del av folkeutdannelsen.¹⁶³ Det var forbudt å fjerne en skuespillerinne fra teateret, ved for eksempel gifte seg med henne og ta henne ut av jobben (CTh.15.7.5). Hun var viktig i den offentlige underholdningen for romerske borgere, og skulle ikke anvendes til privat bruk. Dette kan sammenlignes med at det ikke var lov å selge, kjøpe eller leie en kvinnelig harpist til private selskap, siden man da fjernet dem fra den offentlige arena (CTh.15.7.10*). Offentlige underholdere var derfor ikke verdiløse, men deres status som gifteemne var lavest på stigen. Den som prøvde å inngå ekteskap med en kvinne stemplet med *infamia*, og dermed ønsket å få legitime barn med henne skulle ifølge Konstantin selv bli vanæret og miste sin status som romersk borger. Tap av borgerskap var omtrent det verste som kunne ramme en romer. Kvinner som med sin ”giftige sjarm” lurte høytstående menn til å anerkjenne barna eller gi henne materielle goder, kunne bli torturert under forhør, og alle gaver eller økonomisk hjelp til kvinnen eller barna skulle bli beslaglagt av myndighetene.

Keiser Konstantins straffeutmålinger vedrørende at en mann av rang skulle våge å få legitime barn med skandaløse kvinner var definitivt nådeløs. Judith Evans Grubbs mener han ikke nødvendigvis var spesielt pietistisk når det gjaldt ekteskapelige dyder, men at hans bekymring var at barn av tidligere slaver potensielt kunne arve senatorer.¹⁶⁴ Grubbs mener at folks begreper om status ble stadig mer uklare i løpet av det tredje århundre. Lov og praksis samsvarte ikke lenger i definisjonen av status og ære. Konstantins motiver var å renske opp i samfunnslagene og få klare skiller mellom borgere av høy og lav byrd, men paragraf CTh.3.10.1, der Honorius og Theodosius antydte at flere forsøkte å få unntak fra slike lover, viser at det ikke hjalp noe videre.

Fra Konstantins etterfølgere foreligger det en lite ensrettet lovgivning vedrørende hvorvidt menn av status kunne overdra noe av sine eiendeler til en vanæret kvinne og deres felles barn. Etter at flere keisere annullerer og gjeninnfører forbudet hans, bestemte endelig Theodosius og Valentinian at slike barn hadde krav på ¼ av arven etter faren (CTh.4.6.8).¹⁶⁵

På tilsvarende måter som for menn, var kvinner av høy byrd nektet gyldig ekteskap med menn av lav status. Forhold mellom kvinner av gode familier og infame menn var ikke tillatt i det hele tatt, uavhengig om der var snakk om ekteskap. Verken datteren, barnebarnet, eller oldebarnet til en senator kunne lovlig ekte en frigitt slave eller en skuespiller, eller sønnen av en skuespiller (D.23.2.16, D.23.2.34, D.23.2.42). Hvis datteren til en senator selv hadde levd som skuespillerinne eller prostituert, eller var straffedømt, kunne hun ekte en mann av hvilken som

¹⁶³ French 1998: 294, Grubbs 2001: 234

¹⁶⁴ Grubbs 1993: 132

¹⁶⁵ CTh.4.6.4, CTh.4.6.5*, CTh.4.6.6*, CTh.4.6.7*, forskjellige bestemmelser om hvorvidt barn av infame ekteskap kunne arve sine fedre, og hvor stor andel.

helst byrd, da hennes egen status uansett var forringet (D.23.2.47). Det var ikke uvanlig at både kvinner og menn fra høytstående familier opptrådte i teateret.¹⁶⁶ Dette, og teaterets popularitet og posisjon i romersk kulturliv indikerer at skuespilleres lave status kun var et prinsipp i lovene, men ikke et tema for romerske borgere, samsvarende med det Grubbs anser at var Konstantins hodebry.

En prostituert kvinne og kvinner som holdt bordeller var for alltid stemplet med *infamia* i den førjustinianske lovgivningen (D.23.2.41, D.23.2.43). Selv om de sluttet med sin degraderende livsførsel, ville ikke det fjerne karakteristikken av dem som falne kvinner. Men som nevnt ble de offisielle holdningene rundt slike kvinner brått endret i 520 av keiser Justin, Justinians onkel og forgjenger. Etter nesten tusen år med streng kontroll på hvem menn av status kunne ekte, med en tradisjon på at jo høyere opp i rang man var jo viktigere var det å ha en hustru av god herkomst og plettfri vandel, med total degresjon av prostituerte og skuespillerinner, så opphever Justin alt dette med en enkel paragraf (C.5.4.23). Justinian giftet seg nemlig med Theodora fra Konstantinopel før han ble keiser. Theodora var datter av en skuespillerinne, selv skuespillerinne, eksprostituert, vanket i sirkusmiljøet og var tidligere gift.¹⁶⁷ Likevel endte hun opp med å bli en mektig og innflytelsesrik keiserinne, forevige sammen med Justinian i en enorm mosaikk i Ravennas San Vitale, der de begge er omgitt av bibelske symboler og begge bærer glorie. Som arvtager til keiseren kunne ikke Justinian klart å finne en mer upassende livsledsager, og det er åpenbart at onkelen måtte endre på lovverket for at Justinian skulle slippe unna med dette. Justin erklærte derfor at tidligere prostituerte og skuespillerinner, som hadde gått bort fra sitt syndige liv, skulle få starte med blanke ark i forhold til sin status. Menn av *hvilken som helst rang* var fri til å inngå ekteskap med dem, og barna deres skulle ha samme status som faren. Dette begrunnet han med at slik som Gud tilgir, måtte menneskene også tilgi angrende syndere. Selv om oppfatningen av status hadde vært noe utflytende siden før Konstantins lovgivning, må denne konstitusjonen ha vært sjokkerende både for hoffet i Konstantinopel, og for det romerske rettsapparatet.

I *Novellae* ble det avgjort at personer av høy rang skulle inngå skriftlige ekteskapskontrakter med sine tilkommende hustruer (Nov.117.4, se avsnitt 3.1.2). Det kan være at den fleksible lovgivningen om ekteskap mellom personer av ulik status hadde gitt planløse tilstander i forhold til verdifordeling og arv, og at Justinian - som Konstantin - så det presserende å gjøre noen grep for å kontrollere situasjonen. Og at det derfor ble nødvendig å ha kontraktsfestede ekteskap for å ha noe håndfast å gå etter ved den rike partens død eller en

¹⁶⁶ French 1998: 295

¹⁶⁷ For samtidig beretning om Theodora og Justinian se: Procopius: The Anecdota, Theodora i moderne historieforskning se: Casaretti 2004

skilsmisse. Justinian gjentok Justins bestemmelse om at menn av høy status kunne ekte hvem de ville, så lenge der ble satt opp en ekteskapskontrakt (Nov.117.6).

Justinian foretok også andre justeringer for å holde *status quo* i befolkningen, men hans bestemmelser dreide seg om yrkesgrupper istedenfor status. Det var lite rom for sosial eller geografisk mobilitet i senantikken. Det ble allerede av Diokletian satt begrensninger mot dette, for å sikre en jevn tilførsel til alle byer og i alle yrker.¹⁶⁸ En sønn av en smed, skulle bli smed, sønn av en senator skulle bli senator. Det var ikke bare viktig å låse borgerne av lavere rang til sine yrker, men også menn med høye posisjoner. En plass i byrådet (dekurion), som tidligere hadde vært en av de høyeste stillingene en romersk mann kunne oppnå, ble fra 200-tallet og utover en byrde for den som holdt posten.¹⁶⁹ Den medførte enorme personlige utgifter for dekurionene, som måtte betale vedlikehold og festivitas for sin by ut av egen lomme. Flere stakk av for å unngå personlig ruin, og det ble dermed ulovlig å forlate posten.¹⁷⁰ Jeg vil anta dette var motivet for at Justinian påbød døtre av dekurioner å ekte en dekurion (Nov.38.4, Nov.101.4). Dersom datteren nektet skulle byrådet beslaglegge tre fjerdedeler av arven hennes. Dekurionslektenes (gjenværende) rikdom ville slik bli bundet til byrådet både gjennom arven til både døtre og sønner, samtidig som sønnene hadde dobbelt opphav fra dekurioner og derfor et innskrenket yrkesvalg. Det ble dermed forsøkt å holde liv i byrådene via ekteskapslovgivningen, som et grep for å ivareta den økonomiske strukturen.

Slavestatus

En mann som frigga en slave ble dennes patron, og han kunne inngå gyldig ekteskap med sin frigitte slavinne så lenge han ikke var av høy byrd (D.23.2.45, C.5.4.15). En kvinne derimot kunne ikke nedlate seg til å gifte seg med sin egen frigitte slave, dersom hun ikke hadde påført seg selv en såpass vanære at til og med et slikt ekteskap var akseptabelt (D.23.2.13). Ekteskap mellom frie kvinner og deres egne frigitte slaver ble sett ned på i den klassiske lovgivningen, men der finnes ingen indikasjoner på hvordan disse ekteskapene ble straffet annet enn at ”dommeren som etterforsker saken” skulle ta stilling til kvinnens status. I 196 ble det bestemt at en frigitt mann som ektet sin tidligere kvinnelige eier, sin patrons kone eller kvinnelige etterkommere skulle stilles for retten (C.5.4.3). Forbrytelsen var derfor alvorlig nok til å skaffe seg myndighetenes oppmerksomhet. Det er først Konstantin som tegner strafferammen for slike lovbrudd: Kvinnen skulle henrettes etter en ikke oppgitt metode og slaven skulle brennes (C.Th.9.9.1). Barn av et slikt forhold skulle ikke ha noen status, heller ikke som naturlige barn,

¹⁶⁸ Wickham 2005: 596-7

¹⁶⁹ Liebeschuetz 1992: 4-7

¹⁷⁰ Jones 1966: 241-6, se også Konstantins forbud mot å forlate byrådet for militærtjeneste: C.Th.12.11.1

kun friheten. Strafferammen for frie kvinner og slaver som giftet seg ble betydelig formildet av Justinian (Nov.22.17). De skulle nå ikke henrettes, men slaven tuktes og paret skilles.

Status i de germanske lovene

De visigotiske lovene utbroderer ikke om ekteskap og status, men vi får vite at det var viktig for visigotiske lovgivere å holde høy og lav status fra hverandre (LV.V.I.VII, LV.V.VII.XVII).

Ekteskap mellom sjiktene førte til ”forvirring i stamtavlene” og dessuten ville det uslere blodet dukke opp i avkommet. Selv om de visigotiske lovene hovedsakelig skulle regulere ekteskapene for borgere av rang, får vi imidlertid også noen indikasjoner på synet rundt ekteskap mellom frie og frigitte. Dersom en fri født kvinne og hennes egen slave eller frigitte slave giftet seg, skulle begge piskes og brennes til døde (LV.III.II.II). En frigitt slave kunne ikke gifte seg med noen i sin patrons familie eller inngiftet familie, og ingen av hans etterkommere kunne gifte seg med noen av patronens etterkommere (LV.V.VII.XVII).

Langobardiske lover har ingen spesifikke påbud om at partene må ha lik status. En kvinne kunne giftes bort til hvilken som helst mann, så lenge han var fri (Rot.178, Liu.119.II). Likevel er det klart at også langobardisk elite brukte ekteskap som middel til allianser og sikring av verdier, og at status derfor var et viktig element i valg av partner for høytstående familier, men dette var tydeligvis en privatsak som slekten kunne regulere selv. Lovene avslører lite om hvordan langobardene anså status, bortsett fra kong Liutprands lov der han bestemte en persons *wergeld* ut i fra om de var *minima persona* (mindre personer) eller *primus* (første klasse) (Liu.62.VIII).

Menn som var født frie kunne gifte seg med egne slavekvinner, men måtte da frigi kvinnen først for at ekteskapet skulle være gyldig (Rot.222), noe som også var gjeldende dersom en fri mann skulle ekte en *aldia* (halvfri) (Liu.106.III). Dersom prosedyrene ikke ble fulgt ville barna av slike unioner få status som naturlige barn. Frigitte, *aldii*, og slaver hadde tillatelse til å ekte hverandre (Rot.217, Rot.218, Rot.219). Barn av slike ekteskap fikk alltid statusen etter den av foreldrene som hadde lavest rang, men dette endret ikke statusen til ektefellen. I likhet med de visigotiske og romerske bestemmelsene var det strengt forbudt for en mannlig slave og en fri født kvinne å inngå ekteskap (Rot.211, Rot.221, Rat.6.II). Også etter langobardisk rett ville dette medføre dødsstraff for begge. Imidlertid kunne en fri kvinne gifte seg med en *aldius*, men kvinnen og eventuelle barn ble da redusert til mannens status (Rot.216). Jeg vil anta at denne bestemmelsen var myntet på frie kvinner av lav status (*minima persona?*). Men det er tydelig at så lenge den ene ikke var slave, så var en ektefellers status et familieanliggende og ikke en sak for myndighetene.

Det fremgår av både romersk og germansk rett at det er mer alvorlig at en kvinne giftet seg nedover enn hvis en mann gjorde det samme, som har sammenheng med kvinnens forandelige status og mannens permanente. Kvinner som giftet seg nedover ville dermed forringe både sin egen og sine kommende barns status.

4.2.2 Forskjellig religion og etnisitet

Et annet tegn på at Konstantins lovgivning ikke nødvendigvis var influert av kirken er den manglende restriksjonen mot blandingsekteskap der partene tilhørte forskjellige trosretninger. Da et slikt forbud ble innført i 388 henviste det ikke til noen tidligere bestemmelser. Valentinian II og Theodosius I bestemte på dette tidspunktet at kristne og jøder ikke var tillatt å inngå ekteskap (C.Th.3.7.2/C.Th.9.7.5/C.1.9.6). I følge Hagith Sivan hadde det vært en vedvarende diskusjon på 200-tallet blant rabbinere og kristent presteskap om hvorvidt de skulle akseptere ekteskap på tvers av religion.¹⁷¹ Det ser ut til at slike unioner ble fordømt i begge leirer, men så lenge sekulære lover ikke hadde bestemmelser om dette, ville et jødisk/kristent ekteskap likevel være gyldig for myndighetene. Når verdslige lovgivere endelig utstedte et slikt forbud, må det ha vært ut fra et behov for å kontrollere slike ekteskapsinngåelser utenom det som religiøse autoriteter klarte med sine egne sanksjoner. Moderne historikere har satt frem tre forklaringsmodeller for hvorfor keiserne la forskjellig religionstilknytning til listen over forbudte kombinasjoner: å hindre sjelesanking, å kvele jødiske tradisjoner, og som utslag av en generell antisemittisk holdning fra kristne romerske keisere.¹⁷² Sivan mener årsaken til å innføre forbudet heller var en ettergivelse etter press fra religiøse ledere som ønsket å ha klart definerte menigheter. De som hadde inngått et ekteskap på tvers av religion skulle bli anklaget for utroskap, dermed ville ekteskap mellom jøder og kristne som allerede var inngått bli oppløst.

Det ble også innført lover mot å gifte seg etter andre tradisjoner enn den kristne. Jøder skulle fra 393 ikke kunne gifte seg etter sine egne riter, men måtte følge kristne tradisjoner også her (C.1.9.6). Likevel bestemte keiser Leo så sent som i 472 at en kvinne ikke kunne nekte å samtykke til et ekteskap på grunn av forskjellig religion etter at forlovelsesgavene var utvekslet (C.1.4.16). Klassiske romerske ekteskapsbestemmelser gikk altså fremdeles foran religiøs differensiering på slutten av det femte århundre. Det kom heller ikke noen kraftige innstramninger med den pietistiske Justinian. Han ønsket imidlertid at kvinner som hadde den rette tro skulle ha en fordel foran kvinner som tilhørte andre religiøse retninger, og fratok sistnevnte gruppe rett til medgift (Nov.109.1).

¹⁷¹ Sivan 2001: 208

¹⁷² Sivan 2001: 209

Religion som faktor i de germanske lovene

Det bodde mange jøder på den iberiske halvøy under visigotisk styre, og kongene disponerte i 649 ett eget kapittel i LV angående jøder (LV.XII.III).¹⁷³ Jøder og kristne hadde ikke tillatelse til å gifte seg med hverandre (LV.XII.II.XIV, LV.XII.II.XVI). Dersom et slikt ekteskap forekom, hadde den jødiske ektefellen imidlertid mulighet til å konvertere til den rette tro, eller bli drevet i evigvarende eksil. Jøder innenfor det visigotiske riket skulle også holde seg til kristne ekteskapsriter, selv om de ektet hverandre (LV.XII.II.VI). Visigotiske myndigheter forfeftet altså en toleranse for ikke-kristne grupperinger, så lenge de overholdt kristne skikker.

Betegnelsen ”Jøder” eller bestemmelser relatert til den jødiske tro dukker ikke opp i noen av de langobardiske lovene, men det var sannsynligvis først fra det niende århundre og utover, at det bosatte seg en vesentlig jødisk befolkning i de Norditalienske byene.¹⁷⁴ Likevel er det karakteristisk at de langobardiske lovene ikke inneholder noen bestemmelser angående ikke-kristne, verken med hensyn til ekteskapsinngåelser eller andre tema.

Etniske motsetninger

Forbudet i romerretten mot religiøse blandingsekteskap kan sees i sammenheng med et lignende forbud mot etniske blandingsekteskap som kom noen år tidligere. Dette er en bemerkelsesverdig paragraf utstedt av Valentinian I og Valens i 368, som forbyr provinsielle borgere å gifte seg med fremmede (*gentiles*) (CTh.3.14.1). Dersom et slikt ekteskap fant sted, og der oppstod allianser mellom provinsielle og fremmede som følge av det, skulle paret henrettes. Hvorfor skulle myndighetene i romerriket plutselig forby slike ekteskap? Og hvorfor så streng straff? Den romerske befolkningen bestod av et stort antall etniske grupperinger. Men selv om det er rimelig å anta at de enkelte folkene opprettholdt en viss inngifte, så hadde ikke myndighetene tidligere gjennomført noen offisiell diskriminering av de forskjellige etniske gruppene, på tross av et tydelig skille mellom romerske borgere og de med latinsk borgerskap, mellom befolkningen på den italiske halvøy og befolkningen i provinsen. I 212 ble det gitt universelt romersk borgerskap til alle beboere innen det romerske imperiet, noe som offisielt utvisket den gamle forskjellen mellom ekte romere og de provinsielle. Samtidig ble det innført et begrepsmessig skille i befolkningens status, mellom *honestiores* og *humiliores* (se avsnitt 2.5.2). A. H. S. Jones sammenfatter denne endringen i at ”[f]rom this time onwards the distinction was no longer regional between Italians and provincials, but social (...)”.¹⁷⁵ Imidlertid mener jeg gallere,

¹⁷³ Tittel III: ”Vedrørende nye lover angående jødene, i hvilken gamle er bekreftet, og nye er lagt til” (*De novellis legibus iudeorum, quo et vetera confirmantur, et nova adiecta sunt*)

¹⁷⁴ Wikcham 1981: 53, 150, Moorhead 2001: 145

¹⁷⁵ Jones 1966: 23

numidier, eller armenere ikke ble mindre provinsielle av at de ble kalt romere, og i århundrene der flere folkegrupper presset seg over de romerske grensene må de provinsielle romerske borgerne både ha vært i en utsatt posisjon og utgjort et usikkerhetsmoment. Sivan har satt frem en teori om at bestemmelsen mot ekteskap mellom provinsielle ble utstedt av de romerske keiserne som et politisk grep i en konflikt i Nordafrika, som involverte et opprør fra grupperinger uten romersk borgerskap.¹⁷⁶ Keisernes hensikt var å hindre regionens romerske (provinsielle) elite i å ekte opprørerne, og dermed skape allianser som kunne tenkes å utgjøre en trussel mot rikets sikkerhet. Det var ganske enkelt en lov mot konspirasjon. Presset fra folkegrupper i romerrikets utkanter førte til en mindre inkluderende politikk enn tidligere, og også til en mistenkeligjøring av de romerske borgerne i provinsen som indirekte ble beskyldt for å støtte opprørere etter denne paragrafen.

Visigoterne beholdt Valentinians bestemmelse i kong Alaric II's lovsamling LRV fra slutten av 400-tallet. Det blir i deres versjon foretatt noen interessante endringer i paragrafen. I sin *Interpretation* byttet Alarics lovsamlere ut "provinsial" med "romersk", og "fremmed" med "barbar", og hadde dermed en romersk lov som ga et forbud mot ekteskap mellom romere og barbarer. Visigoterne har antakelig ikke oppfattet Valentinians baktanker med utstedelsen av den opprinnelige paragrafen.¹⁷⁷ Men uten at det var intensjonen, ble loven inkludert av tilsvarende årsaker. Ekteskapsallianser med fienden truet også det visigotiske rikets sikkerhet. Riket ble presset av frankerne i nord, der romerske innbyggere i grensetraktene og romerske soldater som tjente visigotiske konger ble tilbudt fordelaktige ekteskap med frankiske familier og andre germanske grupper som var frankiske forbundsfeller.¹⁷⁸ Sivan hevder at det var disse forbundsfellene som i fortolkningen ble betegnet som "barbarer", ikke visigoterne. Som hun påpeker, hadde ikke visigoterne for vane å kalle seg selv den nedsettende romerske termen. Også det visigotiske forbudet mot ekteskap mellom romere og barbarer kom derfor til av sikkerhetspolitiske årsaker. Det fremgår ikke av lovene hvorvidt visigoterne selv kunne ekte frankere eller medlemmer av andre germanske folk, men fordi andre stammer ble oppfattet som fiender vil jeg anta at visigotiske myndigheter foretrakk at visigoterne giftet seg med hverandre.

Omtrent hundre år etter at Alaric inkluderte den omtolkede versjonen av Valentinians CTh.3.14.1, bestemte det som antas å være den visigotiske kongen Leovigild (569-86), at gotere og romere kunne inngå gyldig ekteskap (LV.III.I.I). Det står at han dermed opphevet en eldre lov som vi ikke får vite noe om. Mortifikasjonen ble begrunnet med at romere og gotere var "jevnbrydige i verdighet og herkomst", og at det ikke var riktig å nekte ekteskap mellom dem.

¹⁷⁶ Sivan 1998: 191

¹⁷⁷ Sivan 1998: 192-5

¹⁷⁸ Sivan 1998: 196-7

Leovigilds oppheving av forbudet mot blandet ekteskap blir ofte forklart som et forsøk på gotifisering av riket, og et politisk grep i den ariansk-katolske konflikten.¹⁷⁹ Visigoternes konvertering til katolisismen i 589 kan ha vært en motivering for, og medvirkende til integrering mellom folkene. Det ble tillatt med blandet ekteskap av Leovigild, altså mens romerne og goterne fremdeles bekjente seg til forskjellig religion. Dietrich Claude mener at der var en distinksjon på romere og visigotere i forhold til språk, litteratur og klær frem til første halvdel av 600-tallet.¹⁸⁰ Imidlertid antar han at disse forskjellene ble kraftig nedtonet i løpet av 500-tallet, og da spesielt det som markerte den gotiske etnisiteten.¹⁸¹ Visigoterne ble mer lik romerne, ikke motsatt. Jeg mener vi likevel fremdeles kan se et skille i lovene. *Leges Visigothorum* ble utstedt på midten av 600-tallet, og bestemmelsene som tillot romere og gotere å gifte seg ble satt som aller første paragraf i det første kapitlet i boken som omhandler ekteskap. Dessuten inneholder LV paragrafer som regulerte fordelingen av land mellom romere og visigotere (LV.X.I.VIII, LV.X.I.IX, se avsnitt 2.1.1). Derfor vil jeg anta at det fremdeles var en etnisk og kulturell distinksjon på denne tiden. Reccesvint og Chindasvint ville ellers neppe ha inkludert disse paragrafene. Leovigilds integreringsforsøk kan ikke ha vært spesielt vellykket, da verken en felles trosretning eller tillatelse til blandingsekteskap hindret at disse lovene fortsatt var gjeldende i 649. Det er klart at LV var ment å utviske forskjellene, og spørsmålet er om lovgiverne ønsket at alle skulle bli mer lik romerne, slik som lovene ligner romerske lover.

Fragmentene vi har bevart fra Eurics (466-484) lover inneholder ikke noe forbud mot blandingsekteskap. Det har derfor vært diskutert hvorvidt Leovigilds oppheving av et slikt forbud i LV.III.I.I henviser til den omgjorte romerske paragrafen som forbød romere å gifte seg med barbarer, eller en tidligere visigotisk bestemmelse.¹⁸² Sivan mener det er naturlig å anta det første, da det ikke ville være noe poeng for visigoterne å forby ekteskap med romere nettopp fordi det var nødvendig å integrere de to folkene. Blandingsekteskap ville homogenisere befolkningen, og dempe potensielle konflikter. Jeg vil påstå at dersom den visigotiske bruken av begrepet "barbar" i deres fortolkning av CTh.3.14.1 ikke sikter til visigotere, men til andre germanske stammer, så kan ikke oppheving av forbudet mot ekteskap med gotere sikte til Valentinians bestemmelse. Den må henise til en eldre visigotisk lov, antakelig fra Eurics samling.

Ved sammenligning med de langobardiske lovene, som vitner om en klar nedsettende holdning ovenfor den romerske befolkningen samtidig som blandingsekteskap var tillatt, så

¹⁷⁹ Sivan 1998: 190

¹⁸⁰ Claude 1998: 117-122, 127

¹⁸¹ Claude 1998: 130

¹⁸² Sivan 1998: 201

tilsier det at langobardene ikke hadde noen intensjoner om et blandet folk. Det skal også påpekes at langobarder og romere var separert for loven (se avsnitt 2.2), og en langobardisk kvinne som giftet seg med en romersk mann ville bli underlagt romerske lover (Liu.127.XI).

Blandingsekteskap medførte at kvinnen og barna ble knyttet til mannens etnisitet. Visigoterne anså forbud mot blandingsekteskap for urimelig, siden romere og gotere var like for loven og likeverdige. Hos langobardene hadde de ikke lik status to hundre år etter at langobardene ble herrer i Norditalia. Det var fremdeles en pågående konflikt med det østlige romerriket rundt Eurics regjeringstid, noe som kan ha vært en grunn til å forby blandingsekteskap og annen kontakt med romersk kultur. Siden aggressiviteten avtok mot slutten av 500-tallet, var det ikke lenger nødvendig med et slikt forbud. I det visigoterne også på denne tiden konverterte til den romerske kristendommen og senere utstedte en lovsamling som er betydelig influert av romerretten, svarer dette til at visigoterne strebet etter å etterape romersk kultur, ikke å gotifisere romerne.

4.2.3 Ekteskap blant geistlige

Selv om kirkekonsilet i Elvira i starten av det fjerde århundret oppfordret til at vigslede skulle leve i sølibat, så ser verdslige autoriteter på 400-tallet det fremdeles nødvendig å forby prester å gifte seg. Det samme er tilfellet hundre år senere, da Justinian utstedte flere konstitusjoner mot geistliges ekteskap enn det vi har bevart fra tidligere keisere til sammen. Det er også spesielt siden den østlige kirken som Justinian var en del av aksepterte ekteskap for geistlige, og på slutten av det syvende århundre også fordømte dem som nektet å motta nattverden fra en gift prest.¹⁸³ Det var ikke unormalt at geistlige var gift og hadde familie, det virkelige forbudet mot ekteskap fra den katolske kirken kom ikke før etter det andre Laterankonsil i 1139, men der var på et tidlig stadium innen vestkirkens oppbygning en oppfatning om at prester skulle leve i sølibat og avgi sølibatløfte.¹⁸⁴

Theodosius II utstedte en bestemmelse i 420 som fastslo at prester ikke kunne inngå ekteskap, eller beholde eventuelle hustruer de hadde ved innvielsen til prestskapet, og de kunne heller ikke bo under samme tak med noen andre kvinner enn mødre, døtre og søstre (C.1.3.19). Justinian presiserte senere at forbudet også gjaldt munk og andre geistlige (Nov.3.8, Nov.22.42). De som ble tatt med kvinner i huset som ikke var nær familie, skulle miste sin stilling innen kirken. For en mann som ønsket å bli ordinert til prest holdt det ikke at han levde i sølibat på det aktuelle tidspunktet, men det ble også krevd at hans tidligere hustru også var jomfru ved bryllupet (Nov.6.5, Nov.137.2). Det samme gjaldt ektefellene til menn som aspirerte

¹⁸³ Meyendorff 1990: 99-100, Etter konsilet i Trullo (Konstantinopel) i 692

¹⁸⁴ Nordisk Familjebok, bd. 4, Stockholm 1905: Oppslagsord "Celibat"

til en høyere posisjon, for eksempel som biskop eller abbed (Nov.6.1, Nov.123.1). Slike konstitusjoner antyder at det var prinsipper om prestenes renhet (og dermed fromhet) som lå til grunn for disse bestemmelsene, siden den tidligere hustruens manglende jomfruelighet var et hinder for prestegjeringen.

Å vie seg til Gud ble både i lovene og i senantikk hagiografi fremstilt som et motstridende ønske i forhold til familiens interesser. Alexander Kazhdan har kartlagt en mengde eksempler på dette innen helgenbiografiene.¹⁸⁵ Familien ville at deres barn skulle gifte seg og produsere arvinger, mens mannen eller kvinnen selv var drevet av en lengsel etter et åndelig og kysk liv. I fremstillingen av denne konflikten mellom det forgjengelige og det åndelige, var de verdslige myndighetenes interesser sammenfallende med slektningenes, mens kirken, representert ved forfatterne av hagiografiene, naturligvis lovpriset helgenenes standhaftighet mot ekteskap og kjønslivets fristelser. Både verdslige og geistlige autoriteter fordømmer ekteskap blant geistlige på grunnlag av renhet og dyd. Men mye tyder på at årsaken egentlig var økonomisk betinget, noe som kommer klarer frem i lovene rundt kristne og vigslede kvinner.

I følge Judith Evans Grubbs hadde romerske kvinner i klassisk romersk tid grovt sett vært inndelt i to kategorier: Kvinner av status som skulle leve anstendige liv, og kvinner uten status som kunne anvendes til allmenn forlystelse.¹⁸⁶ Grubbs mener det i senantikken dukker opp en tredje type kvinne: den kristne kvinnen. Konstantin opphevet Augustus straff mot barnløse (se avsnitt 3.1.1), og gjorde dermed kristen asketisme til et alternativ til ekteskap for kvinner.¹⁸⁷ Klosterliv ville også ha utgjort en karrieremulighet for adelige kvinner, som ellers ikke kunne ha noe arbeid.

Av romerske styresmakter ble det behandlet som et problem at geistlige menn forførte rike kristne ugifte kvinner til å donere eller testamentere sine eiendeler til kirken, da det medførte at kvinnenens slektninger gikk til sak for å beholde verdiene innen slekten.¹⁸⁸ Valentinian I forbød derfor i 370 rike kvinner å testamentere til geistlige (CTh.16.2.20). Det kan ha ligget lignende motiver bak at verdslige myndigheter forbød prester å inngå ekteskap, og fastsatte at en prest skulle overdra alle eiendeler til arvingene før han gikk inn i kirken. En vigslet kvinne fikk derimot ikke forbud mot å overlate hele sin rikdom til et kristent mål. Theodosius I forsøkte i 390 å presse gjennom at kvinner som dedikerte seg til kristendommen, skulle overlate arven til slektningene sine (CTh.16.2.27). Men bestemmelsen hvor kirkens menn ble forbudt å ”invadere det svake kjønns eiendommer” ble trukket tilbake uten forklaring, men med klar aversjon,

¹⁸⁵ Kazhdan 1990

¹⁸⁶ Grubbs 2001: 221

¹⁸⁷ Grubbs 2001: 222

¹⁸⁸ Grubbs 2001: 225-7, for eksempel ble pave Damasus kalt ”matronenes øre-kiler” (*matronarum auriscalpius*).

allerede etter to dager (CTh.16.2.28).¹⁸⁹ Selv om konstitusjonen ikke var gyldig, indikerer dette at verdslige myndigheter og slektninger av velholdne geistlige gjerne ville holde familieverdiene utenfor kirkens grep, og jeg vil anta det er derfor geistliges ekteskap er et såpass hyppig berørt tema i den sene romerretten. Imidlertid er det Justinian som sementerer geistliges rett til å testamentere til kirken, selv om han samtidig kom med de fleste lovene som forbød prestene et ekteskapelig liv. Han innvilget at vigslede menn og kvinner kunne fordele sine eiendeler som de ville, også dersom de hadde legitime barn (Nov 123.32).

Som nevnt i avsnitt 3.1.3 var tvangsinnsetting av høytstående personer i kloster et middel for å bryte opp ekteskap mellom elitefamilier. Klostervesenet må også ha fungert som et alternativ for familier med flere barn, men som ikke ønsket å partere eiendommene sine til medgift og arv. Av den grunn ville det eksistere kvinner i klostervesenet som ikke hadde kommet dit frivillig, noe som igjen kunne medføre forskjellige typer rømningsforsøk. Jovianus (363-364) presiserte at det medførte dødsstraff å bedrive hor eller gifte seg med vigslede kvinner (CTh.9.25.2). Justinian krevde også dødsstraff for ordinerte kvinner som levde sammen med en mann, eller gikk tilbake til det verdslige livet og giftet seg. Han endret imidlertid dette senere til at kvinnen skulle plasseres i et nytt kloster og forbli der resten av sitt liv, uten mulighet til å oppnå noen høyere rang enn nonne (Nov.123.30). Det er tydelig at de romerske lovgiverne slo hardt ned på at en mann rørte en kvinne dedikert til Gud, mens løsaktighet fra vigslede kvinner ble strengere straffet enn hos menn. Samtidig ble menn fjernet fra kirken ved usedelig oppførsel, mens kvinnen derimot ikke hadde noen rettmessig mulighet til å forlate kirken når hun først var ordinert.

Ekteskap blant geistlige innen germansk rett

De germanske lovgiverne ser ut til å ha overlatt denne problemstillingen helt og holdent til kirken. Den eneste visigotiske loven som omhandler forbud mot at geistlige gifter seg meddeler dette i klartekst: Dersom en prest inngikk ekteskap, skulle han straffes etter kirkens bestemmelser (LV.III.IV.XVIII). Kvinnen han giftet seg med skulle få pisk. Hun ble derfor straffet etter verdslige lover, mens den geistlige mannen skulle dømmes av sine egne. Den visigotiske kirken stod som nevnt i avsnitt 2.3 veldig sterkt ovenfor verdslige myndigheter, og det ser ut som de hadde en autonomi ovenfor det sivile rettssystemet.

I loven som forbød ekteskap eller forhold mellom nære slektninger, ble det også henvist til tilfeller der menn nedlot seg til å inngå ekteskap med vigslede kvinner, eller kvinner som gjorde bot (LV.III.V.II, se avsnitt 4.1.1). Straffen for disse mennene var evig eksil, den samme

¹⁸⁹ Grubbs hevder at Theodosius på grunn av sin rike kvinnelige slektning Olympias hadde personlige interesser i å hindre kvinner å testamentere til kirken, Grubbs 2001: 228-9

strafferammen som for incest. Å røre ved vigslede kvinner var derfor etter visigotiske normer en like stor synd som ekteskap innen forbudte antall ledd. Loven sier ikke om dette også gjaldt de aktuelle kvinnene, eller om kirken selv håndterte falne nonner.

I det langobardiske riket fulgte geistlige menn romerske lover.¹⁹⁰ Sannsynligvis finnes det av denne grunn meget få langobardiske bestemmelser som omhandler geistlige. Den arianske kongen Rothair (636-52) nevnte heller ikke geistlige i noen av sine lover, selv om han ga noen få henvisninger til brudd på ro og orden i kirken (eks Rot.35). Det ser derfor ut til at langobardiske myndigheter ikke blandet seg inn i kirkens anliggender, eller prøvde å kontrollere kirken verken under ariansk eller katolsk tro. Kirken var ikke spesielt mektig ovenfor langobardiske myndigheter.¹⁹¹ Katherine Fischer Drew mener dette kan forklares med at både den arianske og den katolske kirken fikk virke samtidig innen det langobardiske riket. Langobardene konverterte gradvis til katolisismen, uten noen dramatiske konflikter eller press ovenfra. Et likeverdig nærvær av begge trosretningene kunne ha medført at de utmanøvrerte hverandre i forsøket på å oppnå innflytelse, istedenfor å utøve noen makt over myndighetene. Som nevnt i avsnitt 4.1.2 hadde kirken i Roma en viss autoritet i forhold til katolske langobardiske konger, i det Liutprand etter påtrykk fra Paven utvidet forbudet mot ekteskap med inngiftet familie. Likevel er Liutprands aller siste lov, utstedt så sent som i 735, den eneste paragrafen som omhandler geistlige menn og ekteskap. Den inneholder en bestemmelse for gifte langobardiske menn som lot seg vigsle til prester (Liu.153.XI). Den sier at dersom en langobard var gift og hadde barn når han ble innviet, skulle barna fortsatt følge langobardiske lover. Loven antyder, ikke spesielt overraskende, at ekteskapet ble oppløst dersom en gift mann gikk inn i kirken, i henhold til de romerske lovene som presten var underlagt.

Vigslede langobardiske kvinner hadde ikke tillatelse til å gå tilbake på løftet sitt og gifte seg med en mann (Liu.30.I). En kvinne som forlot klosteret for en mann skulle plasseres tilbake i et annet kloster utvalgt av kongen selv, og hennes eiendom ville bli konfiskert av myndighetene. De menn som giftet seg med en kvinne dedikert til Gud, måtte betale hennes *wergeld* i bot til myndighetene. De germanske lovene ligner derfor de romerske i bestemmelsene rundt vigslede kvinner, da deres dyd var av spesiell verdi.

Oppsummering

Begrepene om status ble mer utvannet i senantikken, og lovgiverne forsøkte via ekteskapslovgivningen å gjenopprette en oversiktlig samfunnsinndeling. Imidlertid forsvant de

¹⁹⁰ Drew 1973: 36

¹⁹¹ Ibid.

siste sperrer mot det som tidligere hadde vært usømmelige unioner i det sjette århundre. Alle kombinasjoner unntatt ekteskap mellom fri og ufri ble tillatt.

Germanske lover viser at status var vesentlig, og i visigotiske lover er det også en oppfordring til å holde klare inndelinger ved ekteskapelige kombinasjoner. Men generelt inneholder de germanske lovene lite angående ekteskap og statusforskjeller. Spesielt i langobardisk rett, som igjen viser at de langobardiske lovgiverne ikke la seg borti privatsaker i samme grad som i romersk og visigotisk rett.

Turbulensen i Romerrikets grenseområder ga en innvirkning på ekteskapslovgivningen da det ble nedfelt sanksjoner mot visse ekteskap mellom forskjellige grupperinger der. Det samme gjaldt for visigotiske myndigheter, som hadde problemer med grensene i nord. Dette ga utslag i et forbud mot ekteskap mellom parter av forskjellig etnisk opphav. Etter hvert som det visigotiske samfunnet ble mer vennlig innstilt mot romersk kultur, fulgte ekteskapslovgivningen etter. Det langobardiske rikets grenser var også hardt presset, men dette medførte ikke et forbud mot blandingsekteskap. Slike unioner hadde likevel en degradert status i forhold til rene langobardiske kombinasjoner.

Forbud mot religiøse blandingsekteskap innen romerretten viser seg at hadde bakgrunn i grupperingenes egne ønsker. Myndighetene var ikke veldig opptatt å unngå slike kombinasjoner. I det visigotiske riket hvor kirken stod sterkt, var det derimot viktig å forby ekteskap mellom jøder og kristne. Forbudet var religiøst begrunnet som kommer frem av at slike ekteskap ble godtatt, dersom den ikke-kristne konverterte.

Med kirkens konsolidering på 300-tallet kom det sekulære lover som skulle overvåke og straffe ulydige prester. Verdslige myndigheters innblanding i geistlige anliggende ser ut til å ha hatt bakgrunn i en interesse i å beholde verdier og eiendom i sekulær sektor. Men ettersom kirken ble mer mektig i Østriket ble det en ettergivenhet for at geistliges besittelser ble arvet av kirken, mens forbudene mot ekteskap bestod. I vest virker det som om at de nye rikene lot kirken vokte og straffe sine egne, uten myndighetenes innblanding, både hos visigoterne der kirken var innflytelsesrik, og hos langobardene som anvendte romerske lover til dette.

5. Konsensus

Den som hadde rett til å samtykke til at to personer inngikk ekteskap hadde også makten over giftermålet. Å kreve konsensus før et giftermål forutsetter en handling som innleder ekteskapet, en anledning for partene til å akseptere eller avslå. Dette kan fort bli et retrospektivt utgangspunkt når man går gjennom de romerske lovene. I høymiddelalderen hadde kirken utviklet forestillingen om det forskere definerer som *initialkonsens*, og som har motsvarende *kontinuativkonsens*.¹⁹² Initialkonsens vil si at ekteskapet får gyldighet ved at partene samtykker, og det vil dermed ha kontinuerlig gyldighet uavhengig av hva ekteparet måtte ønske på et senere tidspunkt. Dette var et bindende samtykke. Kirken understreket også at det måtte være aktiv konsensus fra begge parter (mann og kone) under selve bryllupsseremonien for å stadfeste et gyldig ekteskap.¹⁹³ Ren tilstedeværelse holdt ikke.

Det vi finner i romerretten smaker mer av en ide om kontinuativkonsens i forhold til ideen om *affectio maritalis* (se avsnitt 2.5), at ekteskapet varer så lenge partene samtykker. Romerske og germanske lovgivere forutsetter imidlertid også en innledende konsensus ved ekteskapsinngåelse, og det er denne jeg skal diskutere her. Med tanke på *pater familias* totalitære makt, og den mannlige familieoverhodets sterke posisjon i den germanske kulturen, kan en spørre seg om barn egentlig hadde noen bestemmelsesrett i valg av ekteskapspartner. Eva Cantrella mener hele grunnlaget for ekteskap endrer seg i den senantikke kulturen. I stedet for å være en avtale mellom to familier, ble det nå et personlig og følelsesmessig valg mellom to personer.¹⁹⁴ Likevel har hun ingen tro på at kvinnens rett til å nekte sitt samtykke hadde noen effekt i praksis. Jeg er interessert i å se på om det hadde en effekt på lovgivningen. Det er avgjørende å se om kvinnen i følge loven, hadde muligheter til å si nei dersom faren hennes ønsket henne gift, eller om en kvinnes samtykke alene holdt for å ha et gyldig ekteskap. Det er også verdifullt å se i hvilken grad menn var underlagt sin fars vilje i valg av partner. I 5.1 skal jeg gi en oversikt over hvem som skulle gi konsensus ved en ekteskapsinngåelse.

Og hva hvis en datter likevel trosset sin far og inngikk ekteskap uten hans samtykke, eller om en kvinne ble bortført mot sin vilje? Phillip L. Reynolds mener det er to bestemte distinksjoner mellom romersk og germansk rett med hensyn til hvordan lovgiverne behandlet bruderov i forhold til at bruden selv rømte.¹⁹⁵ Romerske lover slo like hardt ned på mannen i begge tilfeller. Germanske lover skilte mellom bortføring og rømning. Mens romerske lover hadde en nulltoleranse for at forbrytelsen kunne rettes opp ved en avtale mellom

¹⁹² Goody 1983: 147, Reynolds 1994: 36-38

¹⁹³ Goody 1983: 133,142, Gies 1989: 137, Nors 1998: 4-5

¹⁹⁴ Cantrella 2005: 28-32

¹⁹⁵ Reynolds 1994: 101-2

gjerningsmannen og kvinnens familie i etterkant, åpnet germanske lover for slike arrangement. Disse påstandene skal jeg drøfte i avsnitt 5.2.

5.1 Retten til å samtykke

Innen hele romerretten ble det i utgangspunktet krevd at ved ekteskapsinngåelse måtte alle parter samtykke, både kvinnen, mannen og de som hadde myndighet over dem (C.Th.3.7.3, C.2.8.4, C.5.8.1). Det innebar også at man ikke kunne gifte seg av eget ønske, men var nødt til å få samtykke fra foresatte. Diokletian utstedte den tidligste bevarte paragrafen som lovfestet at ingen kunne tvinges til å inngå ekteskap (C.5.4.14). Dette er en generalisering fra lovgiverne, men det finnes mer detaljerte reguleringer for ekteskap under ulike forhold.

Det gjøres klart at en myndig sønn kunne inngå ekteskap på egen hånd (D.23.2.25, I.1.10). Han trengte etter loven ikke samtykke fra noen. En umyndig sønn derimot kunne ikke inngå ekteskap uten samtykke fra sin far. Samtidig kunne han heller ikke tvinges til å gifte seg av faren (D.23.2.21, C.5.4.12). Om ekteskapet likevel ble inngått mot hans vilje, var det like gyldig, nettopp fordi giftermål krevde konsensus fra alle parter (D.23.2.22). Altså måtte den uvillige sønnen gjøre sitt mishag meget tydelig for at det skulle bli tatt hensyn til. Slike vurderinger kan ha kommet til fordi romerske menn i motsetning til kvinnene kunne giftes bort i sitt fravær (D.23.2.5). Dette gjelder i alle fall under tidligere lovgivning, vi hører ikke noen presisering eller utdypning om temaet i senantikke bestemmelser. Hvis kvinnen ble ledet inn i en manns hus som hans hustru, så var hun det, selv om mannen ikke var hjemme på tidspunktet. Slik kunne det forekomme at ”hvor en mann ble gift i sitt fravær, på vei hjem fra middag døde ved Tiberens bredder (...)”, så var hustruen som aldri hadde møtt ektemannen fremdeles pålagt å sørge over han i ett år (D.23.2.6). Som nevnt i avsnitt 3.1.1 kunne ekteskapsavtaler bli inngått i de involvertes fravær av alliansehensyn.

I de visigotiske lovene blir mannen alltid fremstilt som den aktive parten. Forlovelsen og utveksling av gaver foregikk mellom han og kvinnens familie. Samtidig blir det antydning at hans familie var involvert i selve ekteskapsinngåelsen, men da i forbindelse med feiringen av alliansen (LV.III.I.V).

Etter langobardiske lover valgte menn selv sine egne ektefeller, og trengte ikke ta hensyn til familiens ønsker (Rot.180, Liu.129.XIII). De måtte heller ikke ha oppnådd myndighetsalder, så lenge de ikke var mindreårige (Liu.117.I).¹⁹⁶

Romerske kvinners rettigheter virker teoretisk sett å ha vært nøyaktig de samme som for menn. Et ekteskap kunne finne sted om man hadde kvinnens foreldre eller den selvstendige kvinnens

¹⁹⁶ Se avsnitt 2.5.1 for definisjon på forskjellen mellom umyndige og mindreårige innen romersk og germansk rett.

samtykke (C.Th.3.10.1). En umyndig datter trengte konsensus fra faren for å gifte seg (C.5.4.20). Likevel var det også nødvendig med kvinnens samtykke for at et ekteskap skulle kjennes gyldig (D.23.1.11). I likhet med umyndige sønner ble det antatt at hun var enig, dersom hun ikke åpenlyst gikk i mot farens ønsker (D.23.1.12). Men hun kunne bare nekte å samtykke dersom den utvalgte hadde dårlig oppførsel eller karakter. Kvinnen kunne heller ikke endre mening, etter at konsensus var gitt (C.Th.3.5.11). Samtidig som kvinnens far hovedsakelig fremstilles som den aktive parten i ekteskapsinngåelsen, finner vi i lovene også antydninger til en passiv deltakelse fra farens side. På samme vis som en sønn eller datter ble antatt å samtykke om de ikke tydelig nektet, så får vi vite at faren til en umyndig datter ble antatt å samtykke, om ikke det var klart at han hadde innvendinger (D.23.1.7). Det kan hende det her siktes til at andre i familien tok seg av oppgaven med å finne en make, og at faren kontrollerte og ga konsensus til slutt. Eller det kan være at datteren kunne opplyse faren om at hun hadde en i sikte, og at hun hadde hans samtykke dersom han ikke hadde klare innsigelser.

Det ser ikke ut til at det skjedde store endringer i den justinianske lovgivningen i forhold til tidligere bestemmelser angående kvinners rett til å samtykke. Myndige kvinner hadde fremdeles rett til å inngå eller avslå ekteskap på egenhånd, mens foreldrene måtte samtykke dersom hun var under deres kontroll (I.1.10, Nov.22.18). En ny konstitusjon bestemte imidlertid at både myndige og umyndige barn skulle ha foresattes samtykke, dersom det var faren som skaffet til veie medgiften eller forlovelsesgaven (Nov.22.19).

Visigotiske kvinner later til å ikke ha hatt noen bestemmelsesrett angående sitt ekteskap.¹⁹⁷ Slektninger - fortrinnsvis faren - valgte ektefelle for henne (LV.III.I.III, LV.III.I.IV). Og det var faktisk ulovlig for en kvinne å avslå farens valg av partner (LV.III.I.II). Hun kunne ikke overstyre mannlige slektingers avgjørelser, unntatt hvis kvinnen kunne bevise at slektingene forsettlig *hindret* henne i å gifte seg for å få arven hennes (LV.III.I.VIII). Dersom kvinnen ikke hadde noen familie, men var under myndigheten til en patron, var det han som hadde rett til å gi konsensus (LV.V.III.I). Vi får bare en eneste indikasjon på at kvinner etter visigotisk lov hadde noen mulighet til å nekte et giftermål. Det er når hun var under myndigheten til sine brødre (LV.III.III.IV). De kunne ikke gifte sin søster bort mot hennes vilje.

Å gifte seg med en langobardisk kvinne innebar å kjøpe hennes *mundium* (se avsnitt 2.5). Siden det alltid var en mann som hadde *mundium*, ville det også alltid være en mann som hadde det avgjørende ordet vedrørende hvem hun kunne ekte. En far eller bror kunne gifte henne bort til hvem de ville (Rot.181, Liu.12.VI, Liu.119.III). Andre eiere av en kvinnes *mundium* måtte

¹⁹⁷ Wemple 1992: 174

forholde seg til gjeldende lover om hvem hun skulle giftes bort til og hvordan det skulle skje. En *mundwald* som prøvde å gifte kvinnen bort uten hennes samtykke skulle miste myndigheten over henne (Rot.195, Liu.120.III).

Dersom mannen i et ekteskap døde, var det slektningene hans som overtok råderetten over enken. Men hvis den tidligere svigerfamilien nektet å akseptere hennes nye mann, skulle hun selv motta betaling for sitt *mundium* (Rot.182). Hun kunne deretter gifte seg med en både hun og hennes egne slektninger aksepterte. Hadde hun vært gift med en romer, trengte hun ikke svigerfamiliens samtykke for å gifte seg på nytt, da hun gjennom ekteskapet ble underlagt romersk lov (Liu.127.XI). Det kan dermed se ut som om langobardiske kvinner etter loven hadde mulighet til å avslå en ekteskapsinngåelse dersom det ikke var faren eller broren som var hennes *mundwald*.

Etter denne gjennomgangen av konsensusbestemmelser kan vi konstatere at Cantrellas påstand må modereres noe i forhold til lovgivningen i senantikken. Selv om hun mener at ekteskapet gikk fra å være totalstyrt av *pater familias* under principatet, til å kreve gjensidig konsensus fra paret selv under dominatet, så kreves det samtykke fra kvinnens myndige også etter Justinians lover. Han endret ikke på dette. I de germanske lovene har kvinnen enda mindre bestemmelsesrett. Vi får ikke noe inntrykk av at ekteskapet avgjøres på det personlige plan, men at det absolutt er et familieanliggende også i senantikken.

Når far var fraværende

Kartleggingen av lover om samtykke viser at umyndiges valg av ekteskapspartner hovedsakelig var opp til deres far. Hvem overtok retten dersom faren var frafallen?

De tidlige romerske lovene inneholder aksept for at døtre av gale fedre (*furiosi*) kunne gifte seg, men tydeligvis har det vært et større problem for sønner (D.23.2.9, C.5.4.25). Årsaken må være at sønnene førte slekten videre, og det var derfor viktig at *pater familias* avgjorde hvilken kvinne han fikk legitime barn med. Keiser Markus Aurelius (161-180) bestemte at gale mennesker ikke kunne samtykke til ekteskap (D.23.2.16). Det har vært en diskusjon om hvorvidt det kom en oppmykning av slike bestemmelser i Justinians lover, eller om det ble tillatt også tidligere.¹⁹⁸ Justinian selv påpekte at det var manglende belegg i lovene om temaet, og fant bare Marcus Aurelius bestemmelser. Han avgjorde derfor at barn av demente og gale hadde anledning til å inngå ekteskap (C.1.4.21, C.5.4.25). Dette grunnga han med at foresatte som ikke motsatte seg ekteskapet, ble holdt for å samtykke.

¹⁹⁸ Prichard 1964: 105

Kvinnene kunne oppnå en viss bestemmelsesrett over slektninger etter romersk og visigotisk rett. Romerske mødre ser ut til å ha vært nærmeste i rekken om en kvinnes far var død (C.Th.3.7.1). Dernest kom andre slektninger (C.5.4.20). Ved uenighet blant slektningene skulle saken avgjøres av en dommer. Dette gjaldt imidlertid kun for valg av ektefelle til døtre. Mødre kunne ikke bestemme sønnes partner, da de enten var under en verges myndighet dersom de var mindreårige, eller var myndiggjort av farens død (at sønnen nå var *pater familias*). Også visigotiske lover lot mødre overta retten til å godkjenne partneren dersom faren var borte (LV.III.I.VII). Her både for umyndige sønner og døtre. Det samme var ikke tilfellet etter langobardiske lover, der slike rettigheter var forbeholdt menn. Utover dette kunne i teorien hvilken som helst mann ha rett til å samtykke, så lenge han hadde kvinnens *mundium*.

5.2 Brudrov, voldtekt og rømning

Brudrov har blitt ansett som et germansk fenomen av moderne historikere, siden det blir så omfattende diskutert i de germanske lovene sammenlignet med romerretten.¹⁹⁹ Også andre kilder vitner om dette. Selv om romerske myter og fortellinger inneholder mange eksempler på overfall mot kvinner, er det hovedsakelig i de germanske krønikene vi kan lese om menn som planlegger å bortføre en jente for å gjøre henne til sin hustru.²⁰⁰

Når det gjelder hva lovgiverne la i handlingen er det et skille i både de romerske og germanske lovene mellom ufrivillig bortføring og gjennomført voldtekt, men det settes ikke et skille i begrepsbruken eller i forhold til straff. Begge deler omtales som *raptus in parentes* eller *raubehe*, bortføring. Å røve med seg en kvinne hadde seksuelle implikasjoner.²⁰¹

Romerske lover inneholder ikke mange paragrafer om temaet, men de vi har er kategoriske nok. Voldtekt av kvinner skulle etter sigende "straffes brutalt" (C.Th.9.24.1), uten at vi i detalj får vite hva dette innebærer. Men keiser Konstantius innførte dødsstraff for overgriperen i 349 (C.Th.9.24.2*). Derimot får vi en mer detaljert beskrivelse av hvordan medskyldige skulle bli behandlet. Dersom kvinnens amme hadde hjulpet til, med å åpne døra eller lignende, skulle hun få flytende bly helt ned i svelget. Var medhjelperen en slave skulle denne brennes på bål. Straffene indikerer hvor alvorlig en forbrytelse mot en kvinnes kyskhets ble holdt for å være.

En kvinne kunne ved hjelp av sin formynder eller kurator anklage en mann for voldtekt (C.9.9.7). Jeg forstår det slik at det var påbudt å melde i fra om slike hendelser siden Konstantin bestemte at kvinnen ble antatt å ha samtykket om hun ikke gjorde det hun kunne for å stoppe overgriperen, eller tiet om voldtekten (C.Th.9.24.1). Det kan se ut som om han graderer kvinnens medskyldighet etter hvor inderlig hun kjempet i mot. Siden hun kunne unngått hendelsen ved å

¹⁹⁹ Wemple 1993: 228, Reynolds 1994: 107

²⁰⁰ Wemple 1993: 231-4

²⁰¹ Laiou 1993: 111

ha forblitt innendørs, og siden hun kunne tilkalt hjelp ved å ha ropt, så ble kvinner som hadde motsatt seg overgrepet ilagt en lettere straff; tap av arveretten. En kvinne som giftet seg med sin overgriper ble holdt for å ha samtykket til ugjerningen, men det medførte ikke at ekteskapet ble kjent gyldig. Tvert i mot skulle hun få samme straff som bortføreren. Hadde foreldrene hennes kjennskap til en slik forbrytelse var de forpliktet til å anmelde saken, ellers skulle de bli deportert. Alle borgere hadde anledning til å komme med anklage mot ekteskap som var inngått med utgangspunkt i voldtekt, med en frist på fem år etter ekteskapets inngåelse (CTh.9.24.3).

Etter den tidlige romerretten skulle kvinner som hadde blitt tatt med makt ikke anklages for utukt (D.48.5.14). Men dersom en kvinne bedrev hor med en mann, og faren hennes tok dem i akten hadde han tillatelse til å drepe dem begge (D.48.5.21, 22). Imidlertid måtte han ta dem i akten, og drepe begge på stedet for at hans vrede skulle kunne benåde han (D.48.5.24).

Det er klart at den førjustinianske romerretten ikke skilte mellom bruderov og rømning i forhold til gjerningsmannen. At kvinnen var med på det gjorde henne bare til medskyldig i overgrep mot seg selv. Tonen blir en ganske annen i *Novellae*, hvor kvinnen ikke skulle lide strafferettslige konsekvenser om hun ble voldtatt, men heller fikk kompensasjon. Dette kan ha vært den gjengse oppfatningen over lengre tid, uten at det finnes bevis for det i lovene. Strafferammen for overgriperen var fremdeles dødsstraff. Justinian formante at dommere ikke måtte la bortføring av jomfruer og enker gå ustraffet, men påse at slike forbrytelser ble dømt (Nov.17.5, Nov.17.7). Keiseren uttrykte overraskelse over at både dommere, kvinnene og deres familier på tross av forbudet for kvinner til å gifte seg med sine voldtektsmenn, likevel trodde at dette var fordelaktig (Nov.143). Fordelen de så i å gjøre dette var antakelig å gjenopprette kvinnens ære, men dersom hun derimot ikke giftet seg med mannen, så hadde hun rett på hele hans eiendom (Nov.150). Forbudet mot slike ekteskap ble understreket av Justinian, som bestemte at kvinner som nedlot seg til slikt ikke hadde krav på noe fra overgriperens besittelser. For øvrig er lovgivningen til Justinian lik tidligere bestemmelser. Foreldre som ga sitt samtykke til slike ekteskap for datteren skulle deporteres, og de skulle som tidligere gjøre sin umyndige datter arveløs dersom hun nektet å etterfølge deres valg av ekteskapspartner, og heller levde et syndig liv (Nov.115.3). Dette ble tydeligvis videreført i de senere bestemmelsene til vestkirken, der arveløshet var straffen for ulydige kvinner.²⁰² Det kan se ut som den senere romerretten ikke fortsatte de strenge oppfatningene fra Konstantin. Samtidig gjorde heller ikke Justinian noen anordninger for at kvinner som hadde stukket av med en mann kunne ha noe legalisert samliv med ham i etterkant.

²⁰² Nors 1998: 5

Germansk rett

Reynolds og Suzanne F. Wemple mener å bevise at siden de germanske lovene har en fast fremgangsmåte for å stifte et gyldig ekteskap (forespørsel, avtale transaksjoner, forlovelse), og siden vi har lover som diskuterer frivillig eller ufrivillig bortføring, så er det snakk om tre typer ekteskap.²⁰³ Han fastholder at ekteskap der kvinnen hadde handlet på egenhånd eller blitt bortført, ikke hadde samme status som et inngått på den riktige måten. Visigotiske lover beskyttet kvinner som hadde blitt misbrukt. Hun skulle tas hånd om av sin familie etter voldtekt, hun hadde mistet sin uskyld, men ble ikke straffet ytterligere (LV.III.III.I). Forbryteren derimot fikk hard medfart. Den som bortførte en jomfru eller enke skulle bli hennes foreldres slave resten av livet, dersom han klarte å gjennomføre samleie med henne. Drap av en bortfører ville heller ikke bli straffeforfulgt av myndighetene (LV.III.III.VI).

Den fornærmede kvinnen hadde også krav på økonomisk kompensasjon (LV.III.III.IX, LV.III.III.XII). Dersom hun var forlovet da ugjerningen skjedde, skulle hun og forloveden dele erstatningen (LV.III.III.V). Vi får ikke vite om det fremdeles var aktuelt for hennes tiltenkte å ekte henne. Var hun gift allerede, fikk ektemannen hennes hele godtgjørelsen (LV.III.IV.I). Det å bortføre eller voldta en kvinne skulle bli straffet med ufrihet og tap av eiendom, ikke nødvendigvis døden om da ikke en rasende slektning skulle ta hevn. Men *giftet* overgriperen seg med kvinnen, med foreldrenes samtykke, skulle han etter senere visigotisk lovgivning henrettes. Visigotiske lovgivere på 600-tallet holdt den samme linjen som romerretten, og tolererte på ingen måte ekteskap mellom overgriperen og kvinnen han hadde fornædret (LV.III.III.I). En paragraf betegnet som ”antikk” sier at om kvinnen giftet seg med han som røvet henne med seg skulle hun bli overgitt som slave til sine slektninger (LV.III.IV.XIV). Reccesvint (649-72) utsteder en mer nådeløs lov hvor det blir bestemt at de begge skulle henrettes (LV.III.III.II). Så det å gifte seg med sin overgriper medførte straff for begge. Vi får ikke vite om det var konsekvenser for foreldre som forsøkte å arrangere slike ekteskap for sin krenkede datter. Wemple mener de germanske lovgiverne prøvde å overbevise foreldre til bortførte kvinner om å ikke gifte henne bort med kidnapperen.²⁰⁴ Det virker sannsynlig spesielt siden datteren da ikke ville få gjenopprettet status, men ble dømt til ufrihet eller døden. Hvis bruderov var et problem i germanske samfunn, kan ikke foreldres ettergivenesshet ha skremt menn fra å prøve. Dersom en visigotisk kvinne rømte frivillig med en mann, hadde de derimot mulighet til å gifte seg etterpå (LV.III.III.VII, LV.III.IV.VII, LV.III.IV.VIII). Mannen måtte da gi foreldrene det de forlangte for å akseptere ekteskapet, samtidig som kvinnen skulle miste arveretten i likhet med romerske bestemmelser. Situasjonen var en helt annen dersom kvinnen allerede var forlovet. Om

²⁰³ Wemple 1992: 173, Reynolds 1994: 107-8

²⁰⁴ Wemple 1993: 231

foreldrene godtok at datteren stakk av med en mann, når hun var forlovet med en annen, skulle de betale tilbake firedobbelt det de hadde mottatt fra hennes tiltenkte (LV.III.III.III). Både kvinnen og mannen hun rømte med skulle overgis som slaver til hennes forlovede (LV.III.IV.II). Det var også tillatt for den som hadde myndighet over en kvinne å drepe henne om han oppdaget at hun drev med utukt (LV.III.IV.V). Dette indikerer at en kvinne som stakk av med en mann hun trodde skulle gifte seg med henne, ble straffet selv dersom ekteskapet uteble.

Langobardene dekker bortføring og overgrep mot kvinner forholdsvis grundig i sine lover fra det syvende og åttende århundre. Det ser ut som at de slo hardt ned på forbrytelser mot kvinnens kyskhets. Den som bortførte en kvinne og tvang henne til å bli hustruen hans, skulle betale hele 900 solidii i bot (Rot.186). Halvparten til hennes familie, og halvparten til statskassen. Men i motsetning til romersk og visigotisk lovgivning var det mulighet til å gjøre et ektepar av overgriperen og offeret. Han kunne etterpå gå til anskaffelse av hennes *mundium*, og gjøre henne til sin lovmessige hustru, selv om dette fremdeles innebar at hun ble tvunget inn i ekteskapet (Rot.187). Dersom kvinnen døde før han fikk tak i hennes *mundium*, måtte han i tillegg til 900 solidii også betale kompensasjon for hennes *wergeld* som om hun var en mann. Var kvinnen forlovet, kunne han likevel ekte henne, men måtte betale dobbel *meta* i kompensasjon til hennes forlovede (Rot.191, Liu.119.III). Dersom faren hennes ga sitt samtykke til at noen tok en forlovet datter med seg ved tvang, var det han som skulle betale forloveden det dobbelte av avtalt *meta* (Rot.192). Han skulle da også miste hennes *mundium* (Rot.195). Foreldre måtte altså motsette seg bortføring av datteren, men kunne etterpå forhandle med forbryteren uten frykt for straff. Lovgiverne prøvde dermed å forebygge bruderov, både ved å straffe foreldrene, og ved å skremme potensielle kidnappere med svimlende bøter.

Også de langobardiske kvinnene som handlet mot sin fars eller brors ønsker, skulle gjøres arveløse (Liu.5.V, Liu.114.XI). Dersom en kvinne giftet seg uten foreldrenes samtykke skulle mannen hun giftet seg med betale 40 solidii og de hadde så et gyldig ekteskap (Rot.188, Rot.214). Dette er en relativ enkel og billig løsning i forhold til å betale for bortføring. Lovene legger forholdene til rette for å legalisere slike affærer. Hadde de to hatt intim omgang uten å være gift, kunne man komme til en avtale med hennes *mundwald* i etterkant om at de giftet seg for å legalisere forholdet (Rot.189). Var hun forlovet med en annen, måtte han kompensere med dobbel *meta*, som ved bortføring (Rot.190, Rot.192). Liutprand (712-44) økte bøkene betraktelig, og krevde at han i tillegg betalte sin *wergeld* til statskassen (Liu.119.III). Rømte kvinnen med en mann hun antok ville ekte henne, og han ikke ville gifte seg likevel, skulle hun i likhet med i de visigotiske bestemmelsene bli straffet av sine egne slektninger (Rot.189).

Det var etter langobardiske lover altså mulighet å rydde opp i en skandale, og å gjøre usømmelige forbindelser til lovlige ekteskap. Men det kostet betydelige summer for mannen. Og dette gjaldt bare hvis det ikke var noen hinder for at de to kunne inngå giftermål i utgangspunktet. Men så vidt jeg kan se var det kun to tilfeller der det ikke var mulighet til å arrangere ekteskap i etterkant av et bruderov eller rømning, de gjaldt vigslende kvinner og kvinner som hadde et forhold til slaver, i henhold til de forbudte kombinasjonene jeg kartla i avsnitt 4.2. Den som bortførte en nonne, kunne ikke ekte henne og måtte betale 1000 solidii i bot, 100 mer enn for vanlige kvinner (Liu.30.I). Dersom en frifødt kvinne rømte landet med en slave, var hennes slektninger og slavens herre forpliktet til å lete etter dem, slik at de kunne bli henrettet (Rot.193, Rot.211, Liu.24.VI). Disse to typene forhold var så graverende at ingen arrangement i etterkant kunne gjenopprette status eller ære.

Reynolds påpeker korrekt at det i alle fall hos langobardene, må overføres eierskap av *mundium* i etterkant av en bortføring for å være gift, og vi vet at visigotiske lover ikke tolererte ekteskapet til den rømte datteren før mannen ordnet det økonomiske med hennes foresatte. Uavhengig av germansk praksis, kan vi si at det i de visigotiske og langobardiske *lovene* kun fantes en type ekteskap: gyldig. Det antydes ikke forskjell i status på ekteskap inngått på forskjellige måter, så lenge det var oppnådd konsensus fra kvinnens far, i form av at han mottok betaling, før eller etter giftermålet. Skammelige samliv kunne gjøres gyldige ved kompensasjon og bot, men før dette var gjort skulle de bare anses for ulovlige og straffbare.

Oppsummering

Der umyndige barn skulle giftes bort ble det krevd konsensus fra alle parter gjennom hele romerretten, også i de justinianske lovene. På samme måte var myndige kvinner og menn i følge lovene frie til å bestemme ektefelle selv.

I de germanske lovene hadde derimot ikke kvinnen bestemmelsesrett, da øverste mannlige myndighet skulle godkjenne ekteskapspartner. Menn var frie til å avgjøre dette selv. Det ser dermed ut til at statens omfattende innblanding i private affærer i det romerske samfunnet medførte større bestemmelsesrett for kvinnene, mens menn hadde større makt over kvinnelige slektninger i de sterkt familiestyrt germanske rikene. Både visigotisk og langobardisk rett har imidlertid fulgt den romerske lovgivningen på at kvinner som ikke adlydde foreldrenes vilje skulle gjøres arveløse.

Romersk lov helt frem til Justinian skiller ikke mellom bortføring og rømning, og legaliserte ekteskap kunne ikke konstitueres ut fra slike forhold. Men den justinianske lovgivningen endrer kvinners status etter bortføring, fra arveløshet til å kunne kreve bortføreren

besittelser. Dersom kvinnen hadde rømt selv skulle hun nå gjøres arveløs, ikke få dødsstraff, og det var tillatt å inngå et gyldig ekteskap mellom partene. De germanske lovene spriker i behandling av overgrep og bortføring av kvinner. Langobardisk lov skiller mellom frivillig og ufrivillig bortføring, da bortføring av en kvinne ble straffet med høyere bøter, enn dersom kvinnen ble med frivilling. Samtidig ble kvinnen straffet dersom hun rømte med en mann, og han ikke ønsket å ekte henne. Imidlertid var det tillatt å arrangere et giftermål i etterkant av begge tilfeller. Visigotisk lov skiller også mellom bortføring og rømning, men tillater kun et arrangert ekteskap om kvinnen hadde blitt med mannen av egen vilje i likhet med Justinians bestemmelser.

6. Økonomiske transaksjoner ved ekteskapsinngåelse

I dette siste analysekapitlet skal jeg kartlegge og drøfte de overføringene av verdier som de romerske og germanske lovene angir skulle være på plass ved en ekteskapsinngåelse.

For å tilnærme meg det empiriske materialet er det vesentlig å bestemme en del begreper og foreløpige definisjoner. Det er først og fremst et viktig moment å plassere hvem som var giver og mottaker av verdiene. Dette gir en indikator på hvilken funksjon transaksjonen hadde i forhold til ekteskapet. For det andre har Jack Goody vist gjennom undersøkelser av transaksjoner ved ekteskapsinngåelser at tidsaspektet er avgjørende.²⁰⁵ Var det antatt at gaven skulle overføres før ekteskapsinngåelsen, der den ble tolket som en forutsetning for ekteskapet, eller i etterkant som en bekreftelse på at ekteskapet var inngått? For det tredje er det vesentlig å kartlegge hvordan det økonomiske bidraget en person fikk med seg fra slekten sin og inn i ekteskapet stilte seg i forhold til fordeling av arv i familien. Var gaven en arv *inter vivos*, slik at barnet var helt utflyttet fra familien, eller ville barnet medregnes i det oppgjøret som fant sted *mortis causa*? Dessuten er det viktig å se om transaksjonene som foregikk ved ekteskapsinngåelsen ble låst til ekteskapet, eller om slekten hadde krav på å få tilbake disse verdiene senere, for eksempel dersom ekteskapet var barnløst, eller ved at arvingene brakte tilbake det de hadde fått for gjenfordeling. Dette vil ha sammenheng med de slektskapsstrategiene vi finner blant velholdne familier i de tre samfunnene, i forhold til om man regnet slektskap gjennom ett (agnatisk) eller begge (kognatisk) kjønn, og om arven ble fordelt til barn av begge kjønn (bilateralt) eller kun ett (unilateralt).²⁰⁶ Goody hevder at en kognatisk bilateral slektskapsstrategi kan sees ut fra hvorvidt slekten har en forbindelse til transaksjonene barn får med seg i ekteskapet.²⁰⁷

En gave fra kvinnen eller hennes familie til mannen vil jeg her kalle *medgift*. En transaksjon som gikk i denne retningen ville ha funksjon som en økonomisk støtte til ektemannen for hennes livsopphold. En donasjon som gikk den motsatte veien, fra mannen til kvinnens side ville ha funksjon etter hvem som mottok den, kvinnen selv eller hennes familie. Jeg vil bruke tre begreper om gaven fra mannens side, *brudepris*, *forlovelsesgave* og *morgengave*. Med brudepris mener jeg her en transaksjon fra mannens side til kvinnens far eller formynder. En verdi som ikke blir en del av ekteskapets fundament, men som fungerte som en erstatning for å fjerne kvinnen og hennes eiendom (for eliten) og arbeidskraft (for lavere samfunnslag) fra sin familie. En gave fra mannen til kvinnen selv vil ha en helt annen betydning og funksjon. Den ville forbli i ekteskapet som kapital for det nystiftede hjemmet i likhet med medgiften, men var da et bidrag fra han, og impliserer at det er mannen som må kunne vise en

²⁰⁵ Goody 1976: 21

²⁰⁶ Murray 1983, Hansen 1996: 108-9

²⁰⁷ Goody 1976: 23

økonomisk sikkerhet for å kunne forsørge en hustru. I både den romerske og germanske retten var det vanlig at mannens gave til kvinnen, der det forekommer, skulle gis før ekteskapsinngåelsen som bekreftelse på forlovelsen. Derfor har jeg kalt denne gaven fra mannen til kvinnen for forlovelsesgave. Morgengave er et fenomen som først dukker opp i de germanske lovene. Denne gaven skulle bli gitt fra mannen til kvinnen, som navnet tilsier, morgenen etter at ekteskapet var fullbyrdet ved samleie. En slik gave ble dermed en stadfestelse av ekteskapsinngåelsen, og siden den var til kvinnen selv og ikke hennes familie, ble den også en del av ekteskapet.

Jeg har sett meg nødt til å skille de to germanske gruppens lover fra romerretten og fra hverandre for separate kartlegginger av lovutviklingen. Dette fordi det er vesentlig med en begrepsanalyse i de forskjellige gruppens lover. Terminologien lovgiverne bruker på mine begreper for de forskjellige transaksjonene varierer i lovene, og vil her diskuteres fortløpende.

I samfunn uten landeiende aristokrati er det i følge teorier satt frem av Diane Owen Hughes tradisjonelt mannen som betaler for bruden, mens det ser ut til at de fleste kulturer har gått over til medgift i områder og perioder hvor det hersket stabilitet og avanserte strukturer.²⁰⁸ Dette skjer normalt samtidig med at betydningen og størrelsen på mannens økonomiske bidrag til ekteskapsinngåelsen reduseres. Jack Goody hevder at et krav om medgift medfører at kvinner gifter seg tidligere, og får færre illegitime barn.²⁰⁹ Derfor vil det i samfunn som har råd til det, utvikle seg medgift fra kvinnens familie istedenfor en utbetaling fra mannens side (som vil medføre at kvinner gifter seg senere og får flere illegitime barn). I takt med en kulturs utvikling mot et mer rikt og stabilt samfunn, skal derfor, etter disse modellene, de økonomiske transaksjonene ved ekteskapsinngåelse følge dette mønsteret: Fra bruderov i stammesamfunn, til brudepris i familiestyrt migrasjonssamfunn, til forlovelsesgave når en kultur får en mer overordnet struktur og sentralstyre, og endelig til medgift når samfunnet er ressurssterkt og har stabilt styre.

6.1 Fra medgift til forlovelsesgave i romerretten

I den klassiske romerske ekteskapslovgivningen var medgiften, *dos* (eg. gave), den viktigste og kanskje eneste transaksjonen som ble gjennomført i forbindelse med en ekteskapsinngåelse. Det finnes enorm mengde romerske lover som regulerer og diskuterer rettigheter og eierskap i forbindelse med medgiften. Antallet paragrafer og det komplekse nivået på dem forteller tydelig hvilken verdi og betydning medgiften hadde for romerne. Den skulle være en økonomisk støtte for mannen slik at han kunne forsørge sin hustru. Samtidig fungerte medgiften som en sikkerhet

²⁰⁸ Hughes 1978: 262, 276

²⁰⁹ Goody 1983: 258

for kvinnen dersom hun ble enke, eller ved skilsmisse. På grunn av dette fokuserte lovgiverne hovedsakelig på eierskap og fordeling av denne dersom ekteskapet ble oppløst. Jeg vil her derimot konsentrere meg om de lovene som berører ekteskapsinngåelse. Lovgiverne så da også at fundamentet for et ryddig oppgjør etter endt ekteskap ble lagt til grunn ved avtaler i forkant av giftermålet. Det var i prinsippet ikke klart hvem som hadde rett på medgiften under forskjellige forhold, men lovene bestemmer i hovedsak hvem som hadde *rett til å gå til sak* for å kreve eierskap på den (*competo actio*). Dette er tilsvarende det norske begrepet vindikasjonsrett, og samsvarer med romerrettens prosedyremessige innretning i forhold til hvordan man skulle gå til sak på korrekt måte. Selv om det ikke var selvsagt at kvinnen eller hennes far ville vinne en slik sak, så antok lovgiverne at disse skulle få medgiften ved ekteskapsbrudd. Den som ble avkrevd medgiften fra personen med vindikasjonsrett hadde da en *condictio* mot seg.

Jeg ønsker i 6.1.1 å gi et bilde av hvem som hadde kontrollen over, og vindikasjonsrett på medgiften når to personer skulle inngå giftermål slik det blir beskrevet i lovene.

Utover i senantikken mister ikke lovgiverne interessen for å komme med reguleringer angående kvinners medgift, men i CTh dukker det opp en ny type transaksjon som gikk i den andre retningen, en gave fra mannen til kvinnen. Selv om det antakelig hadde vært vanlig å gi gaver til kvinnen også før, var det først på 200-tallet at den fikk såpass tyngde at den fikk en plass i ekteskapslovgivningen. Denne gaven blir i de romerske lovene kalt *sponsaliorum* (til forloveden), eller *dos ante nuptias* (gave gitt før bryllupet), og tilsvarende det jeg definerer som forlovelsesgave. Som jeg viser nedenfor la de romerske lovgiverne i senantikken mer og mer vekt på forlovelsesgaven, og det ser ut som om den overgikk medgiften både i betydning og verdi. Det er i tidligere forskning så vidt jeg kan se ikke kommet noen forklaringsforsøk på dette skiftet i romerretten. Jeg vil i 6.1.2 kartlegge lovgivernes motiver rundt utstedte lover angående forlovelsesgaven, og forsøke å klargjøre hvorfor vi får denne endringen i loven angående transaksjoner ved ekteskapsinngåelse. I tillegg vil jeg se på forholdet mellom medgiften og forlovelsesgaven.

6.1.1 Den romerske medgiften

Medgiftens betydning i det romerske samfunnet blir tydelig gjennom myndighetenes interesse for å beskytte den. Selv om det ikke var påkrevd for at ekteskapet skulle ha gyldighet for loven, så var det medgiften som gjorde ekteskapet verdig og skilte det fra et rent konkubinatsforhold.²¹⁰ Pomponius forklarer offentlighetens engasjement i dette med at ”det er absolutt essensielt at kvinner har medgift slik at de kan produsere avkom og fornye staten med sine barn” (D.24.3.1). Ekteskapet eksisterte for å produsere nye romere født under legitime omstendigheter, og for å få

²¹⁰ Hughes 1978: 263, Gardner 1986: 97, Grubbs 1999: 143

inngå et gyldig ekteskap, var det nødvendig at kvinnene hadde medgiften i orden.²¹¹ I det sjette århundre var det økonomiske bidraget fra kvinnens families side fremdeles et hett tema. Justinian henviste til at det var mange rettssaker om fordeling av medgiften etter ekteskapsbrudd, og at han derfor hadde god grunn til å utstede flere lover om dette (Nov.2.5, Nov.18.3).

Medgiften skulle dekke utgiftene for kvinnen, siden mannen måtte bære byrden av ekteskapet (D.23.3.7). Mannen var ansvarlig for å opprettholde verdien gjennom samlivet, og stod ansvarlig for å erstatte eventuelle verditap (D.23.3.17). Men eventuell rente, bruksrett og avkastning av den skulle kompensere for den økonomiske belastningen det var for en mann å ha en hustru. Selv om medgiften ble en del av mannens besittelser, tilhørte den fremdeles kvinnen, og skulle være en forsikring for henne dersom hun ble alene (D.23.3.75, C.5.18.11). Han hadde den i sitt eie ut ekteskapet, etter hvilket den ville tilfalle deres felles barn ved hennes død, eller tilbake til henne ved hans død eller ved skilsmisse. Kvinnen eller hennes arvinger hadde i utgangspunktet vindikasjonsrett på medgiften (D.23.3.5). Var det en umyndig kvinnes far som hadde bidratt med medgiften, hadde han også vindikasjonsretten dersom datteren døde. Pomponius har også skrevet at lovene rundt medgift eksisterte for å bistå fedre som hadde mistet sine døtre, slik at en far fikk medgiften i retur og ikke måtte "lide tapet av både sin datter og sine penger" (D.23.3.6).

Det var hovedsakelig kvinnens far, verge, eller kvinnen selv, dersom hun var myndig, som utbetalte medgiften. Utenforstående kunne også gi medgift for en kvinne, og hadde da rett til å diktere betingelsene i ekteskapskontrakten (D.23.4.20). Medgiften ble så overgitt til mannen hun giftet seg med, eller hans far, dersom han var umyndig. Etter at giftermålet var inngått kunne ikke faren kreve tilbake medgiften uten datterens samtykke (D.23.3.28). Dermed hadde han i praksis ingen rettigheter til å oppløse ekteskapet når det først var stadfestet. Diokletian ser ut til å ta et oppgjør med kravstore barn, eller kanskje barn som inngikk ekteskap i strid med foreldrenes ønsker. Han ga fedre mulighet til å nekte døtrene penger til medgift før ekteskapsinngåelsen (C.5.18.7). Diokletian bestemte også at faren ikke kunne tvinge kvinnens mor til å utbetale medgift for henne, og at en far ikke kunne ta datterens medgift ut av sin hustrus eiendom uten samtykke (C.5.12.14). Verken far eller mor var dermed forpliktet til å frembringe medgift for en gifteklar kvinne. På slutten av det fjerde århundre blir det videre vedtatt at ingen skulle holdes ansvarlig for å bidra med en kvinnes medgift (C.Th.3.15.1). Lovene kan også ha vært en måte å gi foreldrene bedre kontroll med en datters giftermål, slik at de kunne nekte henne ekteskap med personer de ikke samtykket i. Justinian bestemte senere at en far ikke kunne ta tilbake en tidligere gitt medgift dersom datteren giftet seg på nytt, men måtte la henne ha den samme

²¹¹ Forklaringen kan sammenlignes med den senere vestkirkens ide om at folk skulle gifte seg og produsere nye sjeler til himmelriket.

verdien, hvis ikke hans egen rikdom i mellomtiden hadde blitt så forringet at den ikke stod til medgiften (Nov.97.5).

Medgiften skulle dokumenteres i ekteskapskontrakten, men var i følge Valentinian III og Theodosius II gyldig, selv om prosedyrene rundt den ikke var korrekt utført (CTh.3.13.4).

Dersom noen lovet å stille med en medgift før forlovelsen var inngått, var dette et preskriptivt løfte (D.23.3.58). Det var antakelig anledning til å gå til sak for å kreve utlovte summer, dersom donatoren trakk seg. Alle involverte parter skulle holdes ansvarlig der en medgift var lovet, uansett kjønn og alder (D.23.3.41). Imidlertid var alle avtaler om medgift bare gyldig dersom ekteskapet fant sted (D.23.3.21). Det var ikke anledning for mannen å beholde utbetalte gaver, antakelig fordi menn ikke skulle kunne spekulere i forlovelser for egen vinning (se avsnitt 3.1.3). Ble forlovelsen brutt skulle medgiften betales tilbake til giveren (D.23.3.8). Dersom ekteskapet ble kjent ugyldig av årsaker som jeg har presisert i kapittel 4, ville også medgiften være ugyldig, og måtte følgelig tilbakebetales (D.23.3.3).

Helt fra den klassiske romerretten ble det gitt direktiver med hensyn til hvor mye som kunne gis i kvinnes medgift. Den skulle beregnes ut i fra hennes og hennes tilkommendes status, og man skulle ikke være større enn ”det som virker forstandig” (D.23.3.60). Vi får også vite at ressursene til kvinnens far skulle bli tatt til etterretning (D.23.3.71). Dersom en kurator ga løfte om at kvinnen skulle få en medgift som var større enn hennes aktiva evnet, skulle ikke dette forhindre ekteskapet i å finne sted, men medgiften skulle reduseres til realiserbar størrelse (D.23.3.61). En slik bestemmelse må ha tillatt kvinnens familie å fremstille en medgift som var større enn de kunne gi, og dermed gjøre den aktuelle kvinnen mer attraktiv på ekteskapsmarkedet.

Forlovelsesavtalen ble ikke brutt av en slik overdrivelse. Størrelsen på medgiften skulle stå til kvinnens status, men der må også ha foreligget et spenningsmoment i forhold til det å gjøre verdien stor nok til at kvinnen fremstod som et godt parti, samtidig som resterende arvinger ønsket å beholde mest mulig av familiens besittelser til arv. Jane F. Gardner diskuterer hvorvidt medgiften var en del av kvinnens arv eller ikke, og mener at kvinnen kunne si fra seg arven og beholde medgiften dersom hun ønsket.²¹² Eventuelt kunne hun plassere medgiften inn i boet igjen og få fordelt på nytt sammen med andre arvinger. Gardner eksemplifiserer dette med juristen Tryphonius tolkning av en avgjørelse av Markus Aurelius i en sak mellom søster og bror. Der hadde søsteren tidligere fått medgiften, mens broren ble sittende igjen med farens forgjeldede eiendom (D.37.7.9). Kvinnen ønsket naturlig nok ikke å ta medgiften tilbake i familieboet for omfordeling, og Aurelius ga henne medhold, siden det som var tatt ut av boet

²¹² Gardner 1986: 109-111

ikke kunne kreves tilbake. Det er derfor plausibelt å anta at romerske kvinner hadde et valg om å beholde det hun allerede hadde fått av familien *inter vivos*, eller kunne bringe tilbake sine uttak for omfordeling. Det er klart at medgiften til kvinnelige familiemedlemmer må ha vært en kime til konflikter.

I den sene romerretten finnes det flere og mer konkrete begrensninger for hvor stor del av ens besittelser som kunne gis som medgift, fordi størrelsen, eller forventet størrelse på medgiften til døtre av eliten må ha begynt å få overdrevne proporsjoner. Diokletian bestemte at dersom farens ressurser var utarmet av medgift og gaver, så hadde arvingene vindikasjonsrett på disse donasjonene (C.3.29.6). Konstantius utstedte også en bestemmelse fra 358 om at en mannlig arving hadde vindikasjonsrett der arven hadde blitt utarmet av medgift til kvinner i familien (C.3.30.1). Fra 223 var det imidlertid tillatt for en myndig kvinne å gi hele sin eiendom som medgift (C.5.12.4). Men en kvinne som inngikk et nytt ekteskap før hun hadde sørget den foreskrevne tiden for sin avdøde mann, kunne derimot ikke gi mer enn en tredjedel av sine ressurser ifølge en lov utstedt i 380 (C.5.9.1). En kvinne skulle unngå gjengifte i ett år for at det ved en eventuell graviditet ikke skulle være tvil om hvem barnefaren var, og hvem barnet var arving til (se avsnitt 3.1.1). Dersom kvinnen var gravid med sin avdøde mann, var det viktig at deler av hennes besittelser anskaffet gjennom mannen ble bevart for det ufødte barnet og ikke forsvant som medgift inn i et nytt ekteskap. En kvinnes barn fra tidligere ekteskap hadde nemlig ikke noen rettigheter på sin mors medgift dersom hun giftet seg på nytt før hun døde. Medgiften ble låst til det ekteskapet den ble gitt til, i følge en konstitusjon utstedt av Konstantius i 358, barn fra tidligere ekteskap hadde ingen vindikasjonsrett (C.Th.2.21.2).

En gjennomgang av de romerske lovene vedrørende medgift viser at den kunne bestå av de fleste typer verdier; Eiendom og løsøre, slaver, penger, gull og klær, men også abstrakte aktiva, som bruksrett, vindikasjonsrett, eller renter. Partene hadde mulighet til å inngå avtaler ved forlovelsen vedrørende hvilken form medgiften skulle ha (D.23.3.61). Dersom begge parter var enige, hadde man anledning til å endre formen på den uten at ekteskapsavtalen ble regnet som brutt (D.23.4.21, D.23.3.25). Det viktige var at den opprinnelig stipulerte verdien ikke ble senket. Penger kunne konverteres til land eller løsøre og motsatt, så lenge medgiften ikke ble forringet.

Det var anledning til å avtale en senere avhending av medgiften (D.23.3.48). Man hadde da mulighet til å kontraktsfeste den, men kunne utføre transaksjonen når det høvet. Justinian utstedte også en konstitusjon som gjorde det tillatt å føre inn i ekteskapskontrakten at den ble betalt på et senere tidspunkt (Nov.2.5). Keiseren bestemte at det var mannens ansvar å innkreve

den stipulerte medgiften i løpet av ekteskapet, og at det var hans tap dersom han ikke fullførte dette (Nov.91.2). Dersom kvinnen døde og de hadde barn sammen, kunne barna dermed risikere å bli straffet for farens skjødesløshet ved ikke å få morens medgift.

Selv om medgiften kunne endre form i løpet av ekteskapet, og overleveres til mannen etter at paret var gift, så var det viktig å fastslå hva den var verdt på forhånd. Dersom dette ble utført etter ekteskapsinngåelsen, kunne mannen bli mistenkt for å ha betalt for en verdivurdering som sa at medgiften var lavere enn den egentlig var (D.23.3.12). Det var i hans interesse at den offisielt var verdt minst mulig dersom han fikk en *condictio* mot seg. En annen grunn for at verdivurderinger gjort i etterkant skulle bli underkjent, var at dette kunne ansees som gave mellom ektefeller. Dersom den ble vurdert lavere var det en gave til mannen, og en for høy prissetting var en gave til kvinnen. Det var etter klassisk romersk rett og helt frem til Justinians tid strengt forbudt for ektefeller å gi hverandre gaver. Et helt kapittel i *Digesta* er viet til utredninger om dette forbudet (D.24.1). Årsaken til utstedelsen av slike lover beskrives å være for å forhindre at ”folk ruinerer seg selv gjennom hengivenhet til hverandre” (D.24.1.1). Dessuten skulle ”ekte hengivenhet komme fra sjelen alene”, og ikke på grunn av gaver (D.24.1.3). En mer plausibel begrunnelse er at tillatelse til at ektefolk kunne gi hverandre dyre gaver, ga en forventning om dette, som igjen kunne føre til sammenbrudd i ekteskapet (D.24.1.2). Stadige gaver ville også fremstille ekteskapet som et kjøp, eller forretningsforetak. Mannen kunne heller ikke gi kvinnen kontrollen over medgiften tilbake i løpet av ekteskapet, da det ville bli sett på som en gave (CTh.3.13.3). Poenget med forbudet var å forhindre ektefeller i å dele ut familierikdommen i form av eiendommer eller andre meget kostbare ting til lykkejegere, men det resulterte i at alle typer gaver var forbudt. Et årlig beløp, eller avkastningen fra medgiften, skulle bidra til hustruens behov for klær, smykker og andre ting hun krevde (D.24.1.3). Det ser likevel ut til at han kunne gi henne en flaske parfyme uten å frykte straffeforfølgelse av den grunn, siden parfyme var en forbruksvare (D.24.1.7). Det var splittelsen mellom de to slektene til ekteparet sine interesser i verdiene som er gitt og parets behov for å starte et nytt hjem, som de romerske lovgiverne søkte å regulere.

6.1.2 Fremvekst av forlovelsesgave

Det var antakelig normalt at mannen ga en motgave til medgiften så lenge medgift ble praktisert i Romerriket, men den tidligste daterte loven vi har som nevner forlovelsesgave er fra slutten av det tredje århundret. Allerede da ser det ut til at lovgiverne anså mannens gave som et vesentlig bidrag til ekteskapet. Keiserne Carus, Carinus og Numerianus bestemte i 283 at dersom det mannen ga kvinnen av eiendom før bryllupet som var tiltenkt å bli en del av medgiften, hadde

han ikke vindikasjonsrett på verdiene senere (C.5.3.7).²¹³ Dette tyder på at forlovelsesgavene alt kunne være av en slik størrelse at kvinnen kunne hente en representativ medgift ut av den og gi tilbake til mannen. Vi vet at det senere var et problem at romerske kvinner gav deler av forlovelsesgaven tilbake som medgift, og dermed, som Hughes påpeker, ”effectively contributed nothing to the match”.²¹⁴

Fra 200-tallet og frem til slutten av det femte århundre konsentrerte lovgiverne seg hovedsakelig om hvordan forlovelsesgaven skulle beskyttes både for kvinnen som fikk den, og for mannen som ga den. Keiser Majorian utstedte imidlertid en konstitusjon i 458 der han så det nødvendig å presisere at ingen ekteskap kunne inngås uten medgift, med hentydning til at mange ekteskap var etablert på kun mannens bidrag (N Mai.6.1.9).²¹⁵ Påbudet ble opphevet allerede i 463 av Libius Severus (N Sev.1), men viser hvordan situasjonen hadde utviklet seg.²¹⁶ I lovene fra sist på 400-tallet ble forlovelsesgaven stort sett nevnt i samme setning som medgiften. Det ser ut til at begge transaksjonene var blitt en selvfølgelig og likeverdig del av ekteskapsinngåelsen, og også at de samme lovene gjaldt for både det kvinnen og mannen, eller deres familier bidro med til ekteskapet. Når vi kommer til Justinians bestemmelser, var det igjen bekymring for at forlovelsesgaven overgikk medgiften i verdi som preget keiserens lovgivning. Han forsøkte i sine konstitusjoner å balansere betydningen og verdien av disse to transaksjonene.

Justinian endret snart navnet på forlovelsesgave fra *dos ante nuptias* til *dos propter nuptias*, ”gave gitt i forbindelse med ekteskap”, og ga menn mulighet til å øke verdien på sitt tilskudd også etter at giftermålet var inngått (C.5.3.20, I.2.7). Han begrunnet dette med kvinners mulighet til å overlevere, og også øke medgiften etter selve ekteskapsinngåelsen. Det var bare rettferdig at mannen kunne gjøre det samme med forlovelsesgaven. Dessuten anså Justinian at å tillate en økning av forlovelsesgavens verdi var til kvinnens fordel, og det var derfor ingen god grunn til å forby dette lenger. Han avvirket dermed en lang tradisjon innen romerretten om å forby gaver mellom ektefeller. Forbudet hadde fortsatt gyldighet, men i prinsippet åpnet han for at partene kunne overøse hverandre med hva de ville, under påskudd av å øke medgiften og forlovelsesgaven.

Medgiften skulle returneres til kvinnen eller kvinnens familie ved brudd, men det ser ikke ut til at mannen i utgangspunktet hadde samme krav på å få tilbake forlovelsesgaven. Diokletian

²¹³ Årstall ikke oppgitt, men dette er det eneste året Carus, Carinus og Numerianus satt samtidig.

²¹⁴ Hughes 1978: 274

²¹⁵ *Nullum sine dotem fiat conjugium*

²¹⁶ Både Majorian og Severus blir regnet for å ha vært marionettene til generalen Ricimer, som drepte Majorian og innsatte Severus. Annullering av Majorians bestemmelser hadde antakelig ikke andre årsaker enn å understøtte Severus' posisjon ovenfor forgjengeren. Se Heather 2000: 24

nektet menn tillatelse til å tilbakekreve donasjonen (C.5.3.10). Dette følges opp av Konstantin i 319 og Julianus i 369. Dersom mannen ga henne gaver før giftermålet og ekteskapet så ikke fant sted, kunne hun i følge Konstantin beholde disse, men dersom kvinnen var skyldig i bruddet var hun pålagt å returnere dem (C.Th.3.5.2, se avsnitt 3.1.3). I 380 krevde Gratian og Valentinian II at alle forlovelsesgaver skulle returneres dersom en av partene døde før ekteskapsritene var fullbyrdet (C.Th.3.5.10*). Ble ekteskapet inngått hadde kvinnen eierskap til det hun hadde fått av mannen, selv om hun ikke hadde noen faktisk kontroll på verdiene i ekteskapet.

Siden det etter hvert også ble satt et tak på forlovelsesgaven, slik det var på medgiften, må transaksjonen ha blitt en tung byrde for ressursene til mannens familie. Verdien ville med tiden bli overgitt til mannens arvinger, gjennom hustruen. Imidlertid var det kritisk dersom skilsmisse eller mannens død inntraff mens ekteskapet var barnløst. Keiser Zeno bestemte i 479 at forlovelsesgave og medgift ikke skulle gis som gaver til sønner og døtre, men opptil en fjerdedel av barnas arv kunne benyttes til dette formålet (C.3.28.29). Jeg vil anta dette var et forsøk på å bremse opp oppdelingen av elitefamilienes eiendom, og at Zeno ønsket at fordelingene som ble gitt arvinger ved ekteskapsinngåelsen skulle fungere som arv *inter vivos*. Ellers ville en familie med sønn og datter måtte ut med både medgift til døtre og forlovelsesgave til sønner i tillegg til arv. Justinian derimot, mente fedres bidrag av medgift eller forlovelsesgave skulle regnes som generøsitet, ikke forskudd på arv (C.5.11.7). Justinian var ikke like opptatt av dimensjonen på disse transaksjonene, så lenge mannen og kvinnens bidrag hadde lik verdi. Men det er tydelig at han siktet til at mannens bidrag tenderte til å overgå kvinnens. Han tillot at partene kunne øke og senke størrelsen på medgiften og forlovelsesgaven, eller ”gaver gitt i forbindelse med ekteskap”, som de ønsket, bare verdien av begge gavene var jevngode og begge partene samtykket (C.5.3.19, I.2.7). Likevel advarte han personer som hadde barn fra tidligere ekteskap mot å gi overdådige medgifter og forlovelsesgaver (Nov.22.31). Han må ha relatert dette til at disse barna hadde familiebånd til personens tidligere svigerfamilie, og svigerfamilien dermed hadde verdier bundet opp i arven til disse barna. Justinian vedtok at dersom medgift og forlovelsesgaven ikke var like store, skulle den mest verdifulle reduseres til den minst verdifulle gavens verdi (C.5.14.10). Partene kunne ikke avtale at de skulle gi hverandre en viss andel av noe, for da kunne den enes fjerdedel være mye mindre enn den andres (Nov.97.1, Nov.97.2). Dette begrunnet han med at ”rettferdighet og likhet ikke kan oppnås dersom ekteskapspartene snyter hverandre i forretninger”. Jeg vil forklare dette som et forsøk på å skape økonomisk likestilte ekteskap. Personer som kunne bringe like transaksjoner inn i ekteskapet, ville også være av noenlunde lik sosial og økonomisk status. Som jeg nevnte i avsnitt 4.2.1, tillot Justin og Justinian ekteskap der partene var av forskjellig status fordi det gagnet Justinian. Å likestille

medgiften og forlovelsesgaven kan ha vært et forsøk på å kompensere for konsekvensene av dette.

Justinians bestrebelser for at *dos* og *dos ante nuptias* skulle ha lik verdi ble utvidet av den senere keiseren Leo III, som på begynnelsen av 700-tallet besluttet at medgiften kunne være større enn forlovelsesgaven, men ikke mindre.²¹⁷ Justinians forsøk kan ikke ha stoppet utviklingen av dette transaksjonsmønsteret i romersk kultur. Med Majorians påbud om å ha medgift for å ha et gyldig ekteskap, er det på sin plass å spørre hvorfor de romerske lovgiverne så sterkt ønsket å beholde kvinnens bidrag til ekteskapet. Det er tydelig at befolkningen innen romerriket gjennom senantikken la mer vekt på forlovelsesgaven, siden det i lovene stadig hentydes til at den var større enn medgiften. Hvorfor var dette et problem for lovgiverne? Selv om Majorians konstitusjon som krevde medgift for et gyldig ekteskap ble annullert innen romerretten, ble den innlemmet i andre lovverk over hele øst- og vestriktet, både blant den romerske befolkningen og de germanske gruppene som overtok områdene.²¹⁸ Men betydningen ble der snudd og henviste til mannens gave. Det vil si at en del germanske lovgivere brukte det latinske uttrykket for medgift, *dos*, om forlovelsesgave, siden det var den transaksjonen som var av størst betydning for disse, noe jeg kommer tilbake til i 6.2. Hughes mener Majorian forsøkte å komme beregnende kvinner og deres familier til livs, som fikk fatt i store summer via forlovelsesgaven, men utsatte bryllupet. Dermed fikk de barn sent, samtidig som de konsumerte forlovelsesgavene som skulle være ekteskapets økonomiske fundament.

Likevel er det tydelig at det lovgiverne gjorde for å beskytte forlovelsesgaven var til kvinnens fordel. Det ser ut til å ha vært viktig å bokføre mannens bidrag i offentlige registre, men ikke medgiften. Det var som nevnt vanlig å skrive verdien av medgiften i ekteskapskontrakten, og dermed var den registrert der. Hvis forlovelsesgaven var registrert kunne ikke mannen ved ekteskapsbrudd svindle hustruen gjennom å påstå at gaven var mindre. Konstantius påpekte at forfedrene hadde bestemt at generøsitet måtte registreres offentlig for å være gyldig, og likeledes krevde han at forlovelsesgaver skulle registreres (CTh.3.5.1). Valentinian III og Theodosius II bestemte imidlertid i 428 at forlovelsesgaver verdt mindre enn 200 solidii ikke trengte bli registrert (CTh.3.5.13). Den høye summen tilsier igjen at ekteskapslovene i senantikken hovedsakelig er myntet på eliten, da en donasjon på over 200 solidii var et beløp kun velstående familier kunne utbetale.²¹⁹ Bekymringene lovgiverne hadde

²¹⁷ Tsangaras 1984: 59-60,

²¹⁸ Hughes 1978: 265, I en bevart versjon av den visigotiske loven LV, den såkalte *Leges Visigothorum* ERV står Majorians lov nedfelt i paragrafen III.I.VIII

²¹⁹ Verdien til en solidus varierte som andre valutaer. Grierson 1959: 73-76, Solidus var en gullmynt, det gikk seks solidi på en ounce gull, og verdien varierte etter gulletts verdi. Funn av kvitteringer i Nordafrika fra slutten av 400-tallet viser at 1 solidus = 350 bronsemynter = 25 oliventrær. En seks år gammel feilfri slave ble solgt for 1½ solidus.

med forlovelsesgaven må derfor ha hatt sammenheng med elitens eiendommer. Det samme gjaldt imidlertid for medgiften. Hvorfor skulle en manns gave til kvinne ha mer alvorlige implikasjoner for en familie enn utbetaling av medgift? Justinian vedtok at medgifter ikke trengte å bli førte inn i offentlige registre (C.5.12.31). Derimot skulle forlovelsesgaver eller ”Gaver i forbindelse med ekteskap”, som overgikk 300 solidii (C.8.53.34) og senere 500 solidii (Nov.127.2) i verdi registreres. Det ble henvist til en tidligere utstedt lov av Valentinian II og Theodosius I, som sa at en umyndig kvinne ikke skulle erverve en forlovelsesgave for sin far, og en umyndig sønn skulle likedan ikke erverve en medgift for sin (C.6.61.3). Jeg vil anta at keiserne så tilfeller der personer brukte arvingenes ekteskap til å erverve seg rikdommer. Keiserne Leo og Anthemius refererte i 471 også til denne paragrafen i en sak der en søster og bror var uenige om hvorvidt en ektemann og en forlovede var det samme (C.6.61.5). Saken gjelder antakelig at forlovelsen hennes var brutt, og hvilke rettigheter kvinnen hadde i forhold til transaksjonene. Det ser ut til at kvinnens forlovede har gitt henne noe som hennes formynder (antakelig broren) ville ha tak i. Leo og Anthemius avgjorde at en forlovelsesgave skulle være i en umyndige kvinnens besittelse, ikke hos den som hadde myndighet over henne.

Jeg vil ut fra dette hevde at problemet med forlovelsesgaven for lovgiverne lå i at kvinnens familie, eller kvinnen kunne utnytte den. Medgiften var så vernet av det klassiske lovverket at den vanskelig kunne bli misbrukt, mannen var forpliktet til å opprettholde dens verdi gjennom ekteskapet og giveren fikk den i retur ved brudd. Forlovelsesgaven ble kvinnens, og dersom hun ikke giftet seg på nytt hadde hun krav på en like stor del av sin forlovelsesgave som hvert av hennes barn (Nov.127.3). Var hun barnløs eller hadde umyndige barn, ville hun som enke sitte med både medgiften og forlovelsesgaven. Det kan være kvinner av eliten således begynte å akkumulere mer land og verdier enn hva myndighetene satt pris på. Det er verdt å spørre seg hvorfor lovgiverne ikke sikret mannens rettigheter istedenfor kvinnens.

I forhold til teorien om at medgift er tegn på et stabilt, velstrukturert samfunn, skal vi da anta at en overgang til vektlegging av forlovelsesgaven er et tegn på senantikkenes ustabile forhold? Borgerkriger, germanske invasjoner og en økt militær tilstedeværelse gjorde århundrene etter 200-tallet til politisk ustabile, og til direkte konfliktfylte i vest. Samtidig, eller som følge av dette var der en generell nedgang i rikdom blant eliten, mens det oppstod en ”superelite” rundt keiserens hoff. Som jeg var inne på i 2.1.1 og 4.2.1 så førte samfunnsmessige endringer til at store deler av elitefamiliene i vest flyttet til sine villaer på landet, eller fikk økonomiske problemer på grunn av pliktene deres i byene. Etter teoriene til Goody og Hughes som jeg satt

Justinian devaluerte verdien på solidii, og en slave som ikke var fylt ti år ble prissatt til 10 solidii i hans bestemmelse C.6.43.3. Både slaver og oliventrær må regnes som kostbare investeringer uten at de kan klassifiseres som luksusvarer. Når en barneslave var verdt mellom 1-10 solidii, ville 200 solidii være en verdifull forlovelsesgave.

frem innledningsvis, så kan sosiale forhold naturlig ha ført til forlovelsesgavens fremvekst. Samtidig er det tydelig at selv om forlovelsesgaven ble viktig, og kanskje viktigst, så forsvant ikke medgiften fra de virkelige ekteskapsinngåelsene. Akkurat som østlige keisere fremdeles så at der var rettssaker om medgiften, vet vi at romere som levde under germansk styre i vest praktiserte medgift, og at nettopp det ble en av indikatorene på forskjellene mellom romersk og germansk praksis.²²⁰ Det kan være at i spørsmålet om årsaken til oppkommet av forlovelsesgaven i den senantikke romerretten, så har germansk praksis influerte den romerske praksisen og derfor også loven i dette tilfellet.

Oppsummering

Medgiften til en kvinne ser ut til å ha blitt oppfattet av romerske lovgivere som et potensielt konfliktområde for resten av arvingene. De så derfor nødvendigheten av å begrense hvor stor medgift en kvinne kunne ha. En myndig kvinne, eller en umyndig kvinnes far hadde eierskap på medgiften. Selv om det var viktig for lovgiverne at kvinner hadde medgift, slik at de kunne inngå legitime ekteskap, ga de også fedre tillatelse til å nekte døtre medgift for bedre å kunne kontrollere deres giftermål. Det var viktig å verdivurdere medgiften før ekteskapet slik at mannen ikke skulle svindle henne ved ekteskapsbrudd, og lovene beskyttet generelt kvinnens interesser i medgiften.

Det ser ut til at i den tidlige romerretten var medgiften en del av kvinnens arv, som hun selv kunne velge om hun ville bringe tilbake til familien for gjenfordeling ved farens død. Også på 400-tallet ble det bestemt at både medgiften og forlovelsesgaven skulle tas ut av barnas arv, men Justinian derimot forutsatte at den foreskrevne andelen av arven skulle komme barna til gode *mortis causa* i tillegg til det de hadde fått allerede.

Forlovelsesgaven virker å ha hatt en betydelig forventet størrelse når den dukket opp i lovverket. Jeg har her forsøkt å forklare skiftet fra medgift som den eneste transaksjonen i forbindelse med ekteskapsinngåelse, til en økt vektlegging på forlovelsesgaven i romerretten. Der var mange lover for å beskytte forlovelsesgaven for kvinnen, og hun hadde rettigheter på den ved ekteskapsbrudd. Lovgiverne ønsket å dempe betydningen av forlovelsesgaven i forhold til medgiften. Dette fordi de ønsket å holde store familieeiendommer som arv gjennom menn, siden kvinner fra rike familier som ga en stor medgift og fikk en stor forlovelsesgave, må ha hatt muligheter til å tilegne seg store rikdommer.

²²⁰ Hughes 1978: 271

6.2 Transaksjoner i den germanske ekteskapslovgivningen

Som jeg viste i det foregående avsnittet, ble medgiftens betydning redusert utover senantikken. De visigotiske og langobardiske lovene hadde heller ingen vektlegging på en utbetaling fra kvinnens familie for å kunne gifte henne bort. Den økonomiske transaksjonen ved ekteskapsinngåelse gikk fra mannens side til kvinnens. Det finnes i lovene to typer gaver fra mannen, en gitt før ekteskapsinngåelsen og en gitt etter, morgengaven. Hughes hevder at mannens utbetaling før ekteskapsinngåelse krympet inn til en ubetydelig symbolsk sum i de germanske samfunnene, mens morgengaven ble den viktigste transaksjonen ved ekteskapsinngåelse, og da spesielt i visigotisk og langobardisk rett.²²¹ Dette mener hun å finne bevis for både i lovene og i bevarte dokumenter som viser betydningen av morgengaven i disse gruppene. Hun mener morgengavens status viser at fokuset skiftet fra forlovelsesgaven som symbol på et legalisert ekteskap til at den seksuelle akten ble et bevis for dette. Som Reynolds har påpekt, virker dette lite sannsynlig da lovene inneholder færre bestemmelser om morgengaven enn andre transaksjoner.²²² Dessuten virker den å ha vært valgfri i motsetning til forlovelsesgaven. Jeg vil fremholde at selv om morgengaven blir en egen forventet transaksjon ved ekteskapsinngåelse i den germanske retten, hadde den mindre betydning for lovgiverne enn forlovelsesgaven. Det var gaven som ble gitt eller avtalt *før* ekteskapsinngåelsen som verifiserte forlovelsesavtalen og legitimerte ekteskapet.

I denne delen skal jeg også ta opp spørsmålet om de germanske stammene praktiserte brudepris. Goody mener brudepris ikke er et tilfredsstillende begrep om en slik transaksjon blant de germanske folk i senantikken, siden den tenderte til å bli overlevert kvinnen i alle fall.²²³ Det vil i forhold til hans påstand være aktuelt å analysere hva lovgiverne la i de begrepene de benytter om de økonomiske transaksjonene ved ekteskapsinngåelse.

Visigoterne og langobardene hadde også forskjellige begreper på disse transaksjonene. Som jeg nevnte i 6.1.2 brukte flere germanske grupper, deriblant visigoterne, det romerske begrepet for medgift, *dos*, om gaven fra mannen til kvinnen, forlovelsesgaven. Antti Arjava forklarer dette med at germanerne oppfattet *dos* som benevnelsen på den viktigste transaksjonen, og ettersom forlovelsesgaven var den avgjørende indikatoren på en ekteskapsinngåelse, brukte de derfor *dos*.²²⁴ I avsnitt 6.2.1 vil jeg forsøke å kartlegge hva visigoterne la i *dos*, og hvordan lovgiverne ønsket at den skulle bli håndtert.

I avsnitt 6.2.2 skal jeg avklare de langobardiske lovgivernes forventede transaksjoner ved ekteskapsinngåelse. For å undersøke den langobardiske lovgivningen og særskilt hva lovgiveren

²²¹ Hughes 1978: 268, 274-5

²²² Reynolds 1993: 85

²²³ Goody 1983: 241-2

²²⁴ Arjava 2001: 40

tilsiktet med hensyn til forlovelsesgave eller brudepris, blir det nødvendig å gjøre begrepsmessige undersøkelser for å komme til en konklusjon.

Langobardiske lover inneholder to begrep, *meta* og *metfio*, som Katherine F. Drew oversetter til det samme engelske begrepet ”marriage portion”. Med dette mener hun kjøpspris for bruden, som hun tror kan ha gått over til å bli en forlovelsesgave.²²⁵ Historikere er uenige både om hvorvidt langobardene hadde brudepris da lovkodene ble nedtegnet, og om den økonomiske transaksjonen som lovgiverne omtaler kan betegnes som brudepris. Min påstand er at *meta* og *metfio* var to forskjellige typer transaksjoner, der *meta* er å betrakte som en gave fra mannen til kvinnens far, brudepris, mens *metfio* trolig var en gave fra mannen til kvinnen, samsvarende med det jeg har definert som forlovelsesgave.

6.2.1 Visigotisk rett

For visigotiske lovgivere var forlovelsesgave et kriterium for et gyldig ekteskap, i tillegg til *affectio maritalis* (se avsnitt 2.5). Gaven ser ut til å ha blitt gitt direkte til kvinnen, som et fundament for det nye hjemmet og som enkepensjon for henne dersom mannen døde.

Der er ingen bevarte lover som bekrefter tidligere praksis, men fra utstedelsen av LV på midten av det syvende århundre erklærte kong Chindasvint (641-49) at ”der alle ordninger i forbindelse med *dos* er fullført, skal ekteskapet feires” (LV.III.I.III). Dette bekreftes også når vi ser på de lovene jødene innen det visigotiske riket var påbudt å følge. Den jødiske befolkningen skulle ha forlovelsesgave og ekteskapskontrakt på plass før et lovfestet ekteskap kunne inngås, ”i samsvar med de kristne tradisjonene” (LV.XII.III.VIII).

Morgengave ser heller ikke ut til å ha hatt noen spesifikk betydning for de visigotiske lovgiverne. Hughes hevder at transaksjonen omtalt i LV.III.I.V henviser til morgengave, men jeg mener det ikke er grunnlag for å trekke en slik konklusjon. Paragrafen snakker utvetydig om en gave gitt i forkant av ekteskapsinngåelsen, forlovelsesgaven. Det var imidlertid tillatt å stipulere en gave uten å faktisk gi den før ekteskapet var inngått, i likhet med de romerske bestemmelsene rundt medgiften. Dette måtte i så fall kontraktsfestes skriftlig.

Forlovelsesgaven var ikke bare den som legaliserte ekteskapsavtalen, men forventningene til dens størrelse ser ut til å ha økt til problematiske størrelser utover 600-tallet. Som de romerske keiserne, så Chindasvint seg nødt til å sette tak på verdien av transaksjonen. Han bestemte at ingen mann skulle betale mer enn en tiendedel av sine verdier i forlovelsesgave til en kvinne (LV.III.I.V). Imidlertid kunne menn av eliten i tillegg gi ti unge gutter, ti unge jenter, tyve hester og smykker, for til sammen tusen solidii til kvinnen dersom hans familie aksepterte det. Det er her et poeng at denne tilleggs-gaven skulle bestå av flyttbart gods, og ikke landeiendom. Den

²²⁵ Drew 1996: 260

samme paragrafen bevilget også at slektningene til menn som ga en større forlovelsesgave enn tillatt, skulle ta det overstigende tilbake fra bruden. Slik tillot lovgiverne slekten å hindre spredning av eiendommen. At noen menn ga overdådige forlovelsesgaver, ga antakelig også en forventning om store donasjoner blant den visigotiske eliten, og det var dette myndighetene forsøkte å få bukt med. En mann som ønsket å inngå ekteskap var fri til å gi hva slags type av sine rettmessige eiendeler han ville som forlovelsesgave (LV.III.I.IX). Så lenge transaksjonen og formen på den ble registrert skriftlig kunne den ikke motstrides av noen. Vi får ellers vite at visigoterne kunne gi klær, stoff, smykker, slaver, land, bygninger og vingårder i forlovelsesgave (LV.IV.V.III).

Chindasvints lov som skulle tøyse størrelsen på de ekteskapelige transaksjonene forteller også at kvinnen eller hennes familie ikke skulle be om mer i forlovelsesgave enn denne loven tilsa (LV.III.I.V). Imidlertid kunne kvinnen *dersom hun ønsket*, gi han like mye som hun krevde av han ”slik det var tillatt under de romerske lovene”. En donasjon fra kvinnens side var dermed valgfritt, men ble ansett som et romersk fenomen.

Forlovelsesgaven var tydelig og mer direkte bundet til arv i de visigotiske lovene enn i romerretten. Brødre og søstre arvet like deler av sine foreldre hos visigoterne (LV.IV.II.I). Hustru og ektemann arvet ikke hverandre dersom det fantes slektninger ut til og med syvende ledd (LV.IV.II.XI). Arveretten fulgte den rekkefølgen som lå til grunn for forbudte ledd (se avsnitt 4.1.1), men det var litt andre bestemmelser om gavene som ble gitt ved giftermålet eller gjennom ekteskapet. Det finnes et uttalt krav i lovene om at forlovelsesgaven skulle videreføres til barna fra ekteskapet. Euric vedtok på slutten av 400-tallet at mannen kunne leve i uskiftet bo etter sin hustru, så lenge han ikke giftet seg på nytt (Frag.CCCXXI/LV.IV.II.XIII). Barna skulle få 2/3 av morsarven når de giftet seg, den siste tredjedelen kunne faren beholde. Hustruen kunne også sitte i uskiftet bo dersom hun avstod fra et nytt ekteskap (Frag.CCCXXII/LV.V.II.XIV). Det var imidlertid forbudt for henne å gi bort eller selge noe av den avdøde mannens eiendom, heller ikke hennes egen andel av den. Dermed ble mannens eiendom sikret for barn fra ekteskapet. Chindasvint forbød også personer som hadde barn å bruke sine egne besittelser på ”en skjødesløs livsstil” (LV.IV.V.I). Det kommenteres i den forbindelse kvinner som deler ut forlovelsesgaven sin som de ville. En tiendedel av mannens besittelser ble bundet opp i kvinnens forlovelsesgave, og dersom ektemannen døde kunne kvinnen finne på å bruke denne til synd eller fromhet, som unge menn eller kirken.²²⁶ Kirken nøt godt av slike gaver fra rike enker, men i likhet med det jeg beskrev i avsnitt 4.2.3 som et problem for romerske lovgivere, var det

²²⁶ Hughes 1978: 271 Grubbs 1993: 125

besværlig for eiendommene til bedre familier, som ikke bare eroderte gjennom arv til forskjellige barn, men også gjennom inngiftede kvinner. For å beskytte arvingers interesser utstedte Chindasvint en lov som bestemte at kvinner ikke fritt kunne gi forlovelsesgaven sin til hvem hun ville, men kun kunne disponere $\frac{1}{4}$ av den etter eget ønske (LV.IV.V.II). Den samme paragrafen sier at en forlovelsesgave fått av en mann, ikke kunne gis til barn av et nytt ekteskap. Det som ble gitt i bryllupsgave kunne likevel ikke tas tilbake av mannens familie, forlovelsesgaven måtte gis videre nedover i linjene fra foreldre til barn (LV.IV.V.III). Som ved den romerske forlovelsesgaven oppstod da problemene dersom ekteskapet var barnløst. Euric hadde tidlig bestemt at gaver som ble gitt foran vitner, ikke kunne tilbakekalles (Frag.CCCVIII/LV.V.II.VI). Jeg vil tro at Chindasvint ønsket å rette opp i dette da han bestemte at forlovelsesgaven skulle beholdes av mannens arvinger, ikke kvinnens dersom ekteskapet ble oppløst før barn var født (LV.III.V.III). Visigotiske lovgivere i motsetning til de romerske, sikret dermed at land og store verdier ble holdt samlet, og hindret kvinner i å være en trussel for rike familiers akkumulerte eiendom. I tillegg inneholder lovene også bestemmelser for bevaring av det kvinnen måtte eie selv. Eurics lover tillot også at mann og kone ga hverandre gaver i løpet av ekteskapet (Frag.CCCVII/LV.V.II.VII). Det var da likevel nødvendig å nedfelle slike gaver skriftlig med vitners nærvær, for at de skulle være gyldig. Han måtte også presisere at en gave som ble utpresset med trusler og makt, skulle ikke ha noen gyldighet (Frag.CCCVIII/LV.V.II.I). Slik skulle ikke rike kvinner trues til å gi fra seg sine landområder. Men en mann som hadde full myndighet over sin hustru, hadde også full myndighet over hennes eiendom gjennom ekteskapet (Frag.CCCXXIII/LV.IV.II.XV). Han hadde dermed også ansvaret for å ivareta den. På midten av 600-tallet krevde Reccesvint at ekteparet hadde sameie, og delte profitt eller tap av inntekt proporsjonalt med summen de brakte inn i ekteskapet (LV.IV.II.XVI). Dette forhindret på ingen måte at mannen hadde kontrollen over eiendelene, men bevarte likevel interessene til den rikeste maken.

Visigotiske lovgivere tok i større grad enn de romerske høyde for den rikeste partens interesser, og gikk også langt i å innføre tiltak for å forhindre utnyttelse og oppsplitting av en familieressurs.

6.2.2 Langobardisk rett

Langobardiske lover nevner ikke *dos*, verken i den romerske eller germanske fortolkningen av ordet. Imidlertid inneholder Rothairs edikt fra 643 tre paragrafer om *faderfio*, en gave fra kvinnens far til henne, som hun mottok ved ekteskapsinngåelsen. Dette var en valgfri gave (Rot.181). Dermed betyr det at en transaksjon fra kvinnens side ikke var påkrevd for en gyldig ekteskapsinngåelse, selv om det kan ha blitt forventet. Vi får vite at brudgommen skulle være

fornøyd med det han fikk av faren eller broren til sin tilkommende på bryllupsdagen og ikke søke mer. Hughes mener *faderfio* dermed var en transaksjon av betydelig verdi, som utgjorde hele arven til kvinnen, og var ettersøkt av menn.²²⁷ Men farsgaven skulle bringes tilbake til hennes familie dersom kvinnen ble enke og flyttet hjem til sine slektninger, og når faren døde skulle hans eiendeler bli fordelt på nytt blant døtrene (Rot.199). I motsetning til romerretten, der kvinnen kunne velge hvorvidt hun ville bringe medgiften tilbake for omfordeling, så var den langobardiske *faderfio* en startkapital til det nye ekteparet, som skulle tilbake i familieboet. Verdien skulle også arves av ekteparets sønner, dersom der var noen (Rot.200). På Rothairs tid må slektskap derfor ha innebefattet en såkalt bilateral slektskrets, slik at kvinnens familie hadde interesse i hennes arvinger. De senere langobardiske lovgiverne nevner ikke farsgaven, og inneholder heller ikke andre lover som tilsier at kvinnens familie skulle bidra med noe til ekteskapet. Det ser ut til at de økonomiske utgiftene i forbindelse med ekteskapsinngåelse gikk helt og holdent over til mannen. Hughes overdriver etter min mening betydningen av farsgaven. Hun mener også at Liu.102.VII som sier at en far kunne testamentere opp til ¼ av sine besittelser til sine døtre henviser til *faderfio*.²²⁸ Jeg vil hevde at selv om farsgaven kunne være en del av arven, var den ikke selve arven, som Rot.199 viser. *Faderfio* kunne dermed naturligvis ikke være større enn ¼. Det ser ikke ut som om farsgaven utviklet seg til å bli en betydningsfull del av transaksjonene i forbindelse med ekteskapet, da både begrepet og transaksjonen er totalt fraværende i lovene utstedt av kongene som suksederte Rothair. Likevel, som jeg nevnte i forrige kapittel, videreførte den romerske befolkningen i det da oppløste Vestriket praksisen med at kvinnene ga medgift, uten at det ser ut til å ha påvirket tradisjonene blant langobardene. Som Hughes selv dokumenterer, ble den langobardiske kongen Ratchis avsatt fordi han mottok medgift fra sin tilkommende hustru, som en annen romer.²²⁹ Medgiften var en indikator på differensiering mellom romere og langobarder, og den langobardiske tradisjonen med *faderfio* var valgfri og uten tyngde for lovgiverne.

I motsetning til i visigotisk rett, finner vi indikasjoner på at langobardene hadde en tradisjon på å gi bruden en morgengave (*morgengab*). Denne var imidlertid også valgfri, i følge Liutprands bestemmelser. Dersom mannen ønsket å gi sin hustru en morgengave måtte den registreres med skriftlig kontrakt eller ved annonsering foran vitner, for at den skulle være gyldig og sikret for henne (Liu.7.I). Hughes kan ha rett i at den kunne ha en betydelig verdi i og med at det ble satt

²²⁷ Hughes 1978: 273

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid., se også Pohl 2001 for en beskrivelse av Ratchis positive holdning til romerske lover og kultur, Kong Aistulf trakk tilbake alle bevillinger Ratchis og den romerske hustruen Tassia hadde gitt (Ais.1).

en øvre grense for morgengaven på ¼ av mannens eiendeler (ibid.). Det var heller ikke tillatt å gi sin hustru mer av sine eiendeler enn *metfio* og morgengaven (Liu.103.VIII). En enke hadde eiendomsretten på morgengaven i forhold til mannens familie (Rot.182, Rot.199). Det ble ikke spesifisert om paret måtte ha felles barn eller ikke. Men forlot en kvinne mannen sin, fikk hun ikke ta morgengaven med seg ”dersom det finnes en” (Rot.216). Den var derfor ikke i kvinnens eie før hun ble enke, men kan ha tjent som en slags enkepensjon i tillegg til å være en kompensasjon for hennes jomfrudom. I likhet med den førjustinianske lovgivningen, men i motsetning til visigotisk rett, hadde ikke langobardiske menn tillatelse til å gi sin hustru noe mer under ekteskapet enn det hun fikk ved ekteskapsinngåelsen (Liu.103.VIII). Kvinner som ikke hadde bestemmelsesrett over egne besittelser (se avsnitt 2.5), kunne derfor heller ikke donere bort sine verdier uten sin *mundwalds* samtykke, og slik misbruke mannens eiendom.

Imidlertid var det hos langobardene, som i visigotisk rett, mannens gave gitt før ekteskapsinngåelsen som gjorde ekteskapsavtalen gyldig (Rot.178-180, 183, Liu.114.XI). Men var mottakeren av denne transaksjonen kvinnens *mundwald*, eller kvinnen selv?

Når mannen betalte *meta* fikk han kvinnens *mundium*, og *meta* fungerte som pris for *mundium*. Det kan være holdbart å sammenligne *meta* med *mund* som er det gammelnorske ordet for brudepris, slik vi finner det i Gulatingsloven.²³⁰ *Metfio* er antakelig sammensatt av *meta* (latin: pris, verdi, sum) og *fio* (germ: fe). Fe er i germanske språk ofte ekvivalent med gods, jamfør det gammelnorske begrepet *felag* – å eie gods i lag – sameie.

Drew mener at det er indikasjoner i de langobardiske lovene på at *meta* ble overført til kvinnen, og dermed ble i ekteskapet.²³¹ Imidlertid antar hun i likhet med Goody, at kvinnen da fikk den via farsgaven, at *faderfio* ble tatt ut av hele eller deler av *meta*.²³² Hvis dette var tilfellet kan det være av denne grunn at de langobardiske kongene etter Rothair tidvis omtaler *meta* som en gave gitt til kvinnen ved ekteskapsinngåelse. Samtidig viser dette igjen betydningsforskjellen på *faderfio* og *meta*.

Hughes fremholder at langobardene gikk fra brudepris til forlovelsesgave mellom Rothair og Liutprand, og at dette kommer frem ut fra hva lovgiverne legger i *meta*.²³³ Hun påpeker at vi i et dokument fra det tolvte århundre kan finne *meffio* (*metfio*), som hun anser som en mutert form av *meta*, en gave som gikk fra en mann til en fremtidig hustru, altså en forlovelsesgave. Imidlertid kan vi som sagt også finne *metfio* brukt allerede i Rothairs edikt fra 600-tallet. Den

²³⁰ Robberstad 1969: Gulatingslovi 1.25 og 3.1

²³¹ Drew 1996: n.42

²³² Drew 1996: n.52

²³³ Hughes 1978: 267

danske rettshistorikeren Inger Dübeck hevder at *meta* og *metfio* er det samme, og betyr brudepris, men at det i senere langobardiske lover tilsvarte en transaksjon som gikk til kvinnen istedenfor til hennes *mundwald*.²³⁴

Dersom mannen urettmessig beskyldte sin forlovede for utroskap skulle han betale dobbel *meta*, og var likevel forpliktet til å ekte henne (Rot.179). Da mannen hadde all makt over kvinnens eiendom i ekteskapet, var det liten straff i å betale dobbel *meta* til seg selv. *Meta* betyr derfor her en betaling til foreldrene. Den forble ikke i ekteskapet som en slags økonomisk støtte for de nygifte, det var ren betaling til hennes *mundwald*. Den som ønsket å ekte en enke, skulle bare betale halvparten av den *meta* som ble gitt ved hennes første ekteskap, og dette skulle betales til hennes svigerfamilie for hennes *mundium* (Rot.182, Rot.183). Vi får vite at dersom en mann ikke kjøpte hennes *mundium* hadde han ingen arverett til hennes eiendom dersom hun døde (Rot.188).

Drew, Hughes og Dübeck kan ha rett i at *meta* tilfalt kvinnen istedenfor hennes far på Liutprands tid. Ut fra en lov han utstedte i 727 ser det ut til at *meta* ikke kan sies å bety brudepris. Han bestemmer at dersom noen ønsket å gi *sin hustru meta*, kunne han det, maks 400 solidii for dommere, maks 300 solidii for eliten, alle andre kunne gi hva de ville (Liu.89.VI). Dette viser også at Liutprand, som visigoterkongen Chindasvint og romerske keisere, ønsket å begrense hvor mye som ble gitt i forbindelse med ekteskapsinngåelse. I 729 bestemmer Liutprand at en kvinne som giftet seg med en mann uten foreldrenes samtykke slik at *meta* ikke ble gitt eller lovet henne, ikke kunne søke dette dersom mannen skulle dø (Liu.114.XI). Det er her klart at kvinnen skulle straffes økonomisk for å ha handlet mot foreldrenes vilje, og at *meta* ville tilfalt henne dersom hun hadde inngått et forskriftsmessig ekteskap. Likevel omtales *meta* som en betaling til kvinnens foreldre i en av Liutprands lover fra fire år senere, 731. I en annen lov fra 731 brukes også *meta* om en betaling for kvinnens *mundium*, ikke en sum som tilfalt henne (Liu.117.I). I en lov fra 755 er det derimot åpenbart at *meta* ble regnet som en gave til kvinnen selv. Aistulf bestemmer at en mann ikke kunne testamentere bruksrett på mer enn halvparten av sin eiendom til sin hustru, siden han allerede hadde gitt henne *meta*, som hun skulle beholde ved ekteskapsbrudd (Ais.14.V).

I lovene blir derimot begrepet *metfio* kun brukt om en gave fra mannen til kvinnen. Dersom en kvinne returnerte til sin far etter ekteskapsbrudd skulle hun beholde *metfio* (Rot.199). Liutprand omtaler *metfio* som en gave fra mannen til kvinnen selv (Liu.103.VIII, Liu.129.XIII).

Først og fremst tilsier lovgivernes bruk av begrepene at *meta* og *metfio* er to forskjellige transaksjoner da den samme lovgiveren anvendte begge begrepene. Det er også klart at *meta* i de

²³⁴ Dübeck 2003: 67

tidligere langobardiske lovene betydde brudepris i den definisjonen jeg tillegger begrepet. Det er også klart at mannen måtte skaffe seg kvinnens *mundium*, og siden hun ikke eide den selv, er det unaturlig at hun skulle få betaling for den. Mot dette kan det helt korrekt innvendes at man ikke skal legge for mye i lovgivernes bruk av begreper, da de kunne ha vært inkonsekvente i dette. Likevel vil jeg hevde at denne gjennomgangen av lovene viser at langobardene hadde en differensiert oppfatning av begrepene. Det er imidlertid en stor mulighet for at mannen på et tidspunkt ble forventet å komme med utbetalinger til både kvinnen selv og hennes familie ved ekteskapsinngåelsen, som til sist utviklet seg til en ren forlovelsesgave.

Oppsummering

I lovene hos begge disse germanske gruppene har jeg funnet at en gave fra kvinnens side til mannen var en valgfri transaksjon. Hos visigoterne var dette ansett som en romersk skikk, mens langobardene ser ut til å ha hatt en tradisjon på dette i følge tidlige lover. Langobardenes *faderfio* kunne også tas ut av det mannen allerede hadde overrakt som sitt bidrag til kvinnens far, og dermed ser vi her de samme faktorer som i romerretten, at kvinnen ikke bidro med annet enn det hun allerede hadde fått av mannen. I følge visigotiske og langobardiske ekteskapslover var den økonomiske transaksjonen fra mannen til kvinnens side det som markerte en gyldig ekteskapsinngåelse. Den langobardiske *meta* mener jeg i store deler av den langobardiske lovgivningen betydde en betaling for kvinnens *mundium*. Kvinnen selv kunne få *metfio* av mannen, som hun beholdt ved oppløsning av ekteskapet. Morgengave er ikke tatt opp i lovverket hos visigoterne, slik jeg ser det, men er en valgfri transaksjon etter langobardisk rett. Også denne kom i kvinnens besittelse først når hun ble enke.

I begge gruppers lover finner jeg at det ble satt en øvre grense for hvor mye mannen kunne gi, slik vi ser i de romerske lovene. I visigotisk rett blir det også i større grad enn i den romerske gjort tiltak for å hindre kvinner i å skusle bort forlovelsesgaven mannen ga henne, slik at eiendommen til mannens slekt ble holdt samlet, som hadde sammenheng med at ekteparet hadde tillatelse til å gi hverandre gaver i løpet av ekteskapet. Etter tidlig visigotisk rett var det tillatt for mann og kone å gi av sine eiendeler til hverandre etter ekteskapsinngåelsen, noe som ikke var tillatt etter langobardisk lovgivning.

7. Konklusjon

Denne oppgaven har søkt å belyse problemstillingen: Hva er utgangspunktene for den lovgivningen som vedrører inngåelse av ekteskap i romersk, langobardisk og visigotisk rett, og i hvilken grad og på hvilken måte har den romerske og den germanske lovgivningen hatt innflytelse på hverandre i dette henseende?

I min analyse av lovene som omhandler ekteskapsinngåelse har jeg sett på de bakenforliggende årsakene og lovgivernes motiver for å utstede bestemmelser som regulerte giftermål. Ved å anvende forskjellsmetoden på ekteskapslovene i romerretten og de germanske lovkindene søkte jeg å svare på dette. I praksis lot ikke dette seg gjennomføre fullt ut, men ved hjelp av metoden har jeg kunnet avdekke de funn jeg presenterer nedenfor. Arbeidet har vist at lovgivningen i tillegg til å forme hvordan et legalt samliv mellom en fri mann og kvinne skulle skapes, også kunne innebære anordninger for andre samfunnsmessige situasjoner. Slik oppgaven har vist inneholder lovene også bestemmelser som angår blant annet kalkulerende romerske ungarer, visigotisk sikkerhetspolitikk, og rømte langobardiske nonner. Foreningen av to personer og to familier hadde innvirkning på samfunnsstrukturen og var derfor viktig å regulere.

Med romerretten som det inntil da eneste skriftlige lovverket innenfor den kjente verden, er det klart at de germanske kongene skuet til dette enorme lovarbeidet da de selv hadde behov for å legitimere sine posisjoner som regenter. Som folk uten en skriftlig kultur, ble germanerne inspirerte til å skrive ned sine lover av romerretten. Det er derfor naturlig at germanske lover har blitt influert av romerske lovers form, struktur og språk. Jeg ønsket med forskjellsmetoden og se i hvilket omfang også innholdet var hentet fra romerske lover, og om de avgjørende årsakene for lovgivningen samsvarte.

I avsnitt 1.2 hevdet jeg at forskningen på feltet har gått i to retninger i forhold til oppfatningen av innflytelsen fra romerretten til den germanske lovgivningen. Den ene linjen var en teori om sterk romersk innflytelse på den germanske lovgivningen, mens den andre forfektet en viss romersk påvirkning, men også mente der var tegn på en særegen germansk lovgivning, spesielt i langobardiske lover. Jeg vil slutte meg til den sistnevnte teorien fordi analysen av ekteskapslovgivningen har vist at langobardiske lover divergerer sterkt fra romerretten, både i innhold og begrunnelse.

Videre har jeg kategorisert de elementene jeg har funnet ut fra delproblemstillingene etter hvor det er en kontinuitet eller brudd med romerrettens bestemmelser i den germanske lovgivningen.

Videreføring av tidlig romersk lovgivning

Det finnes tilfeller hvor det er en videreføring i lovene fra klassisk romersk lovgivning og til de germanske lovsamlingene, der romersk og germansk rett tenderer til å være like med hensyn til bestemmelse og årsak. Det gjelder lovgivningen som angår forlovelsesperioden, oppfatningen rundt incestuøse ekteskap, og i synet på frie kvinners ekteskap med slaver.

Romerretten, både den klassiske og den senere, samt begge de germanske lovene holdt maksimumslengde på forlovelsestiden til to år, som ble hevdet for å aktivisere ekteskapets funksjon, å produsere arvinger, nye borgere til staten.

Både romersk og visigotisk rett inneholder bestemmelser mot incestuøse forbindelser. Det at lovene ikke skiller mellom ekteskap innen forbudte ledd og utukt mellom slektninger, skyldes at et slikt ekteskap ble regnet for å ikke ha eksistert, siden det hadde blitt konstituert på ugyldig grunnlag. Dette som har blitt holdt for å være en holdning innført av kirken viser seg dermed å være en faktor allerede i den tidlige romerretten. At ekteskapet ble annullert må også være årsaken til at slike ekteskap ikke ble spesielt strengt straffet. Det er i tillegg en likhet i begrunnelsen mellom senromersk rett og visigotiske lover i det at moral, samt den kristne tro legges til grunn. Langobardenes lover inneholder imidlertid ingen bestemmelser angående incestuøse ekteskap, trolig grunnet den sterkere tradisjonen for familiestyling.

Den romerske og germanske lovgivningen er identisk i det klare forbudet mot ekteskap mellom fri og ufri, spesielt med hensyn til ekteskap mellom frie kvinner og slaver, eller deres egne frigitte slaver. Dette hadde bakgrunn i at kvinnen i et slikt ekteskap ville forringe sin status. Strafferammen for slike ulovlige ekteskapsinngåelser var dødsstraff i følge senromersk lovgivning og i de germanske kildene, men det er ikke kjent hva den antatte straffen var i den tidlige romerretten.

Innflytelse fra senromersk lovgivning

Jeg har funnet eksempler på definitive brudd innen romerretten, slik at de senere keiserlige bestemmelsene skiller seg fra den klassiske lovgivningen. Samtidig har den sene romerretten tydelig influert germansk lovgivning. Dette gjelder særlig spørsmål knyttet til forlovelse, inklusive de økonomiske transaksjonene og kontrakter som ble forutsatt. Dessuten i lovgivningen angående forvaringen av geistlige kvinner og ideen om åndelig slektskap.

I den tidlige romerretten var det ikke straffbart å bryte forlovelsesavtalen, fordi den ikke var en rettslig bindende avtale. Forlovelsen var delvis bindende etter senromerske lover, og at et brudd ville bli straffet økonomisk. I de germanske lovene var forlovelsen bindende, noe som

derfor ga forbud mot å bryte forlovelsesavtalen. Utviklingen i retning av en bindende forlovelsesavtale har sammenheng med de samtidige endringene innen romerretten vedrørende de økonomiske transaksjonene som var forventet ved en ekteskapsinngåelse. På dette punktet skjer det i senantikken er en overgang fra medgift til forlovelsesgave. Årsaken slik jeg ser det, var innflytelse fra praksis til de immigrerende germanske gruppene på romerretten, og de ustabile samfunnsforholdene. I samsvar med at forlovelsesavtalen ble gradvis bindende etter de senere romerske lovene, ble det fokusert stadig sterkere på forlovelsesgaven i lovgivningen.

Kvinnelige geistlige ble forbudt å inngå ekteskap av de senromerske lovgiverne, noe vi finner igjen i de germanske lovskildene. Dette ble gjennomgående dømt strengere enn der geistlige menn inngikk ekteskap, noe som kan sees i sammenheng med det senromerske og tidlig germanske synet på kvinnen. På samme viset ble syndende geistlige menn fjernet fra sitt embete etter verdslige lover, mens kvinner som begikk synd var tvunget til å forbli innen kirken.

I forhold til kirkens oppfatning om åndelig slektskap som kommer inn i senantikken, finner jeg ulike hentydninger i kildene. Adopsjon som i den klassiske romerretten ble behandlet som et konstruert slektskapsforhold, der slektskapet opphørte dersom den adopterte ble myndiggjort, fikk via kirkens innflytelse et åndelig aspekt i senantikken. Adopsjon som familiekonstruksjon var utbredt i den romerske kulturen, men er ikke nevnt i de germanske lovene. Åndelig slektskap via dåpen var også en oppfatning som med opprinnelse i kirkens ideologi kom til syne i Justinians lovgivning. Ekteskap med fadderfamilien ble dermed forbudt, da åndelig slektskap ble veid tyngre enn blodsslekt. En slik persepsjon finnes også i de langobardiske bestemmelsene, men har ikke satt spor i visigotisk rett. Årsaken er trolig at ideen om åndelig slektskap ble utbredt sakte i Vesteuropa og antakelig ikke hadde fått innflytelse på den iberiske halvøy på 600-tallet. Det er imidlertid rimelig å anta at forbudet kom via kirkens innflytelse, heller enn direkte påvirkning fra senromerske lover.

Skille mellom romersk og germansk lovgivning

Det er på noen punkter et klare ulikheter mellom den germanske lovgivningen og romerretten, samtidig som jeg finner en kontinuitet mellom tidlig og senere romersk lovgivning. Dette gjelder spesielt lovgivningen som vedrører omfanget av forbudte ledd og konsensusbestemmelsene. Men også betydningen av den økonomiske transaksjonen og innblandingen i geistlige menns affærer.

Romerske lover holdt hovedsakelig et forbud mot ekteskap mellom personer som var beslektet innenfor fire slektsledd. Innen tidlig romerrett beregnet man antall slektsledd ved å telle fra seg selv opp til første felles forgjenger, og ned til den andre personen. Det ble fra kirkens side innført en ny regnemetode for slektsledd i tidlig middelalder, der man istedenfor å anvende den

romerske regnemethoden, nå kun telte ledd opp til felles forgjenger, noe som gjorde omfanget av forbudte ledd betydelig utvidet. Selv om langobardiske lover ikke inneholder bestemmelser angående incestuøse ekteskap, har jeg vist at de regnet slektsledd etter den romerske- og ikke den middelalderske metoden. Også visigoterne gjorde dette, men de gikk inn for et videre forbud enn romerretten, som omfattet ekteskap med slektninger ut til hele seks slektsledd. Romerretten inneholdt forbud mot ekteskap mellom slektninger fordi dette ble ansett som skammelig, og på grunn av de naturlige konsekvensene for avkommet. Det bredere visigotiske forbudet ser derimot ut til å ha hatt sammenheng med arverettigheter og et ønske om å følge kirkens bestemmelser.

Både tidlig og sen romersk lovgivning viser en kontinuitet i oppfatningen om at en ekteskapsinngåelse krevde samtykke både fra mannen og kvinnen, samt fra deres foresatte. Til tross for at samtykket kunne være relativt, representerer det i alle fall en form for bestemmelsesrett for kvinnen innen romerretten. Etter både visigotiske og langobardiske lover var det derimot øverste mannlige myndighet som hadde rett til å velge ekteskapspartnere for kvinnene i familien. Den sterkere familiestyningen gjorde kvinnen mer beskyttet, men samtidig umyndiggjort innenfor det visigotiske og langobardiske rettssystemene. Kvinnen hadde dermed en sterkere selvstendig posisjon etter romersk lovgivning.

Det er likevel ett tilfelle som viser et spesielt trekk ved kvinnesynet representert i romerretten. Kvinnen hadde en form for bestemmelsesrett over seg selv, men dersom hun trosset foreldrenes ønsker kunne dette få fatale konsekvenser, særlig dersom det gjaldt hennes dyd. Å rømme med en mann kunne ikke føre til et legalt ekteskap, og skulle gi dødsstraff for kvinnen. Det var først under Justinian at forsøk på å gjenopprette familiens ære i etterkant av slike hendelser ble akseptert, gjennom legalisering av ekteskapet. De germanske lovene ga derimot mulighet til slike arrangerte ordninger. Lovgiverne lot i så måte familiene selv ta affære dersom en kvinne oppførte seg ulydig.

Romerrettens skifte i vektlegging fra medgift til forlovelsesgave endret ikke faktumet at de økonomiske transaksjonene konsekvent var frivillige, til tross for at de var forventet og også et symbol for forlovelsesavtalen. I de germanske lovene opptrer forlovelsesgaven som det som gjorde avtalen gyldig, i samsvar med at forlovelsen var bindende både hos visigoterne og langobardene.

Verdslige romerske myndigheter utstedte flere lover i senantikken der geistlige menn fikk forbud mot å inngå ekteskap. Dette til tross for at kirken selv aksepterte at geistlige menn inngikk ekteskap, og selv om det på 400-tallet var konsensus om at kirken skulle skape retningslinjer og straffe sine egne. Den sekulære innblandingen skyldtes økonomiske interesser i eiendommen til geistlige, og et ønske om å beholde disse verdiene utenfor kirken. Innen det

langobardiske riket var geistlige underlagt romerske lover, og de var dermed ikke et tema for langobardiske kongers lovgivning. Også visigotiske myndigheter overlot spørsmål om mannlige geistliges privatliv til kirken selv. Imidlertid ble det både innen romersk og germansk rett utstedt flere lover angående geistlige kvinner, slik jeg allerede har vist.

Avvik i langobardisk lovgivning

Det er imidlertid et overveiende antall tilfeller der langobardiske bestemmelser rundt ekteskapsinngåelse skiller seg fra den romerske og også den visigotiske, både i fokus, straff og begrunnelse. Spesielt er det en del temaer de langobardiske lovene ikke omtaler, som kontrakt, forbudte ledd og reguleringer i forhold til status og religion. Noen temaer er forskjellig behandlet, som affinale ekteskap, kvinnens rettigheter og de økonomiske transaksjonene.

En del elementer virker å ha vært ukjent eller lite anvendt hos langobardene. Et eksempel er ekteskapskontrakt. Slike kontrakter ble betydelig omtalt innen den tidlige romerretten, men var selvvalgt. Justinian derimot innførte på 500-tallet påbud om dette for elitens menn, som skulle ivareta deres økonomiske interesser. Visigotiske lovgivere mente ekteskapskontrakten var en naturlig del av giftermålet, og omtaler den på lignende vis som de senromerske bestemmelsene. Langobardiske lover inneholder kun en referanse til ekteskapskontrakt, og ser ut til å ha håndhevet muntlige avtaler rundt giftermål.

Både i Justinians Østrikke og hos visigoterne i vest, ble det tillatt å bryte den bindende forlovelsesavtalen på grunnlag av kristent kall. Langobardene derimot inkluderte momenter som kunne forhindre ekteskapet i å produsere arvinger som gyldig grunn for ekteskapsbrudd. De synes dermed å ha hatt fokus på ekteskapets funksjon og ikke å ha vært påvirket av kirkens ideologier i samme grad.

Langobardiske lover mangler bestemmelser om forbudte ledd. Det påfallende fraværet av forbud mot incestuøse ekteskap eller omtale av forbudte slektsledd har jeg hevdet hadde bakgrunn i de private rettighetene til langobardiske familier. Dette kan også sees i forbudet mot ekteskap med medlemmer av svigerfamilie og stefamilie, som er identisk i den tidlige og sene romerretten. Årsaken var at det ble ansett som uanstendig å ha en seksuell relasjon til mennesker som en slektning hadde vært intim med. Visigotisk rett forbød også ekteskap med inngiftet familie ut til sjette ledd på samme grunnlag. Langobardiske lover holdt et forbud mot sororat, og også at menn giftet seg med sin stemor og stedatter. Et utvidet forbud mot ekteskap med affinal familie lignende det visigotiske, ble derimot innført først etter påtrykk direkte fra paven på 700-tallet, og later ikke til å ha vært et kjent forbud i forkant.

Ekteskap der partene hadde forskjellig status ble regulert ulikt i romersk og langobardisk rett. Det later til å ha vært liten påvirkning mellom lovskildene i dette henseende. Den tidlige romerretten nektet å gyldiggjøre ekteskap der det var en stor statusforskjell, og det samme gjaldt senromerske bestemmelser frem til Justinians tid. Da ble slike forbud opphevet av hans onkel som et politisk grep for å sikre Justinians posisjon som keiser, på tross av hans skandaløse ekteskapsinngåelse med Theodora. Visigotisk lovgivning oppfordret til klare skiller mellom befolkningsgruppene, og forbød ekteskap mellom personer av høy og lav byrd. Det er ingen utredninger om slike ekteskap i langobardisk rett, noe det er rimelig å tilskrive at myndighetene ikke var mektige nok til å overprøve familienes sterke egenstyring. Familieoverhodet var fritt til å selv vurdere hvem som var en passende ektefelle til husholdets kvinner.

I romerretten var det i hovedsak *pater familias* som hadde rett til å bestemme partner til sine slektninger. Denne retten ble overført til barnas mor, dersom familiens mannlige overhode var fraværende. Noe som også sees i visigotisk lovgivning, der rett til konsensus ble behandlet lignende. Langobardiske tradisjoner tillot imidlertid ikke at kvinner hadde bestemmelsesrett i det hele og det store, og retten til å velge ektefelle for kvinner gikk dermed til den mannen som hadde kvinnens *mundium*.

I tillegg til å kunne gjenopprette sosial status dersom en kvinne rømte med en mann, slik jeg har nevnt tidligere, var det i følge langobardiske lover mulig å bøte på skadene etter overgrep. Etter bruderov eller voldtekt av kvinner hadde familien hennes tillatelse til å arrangere ekteskap mellom overgriperen og kvinnen. Slike ordninger ble meget strengt dømt i romerretten, og også etter visigotisk lovgivning. Langobardiske lovgivere fokuserer dermed mer på familiens ære, som var et viktig element i det familiestyrt samfunnet, enn å dømme overgrep mot kvinnens dyd. Voldtekt av kvinner var en forbrytelse romersk og visigotisk rett slo hardt ned på.

Kristendommens utbredelse i perioden gjør ekteskap mellom personer av forskjellig religiøs overbevisning til et interessant tema for moderne forskning. Her har jeg funnet store forskjeller i både forbud og begrunnelse. Der tidlig romerrett hadde en inkluderende holdning til både religioner og etnisk tilhørighet, blir det i den senere romerske lovgivningen forbudt for kristne å gifte seg med jøder. Et slikt forbud mot religiøse blandingskteskap finnes enda sterkere uttalt i visigotisk lovgivning, mens det ikke eksisterer noe slikt i de langobardiske lovene. Forbudet i de romerske bestemmelsene kom ikke til av kristen overbevisning, men etter krav fra de religiøse retningene selv. Etnisk blandingskteskap ble om ikke forbudt, så i alle fall regulert i større grad i senantikken, som naturlig følge av de omveltningene som med germansk migrasjon og utbrytergrupper. Visigotiske myndigheter anvendte også den samme romerske bestemmelsen av sikkerhetspolitiske årsaker. Da det på 400-tallet var konflikt mellom

visigotiske styresmakter og Romerriket eksisterte det et forbud mot ekteskap med den romerske befolkningen som kom inn under visigotisk styre. Dette forbudet ble så opphevet i den senere visigotiske loven utstedt i fredstid. Det ble til og med oppfordret til slike ekteskap, med sikte på en større integrering i samfunnet, og i tråd med visigoternes tilnærming mot romersk kultur. Selv om langobardene grunnet lignende konflikt med Romerriket hadde en oppfatning om langobardisk suverenitet ovenfor den romerske befolkningen under deres styre, ble det ikke innført et tilsvarende forbud hos dem. Likevel var ekteskap mellom langobarder og romere ikke vel ansett. Langobardiske lover gir dermed inntrykket av at det ikke ble oppfordret til integrering mellom den romerske og langobardiske befolkningen, og liten tilnærming mot romersk kultur i tråd med lovenes svake tilnærming mot romerretten.

Av de økonomiske transaksjonene utført ved ekteskapsinngåelse, er det kun i de langobardiske kildene at morgengaven ble omtalt. Morgengaven var en valgfri transaksjon som symboliserte kvinnens jomfruelighet på brullypsnetten. Denne overgikk likevel ikke gaven gitt før ekteskapsinngåelsen, *meta*, i betydning som bevis for gyldig ekteskap. Medgift ble det som kjennetegnet forskjellen på romersk og germansk tradisjon, og var et punkt der spesielt langobardene distanserte seg fra romersk kultur.

På ett punkt likner senromerske bestemmelser de visigotiske, mens den langobardiske lovgivningen viser liknende utgangspunkt, men ikke årsaksforhold som den tidlige romerretten. Gaver mellom ektefeller var et mye omtalt tema innen romersk lovgivning. Dette var fra klassisk rett forbudt ut fra siktemålet om å beskytte familieeiendommer ved oppløsning av ekteskap, og kan sees i sammenheng med at lovene også gjennomgående beskyttet kvinnens økonomiske interesser. Hun fikk med seg verdiene sine ved oppløsning av ekteskapet, og det ble derfor ikke tillatt å gi henne mer enn hun hadde mottatt ved ekteskapsinngåelsen. Disse reglene ble tillempet av Justinian i hans forsøk på å skape likhet mellom medgiften og forlovelsesgaven. Samtidig beskyttet lovene i senantikken fortsatt kvinnens interesser, og dette ble kime til bekymring. Justinian satt i verk reformer for å ivareta velstående menns interesser i form av å gjøre ekteskapskontrakten påbudt. Langobardiske lover forbød også gaver mellom ektefeller utover de verdier som ble overført ved ekteskapsinngåelsen, men ikke av samme årsak som romerretten. Langobardiske kvinner beholdt også verdiene hun hadde mottatt ved ekteskapsinngåelsen, dersom mannen døde. Loven beskyttet kvinnens eiendommer, men hovedsakelig fordi de var under mannens eie gjennom ekteskapet, i likhet med kvinnen selv. Lovene som ivaretok kvinnens verdier var derfor like mye en beskyttelse av mannen og hans arvingers verdier. Dette har antakelig sammenheng med at de verdier som kvinnen mottok ved ekteskapsinngåelsen hovedsakelig kom fra mannens side. Innen romerretten var det forventet et bidrag fra kvinnens

familie, og lovene søkte hovedsakelig å ivareta denne. Senromerske lovgivere så problemet med at disse lovene også ivaretok kvinnens interesser i det hun mottok fra mannens side ved ekteskapsinngåelse, siden kvinnen selv hadde myndighet over verdiene ved brudd.

Langobardiske kvinner hadde derimot ikke myndighet over egen eiendom. I den visigotiske lovgivningen beskyttet lovene derimot den rikeste partens interesser, samtidig som gaver mellom ektefeller dermed ble tillatt. De tidlige visigotiske lovene fra Euric inneholdt strammere anordninger for å ivareta familieøkonomiske hensyn enn den romerske, og disse ble stående i den senere visigotiske lovgivningen. Dette henger også sammen med arveretten. Der de økonomiske transaksjonene barna fikk med seg ved ekteskapsinngåelse skulle bringes tilbake for omfordeling ved foreldrenes død, var gaver mellom ektefeller ikke tillatt, og lovene beskyttet kvinnens interesser. Dette var tilfellet for tidlig romerrett og de langobardiske lovene. I den sene romerretten og i visigotiske lover ble de transaksjonene barna fikk med seg ved ekteskapsinngåelse ansett som generøsitet og holdt utenfor arveandelen til barnet.

Dette arbeidet med ekteskapslovene har vist at de germanske lovgiverne hentet mye inspirasjon fra romerretten i forhold til egen lovgivning og overføring av eiendom og makt til neste generasjon. Jeg har vist at visigotiske lover ligger tett opp mot den sene romerretten i ekteskapslovgivningen. Den langobardiske derimot divergerer sterkt, både i tema, fokus, og de faktiske definisjoner av kriminell handling og straffeutmåling.

Tidsperspektivet ser ut til å spille inn i forhold til hvilken grad de ulike germanske gruppene har blitt, eller latt seg bli influert av romerretten. Som nevnt i kapittel 1 valgte jeg ut de to germanske gruppene grunnet lengden på og graden av kontakt med romersk kultur. Det som fremkommer er at de tidlige visigotiske bestemmelsene som ble utstedt i en periode da visigoterne fremdeles var presset av Romerriket viser avvik i forhold til romerretten. Den senere visigotiske lovgivningen utstedt i en mindre konfliktfylt periode er sterkt influert av Theodosius lov. Langobardene derimot kom i kontakt med romerriket på et senere tidspunkt, og hadde en pågående konflikt med Romerriket også i den siste perioden hvor lovene ble utstedt. De langobardiske lovene bærer preg av en særegen lovgivning, som ikke bare er forskjellig fra romerretten men også tar klar avstand fra den.

Bibliografi

Trykte kilder

Birks, Peter and Grant McLeod 1987: *The Institutes of Justinian*, London

Bluhme, Fridericus 1869: Edictus ceteraque Langobardorum leges : cum constitutionibus et pactis principum beneventanorum, *Monumenta Germaniae historica*, LL IIII, Hanoverae, s.3-205

Drew, Katherine Fisher 1996: *The Lombard Laws*, Philadelphia

Krueger, Paulus (ed.) 1900: Codex Iustinianus, *Corpus Iuris Civilis*, Bind II, Berolini

Mommsen Th. et Paulus M. Meyer (ed.) 1904: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis*, Bind I-II, Berolini

Mommsen Theodorus et Paulus Krueger (ed) 1895: Institutiones, Digesta, *Corpus Iuris Civilis*, Bind I, Berolini

Pharr, Clyde m.fl (trans.) 1969: *The Theodosian code and novels and the Sirmondian constitutions : a translation with commentary, glossary, and bibliography*, New York

Schoell Rudolfus et Guilelmus Kroll (ed.) 1895: Novellae, *Corpus Iuris Civilis*, Bind III, Berolini

Scott, Samuel P. 1910: *The Visigothic Code*, Boston

Scott, Samuel P. 1932: *The Civil Law*, Cincinnati

Watson, Alan 1998: *The Digest of Justinian*, Philadelphia

Zeumer, Karolus (ed.) 1894: Leges Visigothorum antiquiores, *Monumenta Germaniae historica*, LL nat. Germ. I, Hannoverae, Lipsiae, s. 3-32,34-456

Litteratur

Arjava, Antti 2001: "The Survival of Roman Family Law after the Barbarian Settlements", i Mathisen, Ralph W. (ed.), *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, Series: Shifting frontiers in late antiquity, Oxford

Bandlien, Bjørn 2000: "The Church's Teaching on Women's Consent: A threat to Parents and Society in Medieval Norway and Iceland?", i Hansen, Lars Ivar (ed.), *Family, Marriage and Property Devolution in the Middle Ages*, Tromsø

Bordieu, Pierre 1990: "Land and Matrimonial Strategies", i Bordieu, Pierre, *The Logic of Practice*, Cambridge

Bouchard, Constance 1981: "Consanguinity and Noble Marriages in the Tenth and Eleventh Centuries", *Speculum*, Vol. 56, Cambridge Massachusetts

- Bujuklić, Zika 1998: "Leges regiae: pro et contra", i *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 3e Série, Tome XLV
- Cameron, Averil, Ward-Perkins, Bryan and Michael Whitby, (eds.) 2000: *Cambridge Ancient History XIV*, Cambridge
- Cantrella, Eva 2005: "Roman Marriage, Social, Economic and Legal Aspects", i Mustakallo, Katariina, m.fl. (eds.), *Hoping for Continuity, Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, Roma
- Casaretti, Paolo 2004: *Theodora : empress of Byzantium*, New York
- Cicero, *On the Republic. On The Laws.*, Keyes, Clinton W. (trans.), Loeb Vol. 213, Harvard 1928
- Claude, Dietrich 1998: "Remarks about relations between Visigoths and Hispano-Romans in the seventh century", i Pohl, Walter with Helmut Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction, The Constructions of Ethnic Communities 300-800*, Series: The Transformation of the Roman World, Brill
- Collins, Roger 2006: *Visigothic Spain, 409-711*, Cornwall
- Collins, Roger 1998: "Law and Ethnic Identity in the Western Kingdoms in the Fifth and Sixth Centuries", i Smyth, Alfred (ed.), *Medieval Europeans: Studies in Ethnic and National Perspectives in Medieval Europe*, Ipswich
- Davies, Wendy and Paul Fouracre (eds.) 1986: *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, Cambridge
- Drew, Katherine Fischer 1996: *The Lombard Laws*, Philadelphia
- Drew, Katherine Fischer 1996: "Introduction, The Lombard Laws", i Drew, Katherine Fischer (trans.), *The Lombard Laws*, Philadelphia
- Dübeck, Inger 2003: *Kvinder, familie og formue*, København
- Eidsfeldt m.fl (red.) 2000: *Holmgang, Om førmoderne samfunn, Festskrift til Kåre Lunden*, Oslo
- French, Dorothea R 1998: "Maintaining Boundaries: The Status of Actresses in Early Christian Society", *Vigiliae Christianae*, Vol. 58, Brill
- Freshfield, Edwin Hanson 1927: *A Manual of Later Roman Law, The Ecloga, ad Procheiron Mutata*, Cambridge
- Gardner Jane. F 1986: *Women in Roman law and society*, Kent
- Gelting, Michael 1999: "Marriage, Peace and the Canonical Incest Prohibitions: Making sense of an absurdity?", i Korpiola, Mia (red.), *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*, Saarijarvi
- Gies, Frances and Joseph 1989: *Marriage and Family in the Middle Ages*, New York

- Goody, Jack 1983: *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge
- Goody, Jack 1976: *Family and Inheritance, Rural Society in Western Europe 1200-1800*, Cambridge
- Grierson, Philip 1959: "The Tablettes Albertini and the Value of the Solidus in the Fifth and Sixth Centuries A.D", *The Journal of Roman studies*, Vol. 4, London
- Grubbs, Judith Evans 2001: "Virgins and Widows, Show-Girls and Whores: Late Roman Legislation on Women and Christianity", i Mathisen, Ralph W. (ed.), *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, Series: Shifting frontiers in late antiquity, Oxford
- Grubbs, Judith Evans 1999: *Law and Family in Late Antiquity, The Emperor Constantine's Marriage Legislation*, Oxford
- Grubbs, Judith Evans 1993: "Constantine and Imperial Legislation on the Family", i Harries, Jill and Ian Wood (eds.), *The Theodosian Code, Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, London
- Hamre, Lars 1958: "Edgärdsman, Norge", *Kulturhistorisk Leksikon Nordisk Middelalder*, Bind III, sp. 492-499, København
- Hansen, Lars Ivar (ed.) 2000: *Family, Marriage and Property Devolution in the Middle Ages*, Tromsø
- Hansen, Lars Ivar 2000: "Slektskap", i Eidsfeldt m.fl (red.), *Holmgang, Om førmoderne samfunn, Festskrift til Kåre Lunden*, Oslo
- Hansen, Lars Ivar 1996: "Slektskap, eiendom og sosiale strategier i nordisk middelalder", *Collegium Medievale*, Vol. 7, Oslo
- Hansen, Lars Ivar 1991: "Replikk til Gudmund Sandvik", *Historisk Tidsskrift*, 4
- Harries, Jill 2001: "Not the Theodosian Code: Euric's Law and Late Fifth-Century Gaul", Mathisen, Ralph and Danuta Shanzer, *Society and Culture in Late Antique Gaul*, Cornwall
- Harries, Jill and Ian Wood (eds.) 1993: *The Theodosian Code, Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, London
- Heather, Peter 2000: "The western empire, 425-76", i Cameron, Averil, Ward-Perkins, Bryan and Michael Whitby, (eds.), *Cambridge Ancient History XIV*, Cambridge
- Heather, Peter 1999: "The Barbarian in Late Antiquity: image, reality and transformation", i Miles, Richard (ed.), *Constructing identities in late antiquity*, London, New York
- Helle, Knut 1974: "Norge blir en stat, 1130-1319", i Mykland, Knut (red.), *Handbok i Norges historie*, Bind 3, Kristiansand

- Herlihy, David 1995: *Women, Family and Society in Medieval Europe, Historical Essays, 1978-1991*, Oxford
- Hughes, Diane Owen 1978: "From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe", *Journal of Family History*, vol. 3, Saint Paul Minnesota
- Hunt, David 1993: "Christianising the Roman Empire: the evidence of the Code", i Harries, Jill and Ian Wood (eds.), *The Theodosian Code, Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, London
- Jolowicz, H.F. and Nicholas Barry 1972: *Historical introduction to the study of Roman law*, Cambridge
- Jones, A. H. M. 1966: *The decline of the ancient world*, London
- Justinian, "The Whole Body of Law", i Watson, Alan (trans.), *The Digest of Justinian*, Philadelphia 1998
- Justinian, "The Composition of the Digest", i Watson, Alan (trans.), *The Digest of Justinian*, Philadelphia 1998
- Kazhdan, Alexander 1990: "Byzantine Hagiography and Sex in the Fifth to Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, Number Forty-four, Washington
- King, P. D. 1972: *Law and Society in the Visigothic Kingdom*, Cambridge
- Kjeldstadli, Knut 1988: "Nytten av å sammenlikne", *Tidsskrift for samfunnsforskning*
- Korpiola, Mia (ed.) 1999: *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*, Saarijarvi
- Kulikowski, Michael 2001: "The Visigothic Settlement in Aquitania: The Imperial Perspective", i Mathisen, Ralph and Danuta Shanzer (eds.), *Society and Culture in Late Antique Gaul*, Cornwall
- Laiou, Angeliki E. 1993: "Sex, Consent and Coercion in Byzantium", i Laiou, Angeliki E. (ed.), *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*, Harvard
- Liebeschuetz, Wolfgang 1992: "The end of the ancient city", i Rich, John (ed.), *The city in the late antiquity*, London
- Lunden, Kåre 1972: *Økonomi og Samfunn*, Oslo
- Livy III, Foster, B. O. (trans.), Loeb Vol. 172, Harvard 1924
- Macrides, R. J. 1990: "Kinship by Arrangement: The Case of Adoption", *Dumbarton Oaks Paper*, Number Forty-four, Washington
- Mathisen, Ralph W. (ed.) 2001: *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, Series: Shifting frontiers in late antiquity, Oxford
- Mathisen, Ralph and Danuta Shanzer (eds.) 2001: *Society and Culture in Late Antique Gaul*, Cornwall

- Matthews, John F. 2001: "Interpreting the Interpretationes of the Breviarum", Mathisen, Ralph W, (ed.), *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, Series: Shifting frontiers in late antiquity, Oxford
- Matthews, John F. 2000: "Roman law and barbarian identity in the late Roman west", i Mitchell, Stephen and Geoffrey Greatrex (eds.), *Ethnicity and culture in late antiquity*, London
- Meyendorff, John 1990: "Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition", *Dumbarton Oaks Papers*, Number Forty-four, Washington
- Miles, Richard (ed.) 1999: *Constructing identities in late antiquity*, London, New York
- Mitchell, Stephen and Geoffrey Greatrex (eds.) 2000: *Ethnicity and culture in late antiquity*, London
- Moreau, Phillipe 2002: "Incestus et Prohibitae Nuptae, Conception romaine de l'inceste et histoire des prohibitions matrimoniales pour cause de parenté dans la Rome antique", *Collection d'études anciennes*, Vol. 62, Paris
- Moorhead, John 2001: *The Roman Empire Divided, 400-700*, Harlow
- Murray, Alexander C. 1983: *Germanic Kinship Structure, Studies in Law and Society in Antiquity and the Early Middle Ages*, Toronto
- Mustakallo, Katariina, m.fl. (eds.) 2005: *Hoping for Continuity, Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, Roma
- Nors, Thyra 1998: "Ægteskap og politikk i Saxos Gesta Danorum", *Historisk tidsskrift*. - Bd. 98, h. 1, København
- Peters, Edward 1996: "Foreword, The Lombard Laws", i Drew, Katherine Fischer(trans.), *The Lombard Laws*, Philadelphia
- Pettersen, Fredrik 2000: *Marriage Disputes in Medieval England*, London
- Pohl, Walter and Ian Wood (eds.) 2001: *The Transformation of Frontiers, From Late Antiquity to the Carolingians*, Series: The Transformation of the Roman World, Vol. 10, Leiden, Boston, Köln, Brill
- Pohl, Walter 2001: "Frontiers in Lombard Italy: The Laws of Ratchis and Aistulf", i Pohl, Walter and Ian Wood (eds.), *The Transformation of Frontiers, From Late Antiquity to the Carolingians*, Series: The Transformation of the Roman World, Vol. 10, Leiden, Boston, Köln, Brill
- Pohl, Walter with Helmut Reimitz (eds.) 1998: *Strategies of Distinction, The Constructions of Ethnic Communities 300-800*, Series: The Transformation of the Roman World, Brill
- Pohl, Walter 1997: "The Empire and the Lombards: Treaties and negotiations in the sixth century", i Wood, Ian (ed.), *Kingdoms of the Empire, The Integration of Barbarians in*

- Late Antiquity*, Series: The Transformation of the Roman World, Vol. 1, Leiden, Boston, Köln, Brill
- Pohl-Resl, Birgitte 1998: "Legal practise and ethnic identity in Lombard Italy", i Pohl, Walter with Helmut Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction, The Constructions of Ethnic Communities 300-800*, Series: The Transformation of the Roman World, Leiden, Boston, Köln, Brill
- Prichard, A. M. 1964: *Leages's Roman Private Law, Founded on the Institutes of Gaius and Justinian*, London
- Procopius, *The Anecdota or Secret History*, H. B. Dewing (trans.), Loeb vol. 290, Harvard 1935
- Reynolds, Philip Lyndon 1994: *Marriage in the Western Church, The Christianization of Marriage During the Patristic and Early Medieval Periods*, Leiden, Boston, Köln, Brill
- Rich, John (ed.) 1992: *The city in the late antiquity*, London
- Robberstad, Knut (overs.) 1969: *Gulatingslovi*, Norrøne bokverk nr 33, Oslo
- Robinson, O. F. 1997: *The sources of Roman law: problems and methods for ancient historians*, London
- Rothair, "Rothairs Edict", Drew, Katherine Fisher (trans.), *The Lombard Laws*, Philadelphia 1996
- Sawyer, P. H. and I. N. Wood (eds.) 1979: *Early Medieval Kingship*, Leeds
- Shaw, Brent D. 1992: "Explaining Incest: Brother-Sister Marriage in Graeco-Roman Egypt", *Man, The Journal of the Royal Anthropological Institute*, London
- Sivan, Hagith 2001: "Why not Marry a Jew? Jewish-Christian Marital Frontiers in Late Antiquity", i Mathisen Ralph W., (ed.), *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, Series: Shifting frontiers in late antiquity, Oxford
- Sivan, Hagith 1998: "The appropriation of Roman law in barbarian hands: "Roman-barbarian" marriage in Visigothic Gaul and Spain", i Pohl, Walter with Helmut Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction, The Constructions of Ethnic Communities 300-800*, Series: The Transformation of the Roman World, Brill
- Skocpol, Theda 1994: *Social revolutions in the modern world*, Cambridge
- Skocpol Theda and Somers, Margaret 1994: "The uses of comparative history in macrosocial inquiry", i Skocpol, Theda, *Social revolutions in the modern world*, Cambridge
- Smyth, Alfred (ed.) 1998: *Medieval Europeans: Studies in Ethnic and National Perspectives in Medieval Europe*, Ipswich
- Spufford, Peter 1988: *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge
- Thompson, E. A. 1982: *Romans and Barbarians, The Decline of the Western Empire*, Wisconsin

- Tsangaras, George A. 1984: *Orientalization and Diffusion of Eastern Roman Law*, Harvard
- Warmington, E. H 1967: *Remains of old latin, III Lucilious, Laws of the XII Tables*, Harvard
- Wemple, Suzanne Fonay 1993: "Consent and Dissent to Sexual Intercourse in Germanic Societies from the Fifth to the Tenth Century", i Laiou, Angeliki E. (ed.), *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient Medieval Societies*, Harvard
- Wemple, Suzanne Fonay 1992: "Women from the Fifth to the Tenth Century", I Duby, Georges and Michelle Perrot, *A History of Women in the West*, Cambridge
- Wickham, Chris 2005: *Framing the Early Middle Ages, Europe and the Mediterranean 400-800*, Oxford
- Wickham, Chris 1986: "Land disputes and their social framework in Lombard-Carolingian Italy, 700-900", i Davies, Wendy and Paul Fouracre (eds.), *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, Cambridge
- Wickham, Chris 1981: *Early Medieval Italy, Central Power and Local Society 400-1000*, London
- Williams, C. Dickerman 1952: "Introduction", i Pharr, Clyde (trans.), *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, Princeton
- Wolff, Hans Julius 1939: "Written and Unwritten Marriages in Hellenistic and Postclassical Roman Law", *The Philological Monographs Published by the American Philological Association*, No IX, Pennsylvania
- Wormald, Patrick 1979: "Lex Scripta and Verbum Regis: Legislation and Germanic Kingship, from Euric to Cnut", i Sawyer, P. H. and I. N. Wood (eds), *Early Medieval Kingship*, Leeds

Vedlegg I - Sorteringsnøkkel for ekteskapslovene

K - Konsensus

- 1 Fra mannen
- 2 Fra kvinnen
- 3 Fra familie/verge

C - Ekteskapskontrakt

- 1 Innhold
- 2 Partene
- 3 Brudd/annullering

F – Forlovelse

- 1 Aldersgrense
- 2 Lengde
- 3 Brudd

E – Ekteskapet

- 1 Aldersgrense
- 2 Gaver mellom ektefeller
- 3 Utroskap

S – Skilsmisse/ektefelles død

- 1 Grunnlag
- 2 Fordeling
- 3 Gjengifte med samme person eller ny

I – Forbudte ledd

- 1 Incest godtatt
- 2 Incest forbudt
- 3 Antall ledd
- 4 Begrunnelse for lovgivning om forbudte ledd

N – Forbudte kombinasjoner

- 1 Sviger-/ste-/adoptert familie
- 2 Verger/lærere/formyndere med familie
- 3 Grunnet status/alder

M – Medgift/morgengave/brudepris

- 1 Andel av eiendeler/økning
- 2 Hvem eier den
- 3 Betydningen/sikringen av den
- 4 Hva kan gis som medgift/morgengave/brudepris

B – Brudetrov/rømning/voldtekt

- 1 Konsekvenser av brudetrov for forbryteren
- 2 Konsekvenser av rømning for paret
- 3 Kvinnens status etter brudetrov/rømning/voldtekt

V – Verger

- 1 Lærerens (tutor) plikter og rettigheter
- 2 Kurators (curator) plikter og rettigheter
- 3 Formynderens (guardian) plikter og rettigheter

Miriam Tveit - februar 2006

Vedlegg II - Sortering av lovene

Her er en liste over ekteskapslovene jeg har funnet i kildene, sortert etter nøkkelen i vedlegg I. Paragrafene som har blitt anvendt i avhandlingen er merket med fet type. Paragrafer fra CTh tilføyd *, indikerer en paragraf uten *interpretation*, som betyr at den ikke ble inkludert i LRV.

K

CTh.3.7.3

D.23.1.7, D.23.3.28

C.2.8.4, C.5.4.14

Nov.22.18

Rot.211, Rot.221, Liu.5.V

LV.III.V.V

K1

I.1.10

D.23.1.13, **D.23.2.2, D.23.2.16, D.23.2.21,**

D.23.2.22, D.23.2.28, D.23.2.35

C.5.4.8, C.5.4.12

Rot.180, Liu.117.I, Liu.129.XIII

LV.III.I.III, LV.III.I.IV, LV.III.I.V, LV.III.I.VII,

LV.III.V.V, LV.XII.III.VIII, **D.23.2.25**

K2

CTh.3.5.11, CTh.3.6.1, CTh.3.7.1, CTh.3.10.1,

CTh.3.11.1, CTh.9.9.1, CTh.9.24.1

I.1.10

D.23.1.5, D.23.1.6, D.23.1.11, D.23.1.12, D.23.2.2,

D.23.2.16, D.23.2.20, D.23.2.38, D.23.2.45,

D.23.2.50, D.23.3.58

C.1.4.16, C.1.4.21, C.5.4.8, C.5.4.11, C.5.4.18,

C.5.4.20, C.5.8.1, C.5.17.5

Nov.22.18

Rot.182, Rot.188, Rot.190, Rot.195, Rot.204,

Rot.221, Rot.222, Liu.12.VI, Liu.114.XI,

Liu.119.III, Liu.120.III, Liu.121.V, Liu.127.XI

LV.III.I.II, LV.III.I.III, LV.III.I.IV, LV.III.I.VIII,

LV.III.II.VIII, **LV.III.III.III, LV.III.III.XI,**

LV.III.V.II, LV.V.III.I, LV.XII.III.VIII

K3

CTh.3.7.1

I.1.10

D.23.1.4, D.23.1.5, D.23.1.10, D.23.1.11, D.23.2.2,

D.23.2.9, D.23.2.10, D.23.2.11, D.23.2.16,

D.23.2.18, D.23.2.19, D.23.2.34, D.23.2.35,

D.23.2.45

C.5.4.2, C.5.4.5, C.5.4.8, **C.5.4.12, C.5.4.16,**

C.5.4.18, C.5.4.20, C.5.4.25, C.5.8.1

Nov.22.19

Rot.181, Rot.186, Rot.188, Rot.189, Rot.190,

Liu.12.VI, Liu.24.VI, Liu.114.XI, Liu.119.III

LV.III.I.I, LV.III.I.II, LV.III.I.III, LV.III.I.IV,

LV.III.I.V, LV.III.I.VII, LV.III.I.VIII,

LV.III.II.VIII, **LV.III.III.III, LV.III.III.IV,**

LV.III.III.IX, LV.V.III.I, LV.XII.III.VIII,

C

D.23.1.7 D.23.1.10, D.23.3.40

C.2.8.4, C.5.4.9, C.5.4.13, C.5.4.22, C.5.11.1,
C.5.11.2

Nov.22.18, Nov.117.3, Nov.117.4, Nov.117.6,
Nov.119.1, **Nov.127.2**

Rot.190, Rot.192, Rot.191

LV.III.I.III, LV.III.I.IX, LV.III.III.VII,

LV.XII.III.VIII

C1

D.23.3.25, D.23.3.61, D.23.3.68, D.23.3.76,

D.23.4.6, D.23.4.7, D.23.4.9, D.23.4.10, D.23.4.11,

D.23.4.12, D.23.4.14, D.23.4.15, D.23.4.16,

D.23.4.17, D.23.4.18, D.23.4.19, **D.23.4.20,**

D.23.4.21, D.23.4.32, D.23.5.14

C.5.3.17, C.5.14.4, C.5.14.5, C.5.14.7

Nov.2.5, Nov.22.5

LV.III.I.IX

C2

CTh.3.5.12, CTh.3.5.14*, CTh.3.6.1,

D.23.1.2, **D.23.1.4, D.23.1.18, D.23.2.34,**

D.23.2.57a, D.23.2.62, D.23.4.7, D.23.4.8,

D.23.4.19, D.23.4.20, D.23.4.26

C.1.4.21, C.2.3.10, C.5.1.4, C.5.4.1, C.5.4.2,

C.5.12.7, C.5.12.8, C.5.12.14, C.5.12.16, C.5.14.1,

C.5.14.4, C.5.17.5, C.5.17.11

Rot.181, Rot.183, Rot.190, Rot.192, Rot.204,

Liu.117.I, Liu.119.III

C3

CTh.3.5.4*, CTh.3.5.12, CTh.3.11.1

D.23.2.61, D.23.2.66, **D.23.3.61, D.23.3.78**

C.5.1.1, C.5.1.5, C.5.2.1, C.5.3.3, C.5.3.7

Rot.178, Rot.182, Rot.190, Rot.192, Liu.119.III

LV.III.I.III, LV.III.I.IX, LV.III.VI.III

F

CTh.9.9.1

D.23.1.1, D.23.1.2, D.23.1.3, **D.23.1.4, D.23.1.5,**

D.23.1.7, D.23.1.8, D.23.1.11, D.23.1.15, D.23.1.16,

D.23.1.18, D.23.2.19, D.23.2.60, D.23.2.62, D.23.5.4

C.2.30.1, C.4.29.25, C.5.3.5

Nov.117.15

Liu.119.III

F1

CTh.3.5.11

D.23.1.9, D.23.1.14, D.23.3.68, D.48.5.14, D.48.5.37

Nov.14

Liu.12.VI, Liu.112.VIII, Liu.117.I

LV.II.IV.XI, LV.III.I.IV

F2

CTh.3.5.4*, CTh.3.5.5, CTh.3.5.11

D.23.1.10, **D.23.1.17**

C.5.1.2, C.5.1.5, C.5.17.2
Rot.178, Liu.119.III
LV.III.I.III, LV.III.I.IV
F3
CTh.3.5.2, CTh.3.5.5, CTh.3.5.11, CTh.3.5.12
D.3.2.9, D.3.2.10, D.23.1.6, D.23.1.10, D.24.2.2,
D.48.5.12, D.48.5.14
C.1.3.42, C.1.4.16, C.5.1.1, C.5.1.3, C.5.2.1, C.5.3.2,
C.5.3.15, C.5.3.16, C.5.17.2
Nov.123.39
Rot.179, Rot.180, Rot.190, Rot.191, Rot.192,
Rot.215
LV.III.I.III, LV.III.IV.II, LV.III.VI.III

E

CTh.8.16.1, CTh.9.7.3, CTh.9.7.4
I.1.2, I.1.9
D.23.1.16, D.23.2.1, D.23.2.5, D.23.2.6, D.23.2.24,
D.23.2.30, D.23.2.33, D.23.3.3, D.23.3.31,
D.23.3.32, D.23.3.68, D.23.4.29, D.24.1.32,
D.48.5.14
C.1.9.6, C.4.29.17, C.4.50.6, C.5.3.20, C.5.4.9,
C.5.5.2, C.5.27.5, C.5.27.7, C.5.27.10, C.5.27.11,
C.6.59.7, C.7.9.2, C.8.47.8, C.8.51.13
Nov.12.4, Nov.18.4, Nov.22, Nov.68.4, Nov.68.5,
Nov.117.2, **Nov.117.3, Nov.117.4, Nov.140**
Rot.166, **Rot.200, Rot.202, Rot.203**
LV.II.IV.XI

E1

I.1.10,
D.23.1.9, D.23.2.4, D.23.3.68, D.23.3.74, D.48.5.14,
D.48.5.37
C.2.30.1, C.5.4.24
Liu.12.VI, Liu.19.I, Liu.112.VIII, Liu.129.XIII
LV.III.I.IV

E2

CTh.3.13.3, CTh.8.13.5*
I.2.7,
D.23.3.5, D.23.3.12, D.23.3.53, D.23.4.22,
D.23.4.28, D.23.4.31, 24.1.1-67, D.24.1.1, D.24.1.2,
D.24.1.3, D.24.1.7
C.3.29.8, C.5.3.1, C.5.3.4, C.5.3.4, C.5.3.8, **C.5.3.20,**
C.5.16.2, C.5.16.3, C.5.16.4, C.5.16.5, C.5.16.6,
C.5.16.7, C.5.16.8, C.5.16.9, C.5.16.10, C.5.16.11,
C.5.16.12, C.5.16.13, C.5.16.16, C.5.16.18,
C.5.16.20, C.5.16.21, C.5.16.22, C.5.16.25,
C.5.16.26, C.5.16.27, C.5.19.1
Nov.38

Liu.103.VIII

Frag.CCCVII, Frag.CCCVIII, Frag.CCCVIII,
Frag.CCCXXIII,
LV.III.I.V, LV.IV.II.XV, LV.IV.II.XIX, LV.V.II.I,
LV.V.II.III, LV.V.II.IV, LV.V.II.V, LV.V.II.VI,
LV.V.II.VII

E3

CTh.3.16.1, CTh.9.7.1, CTh.9.7.2, CTh.9.7.4,
CTh.9.7.6, CTh.9.7.7, CTh.9.7.8
D.48.5.2, D.48.5.3, D.48.5.4, D.48.5.5, D.48.5.6,
D.23.2.26, **D.23.2.34, D.23.2.43, D.25.7.1-5,**
D.48.5.7, D.48.5.9, D.48.5.10, D.48.5.11, **D.48.5.12,**
D.48.5.13, **D.48.5.14, D.48.5.15, D.48.5.16,**
D.48.5.17, D.48.5.18, D.48.5.20, **D.48.5.21,**

D.48.5.24, D.48.5.25, D.48.5.26, D.48.5.27,
D.48.5.28, D.48.5.30, D.48.5.32, D.48.5.33,
D.48.5.34, D.48.5.35, D.48.5.37, **D.48.5.39,**
D.48.5.40, D.48.5.41, D.48.5.42, D.48.5.43,
D.48.5.44, **D.48.5.45**

C.2.4.18, C.5.17.7, C.5.25.1, C.9.9.1-30
Nov.17.5, Nov.17.7, Nov.22.15, Nov.39.2,
Nov.117.9, Nov.117.11, Nov.117.15, Nov.134.10,
Nov.134.12

Rot.164, **Rot.179, Rot.196, Rot.211, Rot.212,**
Rot.213, GrI.6, GrI.7, GrI.8, Liu.104.I, Liu.121.V,
Liu.122.VI, Liu.130.I, Liu.139.I, Liu.140.II

Frag.CCCVIII, LV.III.II.I, LV.III.II.II,
LV.III.II.III, LV.III.II.XI, **LV.III.IV.I,**
LV.III.IV.II, LV.III.IV.III, LV.III.IV.IV,
LV.III.IV.V, LV.III.IV.VI, LV.III.IV.VII,
LV.III.IV.VIII, LV.III.IV.IX, LV.III.IV.X,
LV.III.IV.XI, LV.III.IV.XII, LV.III.IV.XIII,
LV.III.IV.XIV, LV.III.IV.XV, LV.III.V.V,
LV.III.VI.II, **LV.IV.II.XVI, LV.V.II.V**

S

CTh.9.7.4
D.23.2.6, D.23.3.10, D.23.3.11, D.23.3.13,
D.23.3.28, D.23.3.31, D.23.3.43, D.23.3.68,
D.23.4.3, **D.38.10.11**
C.5.17.4, C.5.17.5, C.5.17.6, C.8.39.2

S1

CTh.3.16.1, CTh.3.16.2
D.23.4.27, D.23.4.30
D.48.5.12, D.48.5.18, D.48.5.44
C.1.3.42, C.5.4.7, C.5.13.1, C.5.17.1, C.5.17.4,
C.5.17.5, C.5.17.6, C.5.17.8, C.5.17.9, C.5.17.10,
C.5.17.11, C.8.39.2
Nov.22.3, **Nov.22.4, Nov.22.5, Nov.22.6, Nov.22.7,**
Nov.22.8, Nov.22.9, Nov.22.10, Nov.22.13,
Nov.22.14, Nov.22.15, Nov.22.16, **Nov.22.17,**
Nov.22.18, Nov.22.19, Nov.22.20, Nov.68.5,
Nov.117.8, Nov.117.9, **Nov.117.10, Nov.117.12,**
Nov.117.13, Nov.117.14, Nov.123.40, Nov.127.4,
Nov.134.10, Nov.134.11, **Nov.140, Nov.140.1**

Rot.182, Rot.185, GrI.6, GrI.8, Liu.66.II, Liu.130.I,
Ais.8

Frag.CCCXXII, LV.III.II.II, LV.III.II.III,
LV.III.II.IV, LV.III.II.VII, **LV.III.III.I,**
LV.III.III.II, LV.III.III.X, LV.III.IV.XII,
LV.III.V.I, LV.III.V.II, LV.III.VI.I, LV.III.VI.II,
LV.IV.II.XIII, LV.IV.II.XIV, LV.V.I.VII

S2

CTh.3.5.2.3, CTh.3.5.6
D.23.3.43, D.23.3.50, D.23.3.52, D.23.3.62,
D.23.3.65, D.23.3.66, D.23.3.69, D.23.3.78,
D.23.4.2, D.23.4.11, D.23.4.12, D.23.4.26, D.23.5.8,
D.23.5.18
C.4.31.6, C.5.3.15, C.5.3.16, C.5.9.2, C.5.9.3,
C.5.9.6, C.5.9.8, C.5.9.9, C.5.12.5, C.5.12.21,
C.5.12.30, C.5.16.18, C.5.18.1, C.5.22.1, C.5.24.1,
C.6.40.3, C.8.58.2
Nov.22.5, Nov.22.6, Nov.22.9, Nov.22.16,
Nov.22.18, Nov.22.20, Nov.22.23, Nov.22.28,
Nov.22.30, Nov.22.32, Nov.22.35, Nov.22.43,

Nov.22.45, Nov.98.2, Nov.117.5, Nov.117.7,
Nov.123.40, **Nov.127.3**

Rot.199, Rot.215, Rot.216, Rot.220, Liu.14.VIII

LV.III.II.II, LV.III.II.III

S3

CTh.3.8.1, CTh.3.8.3, CTh.3.9.1, CTh.3.16.2,
CTh.3.17.4, CTh.8.13.1*, CTh.8.13.4

D.23.2.18, D.23.2.33, D.23.4.29, **D.48.5.12**,
D.48.5.14, D.48.5.41, C.5.9.5, C.5.9.6,
C.2.12.15, C.5.4.7, C.5.5.1, **C.5.9.1**, C.5.9.2,
C.5.17.8, C.5.17.9, C.6.40.3, C.8.56.7

Nov.2.1, Nov.2.2, Nov.2.3, Nov.2.4, Nov.22.2
Nov.22.14, Nov.22.15, Nov.22.16, Nov.22.22,
Nov.22.23, Nov.22.27, Nov.22.29, Nov.22.36,
Nov.22.37, Nov.22.38, Nov.22.40, Nov.22.41,
Nov.22.44, Nov.22.48, Nov.91.1, Nov.94.2,
Nov.97.3, Nov.117.11, Nov.155

Rot.183

LV.III.I.IV, LV.III.II.I, LV.III.II.VI, **LV.III.V.III**,
LV.III.V.IV, LV.III.V.V, LV.III.VI.I, LV.III.VI.II,
LV.III.VI.III, LV.IV.III.III

I

D.48.5.8

LV.III.V.I, LV.VII.V.VI

II

CTh.3.10.1

D.23.2.3, **D.23.2.17**, **D.23.2.57a**, D.23.2.67,
D.23.2.68, **D.38.10.4**

C.5.4.19

Nov.12.3

I2

CTh.3.12.1, **CTh.3.12.3**

I.1.10

D.23.2.12, **D.23.2.14**, D.23.2.17, **D.23.2.39**,
D.23.2.52, **D.23.2.53**, D.23.2.54, **D.23.2.56**,
D.23.2.68, **D.48.5.12**, **D.48.5.39**, **D.48.5.40**

C.5.4.17, **C.5.5.6**, **C.5.8.2**

Nov.12.2, **Nov.12.3**, Nov.68.6

LV.III.V.I, **LV.III.V.II**, **LV.XII.II.VI**,
LV.XII.II.XVI, **LV.XII.III.VIII**

I3

CTh.3.10.1, **CTh.3.12.1**, **CTh.3.12.3**

I.1.10, **I.3.6**

D.23.2.39, D.23.2.67, D.23.2.68, **D.38.10.1**,
D.38.10.2, **D.38.10.3**, **D.38.10.10**, **D.48.5.12**

C.5.4.17, **C.5.5.9**

Nov.12.1

Rot.153

Frag.CCCXXIII, **LV.III.V.I**, **LV.IV.I.I**,
LV.IV.I.II, **LV.IV.I.III**, **LV.IV.I.IV**, **LV.IV.I.V**,
LV.IV.I.VI, **LV.IV.I.VII**, **LV.IV.II.XI**,
LV.XII.II.VI, **LV.XII.II.XVI**, **LV.XII.III.VIII**

I4

I.1.10

D.23.2.8, **D.23.2.12**, **D.23.2.14**, **D.23.2.39**, **D.48.5.39**
C.5.4.19, **C.5.5.9**

Nov.12.1

Rot.185, **Liu.33.III**, **Liu.34.V**, **Ais.8**

LV.III.I.V, **LV.III.V.II**

N

D.23.1.8, **D.23.2.42**, **D.23.3.3**

C.5.5.4, **C.5.5.6**

Nov.154.1

Ais.8

N1

CTh.3.12.2, **CTh.3.12.3**, **CTh.3.12.4**

I.1.10

D.23.2.12, **D.23.2.14**, **D.23.2.15**, D.23.2.17,
D.23.2.34, **D.23.2.40**, **D.23.2.55**, **D.23.2.60**,
D.23.2.68, **D.38.10.4**, D.38.10.5, **D.38.10.6**,
D.38.10.7, **D.38.10.8**, **D.38.10.10**, **D.48.5.45**

C.5.4.17, **C.5.4.26**, C.5.5.5, C.5.5.8

Nov.115.4

Rot.185, **Liu.32.III**, **Liu.33.III**, **Liu.34.V**

LV.III.V.I, **LV.III.V.VII**

N2

CTh.3.12.3

D.23.2.36, D.23.2.37, D.23.2.59, **D.23.2.60**,
D.23.2.62, D.23.2.63, D.23.2.64, D.23.2.66,
D.23.2.67, D.23.3.69

C.5.6.1, C.5.6.2, C.5.6.4, C.5.6.5, C.5.6.6, C.5.6.7,
C.5.6.8, C.5.6.2.4

LV.V.VII.XVII

N3

CTh.3.7.1, **CTh.3.7.2**, **CTh.3.7.3**, **CTh.3.10.1**,
CTh.3.11.1, **CTh.3.12.3**, **CTh.3.14.1**, **CTh.4.6.3***,
CTh.4.6.4, **CTh.4.6.5***, **CTh.4.6.6***, **CTh.4.6.7***,
CTh.4.6.8, CTh.4.12.1, **CTh.9.7.5**, CTh.9.7.3,
CTh.9.7.6, **CTh.9.9.1**, CTh.9.25.1, **CTh.15.7.5**,
CTh.16.8.6

I.1.10

D.23.1.16, **D.23.2.13**, **D.23.2.16**, **D.23.2.27**,
D.23.2.31, D.23.2.32, **D.23.2.34**, D.23.2.37,
D.23.2.38, D.23.2.38, **D.23.2.41**, **D.23.2.42**,
D.23.2.43, **D.23.2.44**, **D.23.2.45**, D.23.2.46,
D.23.2.47, D.23.2.48, **D.23.2.49**, D.23.2.50,
D.23.2.51, D.23.2.57, D.23.2.58, D.23.2.62,
D.23.2.63, D.23.2.65, D.23.2.66,

C.1.3.19, C.1.3.20, **C.1.4.16**, **C.1.9.6**, C.4.7.5,
C.5.4.3, **C.5.4.4**, C.5.4.6, **C.5.4.10**, **C.5.4.15**,
C.5.4.21, **C.5.4.23**, C.5.4.27, C.5.4.28, C.5.5.3,
C.5.5.7, C.5.7.1, **C.5.27.1**, C.7.24.1, C.8.47.8

Nov.3.8, **Nov.6.1**, **Nov.6.5**, Nov.6.6, **Nov.12.1**,
Nov.18.9, Nov.22.7, Nov.22.10, Nov.22.11,
Nov.22.12, **Nov.22.17**, Nov.22.37, **Nov.22.42**,
Nov.38.4, Nov.54.1, Nov.77.1, Nov.78.3, Nov.78.4,
Nov.101.4, **Nov.109.1**, **Nov.117.4**, **Nov.117.6**,
Nov.123.1, Nov.123.12, Nov.123.14, Nov.123.15,
Nov.123.30, **Nov.137.2**, Nov.139.1, Nov.141.1,
Nov.157.1

Rot.178, **Rot.211**, **Rot.216**, **Rot.217**, **Rot.218**,
Rot.219, **Rot.221**, **Rot.222**, **Liu.24.VI**, **Liu.30.I**,
Liu.105.II, **Liu.106.III**, Liu.119, Liu.126.X,
Liu.127.XI, **Liu.129.XIII**, Liu.139.I, **Liu.153.XI**,
Rat.6.II, **Ais.8**

LV.III.I, **LV.III.I.IV**, **LV.III.I.VIII**, **LV.III.II.II**,
LV.III.II.III, LV.III.II.IV, LV.III.II.V, LV.III.II.VII,
LV.III.II.II, **LV.III.II.IX**, **LV.III.IV.IV**,
LV.III.V.II, **LV.III.V.V**, **LV.III.V.VI**, **LV.V.I.VII**,
LV.V.VII.XVII, **LV.IX.I.XV**, **LV.IX.I.XVI**,
LV.X.I.XVII, **LV.XII.II.VI**, **LV.XII.II.XIV**,
LV.XII.II.XVI

M

CTh.9.7.7

N mai.6.1.9, N Sev.1

I.2.7

D.23.1.10, D.23.2.7, D.23.2.33, D.23.2.38,
D.23.2.52, D.23.2.61, **D.23.3.3, D.23.3.5, D.23.3.8,**
D.23.3.9, **D.23.3.12,** D.23.3.13, D.23.3.19,
D.23.3.20, **D.23.3.21,** D.23.3.22, D.23.3.23,
D.23.3.28, D.23.3.29, D.23.3.30, D.23.3.31,
D.23.3.32, D.23.3.35, D.23.3.36, D.23.3.37,
D.23.3.38, D.23.3.40, **D.23.3.41,** D.23.3.43,
D.23.3.49, D.23.3.69, **D.23.3.70,** D.23.3.76,
D.23.3.81, D.23.3.83, D.23.4.14, D.23.4.15,
D.23.4.16, D.23.4.17, D.23.4.18, D.23.4.19, **D.24.3.1**
C.4.29.25, **C.5.3.10,** C.5.3.17, **C.5.3.20, C.5.11.7,**
C.5.15.1, C.7.74.1

Nov.21, Nov.53.6, Nov.68.4, **Nov.97.1, Nov.109.1,**
Nov.109.2, Nov.117.5, Nov.119.1

Rot.165, **Rot.179, Rot.187, Rot.188, Rot.204,** GrI.6,
Liu.5.V, Liu.9.III, Liu.29.XIII, Liu.117.I

LV.III.I.III, LV.XII.III.VIII

M1

CTh.2.21.1, **CTh.3.5.13**

I.2.7

D.23.3.4, **D.23.3.7,** D.23.3.9, D.23.3.10, D.23.3.11,
D.23.3.12, D.23.3.15, **D.23.3.17, D.23.3.25,**
D.23.3.26, D.23.3.33, D.23.3.34, D.23.3.42,
D.23.3.46, D.23.3.47, D.23.3.53, D.23.3.54,
D.23.3.60, D.23.3.61, D.23.3.69, **D.23.3.71,**
D.23.3.77, D.23.3.84, D.23.3.85, D.23.4.1, D.23.4.5,
D.23.4.13, D.23.4.23, D.23.4.25, D.23.4.26,
D.23.4.29, D.23.4.32, D.23.5.13, D.23.5.14,
D.23.5.18

C.2.34.1, **C.3.28.29, C.3.29.6, C.3.30.1, C.5.3.19,**
C.5.9.1, C.5.12.4, C.5.12.10, C.5.14.9, **C.5.14.10,**
C.5.14.11, **C.8.53.34**

Nov.3.5, **Nov.22.18, Nov.22.31,** Nov.53.6, Nov.87.1,
Nov.97.2, Nov.97.5

Rot.181, Rot.182, Rot.199, Liu.7.I, **Liu.89.VI,**
Ais.13.III, **Ais.14.V**

Frag.CCCXXI, LV.III.I.V, LV.III.I.IX,
LV.III.III.IV, LV.IV.V.I, LV.IV.V.II, LV.IV.V.III

M2

CTh.2.21.2, CTh.3.5.2, CTh.3.5.3, CTh.3.5.6,
CTh.3.5.8*, CTh.3.5.9*, **CTh.3.5.10*, CTh.3.5.11,**
CTh.3.5.13, CTh.3.8.2, CTh.3.9.1, **CTh.3.10.1,**
CTh.3.13.3, CTh.3.16.2, CTh.8.12.9, CTh.8.13.1*,
CTh.8.13.4

I.2.20, I.3.24

D.23.2.63, D.23.3.1, **D.23.3.5, D.23.3.6, D.23.3.7,**
D.23.3.9, **D.23.3.12,** D.23.3.15, D.23.3.16,
D.23.3.17, D.23.3.18, D.23.3.24, D.23.3.33,
D.23.3.42, D.23.3.43, D.23.3.45, **D.23.3.48,**
D.23.3.50, D.23.3.51, D.23.3.52, D.23.3.54,
D.23.3.57, **D.23.3.58,** D.23.3.59, D.23.3.62,
D.23.3.64, D.23.3.65, D.23.3.66, D.23.3.67,
D.23.3.68, D.23.3.69, **D.23.3.71,** D.23.3.72,
D.23.3.73, **D.23.3.75,** D.23.3.78, D.23.3.79,
D.23.4.2, D.23.4.4, D.23.4.6, D.23.4.7, D.23.4.12,
D.23.4.23, D.23.4.24, D.23.4.26, D.23.4.26.1,2,4,
D.23.4.32, D.23.5.4, D.23.5.4, D.23.5.7.1, D.23.5.8,

D.23.5.10, D.23.5.11, D.23.5.12, D.23.5.14.1,2,
D.23.5.15, D.23.5.16, D.23.5.17, **D.37.7.9**

C.2.3.11, C.3.33.6, C.3.36.2, C.3.38.12, C.5.12.3,
C.5.12.6, **C.5.12.14,** C.5.12.20, C.5.12.22, C.5.12.23,
C.5.12.26, C.5.12.29, **C.5.12.31,** C.5.13.1, C.5.14.3,
C.5.14.4, C.5.14.8, C.5.14.11, C.5.15.2, C.5.15.3,
C.5.16.17, C.5.17.3, C.5.18.4, **C.5.18.7,** C.5.18.9,
C.5.18.10, **C.5.18.11,** C.5.23.2, C.6.44.4, **C.6.61.3,**
C.6.61.4, **C.6.61.5,** C.7.73.1

Nov.3.5, Nov.22.23, Nov.22.25, Nov.22.34,
Nov.22.39, Nov.91.1, Nov.98.1, **Nov.127.3**

Rot.178, Rot.181, Rot.182, Rot.183, Rot.184,
Rot.200, Rot.216, Liu.103.VIII, Liu.119.III

Frag.CCCVII, Frag.CCCVIII, Frag.CCCXXIII,
LV.III.I.V, LV.III.I.VI, LV.III.V.III, LV.IV.II.XV,
LV.IV.II.XVI, LV.IV.V.I, LV.IV.V.II, LV.V.II.III,
LV.V.II.IV

M3

CTh.3.5.1, CTh.3.5.3, **CTh.3.5.13, CTh.3.7.3,**
CTh.3.8.2, CTh.3.8.3, CTh.3.13.2, **CTh.3.13.3,**
CTh.3.13.4, CTh.3.15.1, CTh.3.16.1, CTh.3.16.2,
CTh.8.12.9, CTh.8.13.1*, CTh.8.13.4, CTh.8.13.5*
I.3.24

D.23.3.2, D.23.3.9, D.23.3.10, D.23.3.16, D.23.3.26,
D.23.3.33, D.23.3.39, **D.23.3.61,** D.23.3.63,
D.23.3.80, D.23.4.11, D.23.4.27, D.23.4.29, D.24.3.,
D.25.1.1-16, D.25.2.1-30, D.25.2.1-30, D.37.7.1-9
C.2.3.11, C.2.19.13, **C.3.29.6,** C.3.32.9, C.4.6.1,
C.5.3.1, C.5.10.1, C.5.11.3, C.5.12.2, C.5.12.19,
C.5.13.1, C.5.14.2, C.5.14.3, C.5.14.5, C.5.14.7,
C.5.16.17, C.5.18.2, C.5.18.3, C.5.18.5, C.5.20.1,
C.5.20.2

Nov.2.5, Nov.18.3, Nov.18.6, Nov.22.24, Nov.22.26,
Nov.22.45, Nov.39.1, Nov.61.1, Nov.91.1, **Nov.91.2,**
Nov.97.3, **Nov.97.5,** Nov.97.6, Nov.100.1,
Nov.100.2, Nov.123.40, **Nov.127.2**

Rot.167, Liu.7.I, **Liu.114.XI**

Frag.CCCVII, Frag.CCCVIII, Frag.CCCXXII

M4

D.23.4.4, **D.23.4.21,** D.23.4.22, D.23.5.3, D.23.5.9,
D.23.5.12, D.23.5.13

C.5.12.31, C.5.13.1, C.5.23.1

Nov.22.33, Nov.22.45, Nov.61.1

Rot.167, **Rot.199**

LV.III.I.V, LV.III.I.IX, LV.IV.V.III

B

CTh.15.8.2*

B1

CTh.3.11.1, CTh.9.8.1, **CTh.9.24.1, CTh.9.24.2*,**
CTh.9.24.3, CTh.9.25.1, **CTh.9.25.2,** CTh.9.25.3,
CTh.15.7.5*

D.23.2.48, **D.48.5.21, D.48.5.22,** D.48.5.23,
D.48.5.24, D.48.5.25, D.48.5.26, D.48.5.33,
D.48.5.34,

C.3.41.4, **C.9.9.7**

Nov.14, **Nov.17.5, Nov.17.7,** Nov.117.14, **Nov.143,**
Nov.150

Rot.186, Rot.187, Rot.190, Rot.191, Rot.192,
Rot.194, **Rot.195,** Rot.210, **Rot.214, Liu.12.VI,**
Liu.30.I, Liu.31.II, Liu.66.II, Liu.94.XI, Liu.95.XII,

Liu.119.III, Liu.121.V, Liu.125.VIII, Liu.132.III,
Liu.140.II
LV.III.III.I, LV.III.III.II, LV.III.III.IV,
LV.III.III.V, LV.III.III.VI, LV.III.III.VII,
LV.III.III.VIII, LV.III.III.IX, LV.III.III.X,
LV.III.III.XI, LV.III.III.XII, LV.III.IV.I,
LV.III.IV.XV, LV.III.IV.XVI, LV.III.IV.XVIII,
LV.VII.III.III, LV.IX.I.XV, LV.XI.I.I
B2
CTh.9.24.1, CTh.9.24.3, CTh.9.25.1
D.48.5.21, D.48.5.22, D.48.5.23, D.48.5.24,
D.48.5.25, D.48.5.33
Rot.188, Rot.189, Rot.190, Rot.192, Rot.193,
Rot.211, Rot.214, Liu.24.VI, Liu.30.I, Liu.114.XI,
Liu.119.III, Liu.127.XI
LV.III.II.VIII, LV.III.III.II, LV.III.III.III,
LV.III.IV.I, LV.III.IV.II, LV.III.IV.IV,
LV.III.IV.VI, LV.III.IV.XIV, LV.VI.V.XVIII
B3
CTh.9.24.1, CTh.9.24.3, CTh.9.25.1, CTh.15.7.2*,
CTh.15.7.4*, CTh.15.7.5*
D.48.5.14, D.48.5.21, D.48.5.22, D.48.5.23,
D.48.5.24, D.48.5.25, D.48.5.33
C.9.9.7
Nov.115.3, Nov.143, Nov.150
Rot.187, Rot.189, Rot.193, Rot.211, Liu.5.V,
Liu.31.II, Liu.114.XI, Liu.121.V, Liu.130.I,
LV.III.II.VIII, LV.III.III.I, LV.III.III.II,
LV.III.III.III, LV.III.III.IV, LV.III.III.V,
LV.III.III.VII, LV.III.III.IX, LV.III.III.XI,
LV.III.III.XII, LV.III.IV.I, LV.III.IV.II,
LV.III.IV.V, LV.III.IV.VII, LV.III.IV.VIII,

LV.III.IV.IX, LV.III.IV.XIII, LV.III.IV.XIV,
LV.III.IV.XV, LV.III.IV.XVII, LV.III.IV.XVIII

V
CTh.3.5.12, CTh.3.17.4, CTh.3.18.1
I.1.9
D.23.2.62, D.23.2.63,
C.5.30.1, C.5.31.5, C.5.31.6, C.5.35.1, C.5.35.2
Nov.118.5
Rot.161, Rot.165, Rot.195, Rot.204, Liu.10.III,
Liu.29.XIII, Liu.93.X, Liu.94.XI
LV.II.III.VI, LV.II.IV.XI, LV.III.I.VIII, LV.IV.III.I,
LV.V.IV.XII
V1
CTh.3.17.4, CTh.9.8.1
D.23.2.60, D.23.2.67, D.48.5.7
C.5.37.22
V2
D.23.2.20, D.23.3.60, D.23.3.61, D.48.5.7
C.5.4.8, C.5.31.7, C.5.37.9, C.5.37.22
Frag.CCCXXI, LV.IV.II.XIII, LV.IV.III.III,
LV.IV.III.IV
V3
CTh.3.17.2
C.5.37.22
Nov.155
Rot.182, Rot.196, Rot.197 Liu.9.III, Liu.12.VI,
Liu.120.III
Frag.CCCXXI, Frag.CCCXXII, LV.III.III.IV,
LV.IV.II.IX, LV.IV.II.X, LV.IV.II.XIII,
LV.IV.II.XIV, LV.IV.III.III, LV.IV.III.IV,
LV.V.III.I, LV.XI.I.I

Vedlegg III - Andre lover anvendt i oppgaven

Tab.VI.4, Tab. XI.1
CTh.12.11.1, CTh.15.7.10, CTh.16.2.20,
CTh.16.2.27, CTh.16.2.28
D.4.4
Nov.7, Nov 123.32
Rot.35, Rot.63-7, Rot.89-93, Rot.114-18, Rot.69-73,
Rot.96-100, Rot.120-4, Rot.154, Rot.194, Rot.227,
Liu.22.III, Liu.62.VIII, Liu.93.X, Liu.94.XI,
Liu.91.VIII, Liu.102.VII, Ais.1, Ais.12.III
LV.II.I.VIII, LV.II.I.IX, LV.II.III.VI, LV.II.IV.XI,
LV.IV.II.I, LV.IV.III.I, LV.V.I.VII, LV.VII.V.VI,
LV.VII.V.IX, LV.X.I.VIII, IX, LV.X.II.I-VII